Alan Watts

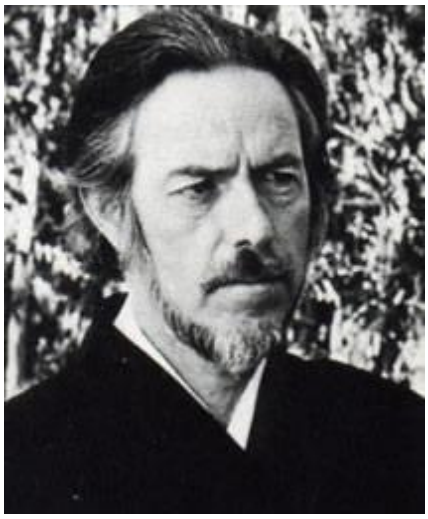

CARTEA

Despre acel tabu care te împiedică să afli e ine eşti

Traducere de Marian Stan

Copiilor şi nepoţilor mei

Joan
Tia
Ann
Mark
David
Richard
Myra
Elizabeth
Lila
Michael
Christopher
Diane

PREFAŢĂ

Această carte explorează un tabu nerecunoscut dar foarte puternic – conspiraţia noastră tacită de a ignora cine, sau ce, suntem cu adevărat. Pe scurt, cartea doreşte să demonstreze că impresia curentă care ne defineşte ca un eu separat închis într-un sac de piele este o halucinaţie aflată în dezacord atât cu ştiinţa occidentală, cât şi cu filosofiile-religiile bazate pe experienţă[1] din Orient – în special cu filosofia hindusă Vedanta. Această halucinaţie stă la baza folosirii greşite a tehnologiei în scopul de a subjuga violent mediul natural al omului, ceea ce, în cele din urmă, îl va distruge.

Iată de ce avem urgent nevoie de a ajunge la o percepţie a propriei noastre existente care să fie în acord cu datele fizicii şi care să depăşească sentimentul nostru de alienare faţă de univers. În acest scop, m-am inspirat din intuiţiile oferite de Vedanta, pe care le-am redat, totuşi, într-o manieră modernă şi accesibilă occidentalilor. Prin urmare, acest volum nu se doreşte a fi un compendiu sau o introducere în Vedanta în sensul comun al acestor termeni. El este mai degrabă o fertilizare încrucişată a ştiinţei occidentale şi a intuiţiei specific orientale.

Trebuie să mulţumesc în mod deosebit soţiei mele Mary Jane, pentru atenta muncă de editare şi pentru comentariile pe marginea manuscrisului. De asemenea, sunt recunoscător Fundaţiei Bollingen pentru sprijinul acordat unui prioect care a inclus scrierea acestei cărţi.

Sausalito, California ALAN WATTS

---

[1] În original *experimental philosophy-religions of the East.*

CAPITOLUL UNU

INFORMAŢII SECRETE

CE ANUME trebuie să ştie un tânăr sau o tânără pentru a fi „iniţiat[2]”? Există, cu alte cuvinte, nişte informaţii oculte, un anume tabu, nişte ponturi secrete despre viaţă şi existenţă pe care cei mai mulţi părinţi şi profesori fie nu-l cunosc ori nu vor să-l divulge?

Odinioară, în Japonia exista obiceiul ca tinerii să primească înainte de nuntă o „carte de pat”. Aceasta era un set de stampe, deseori colorate, înfăţişând toate detaliile contactului sexual. Nu era doar atât, căci, după cum spun chinezii, „o imagine valorează cât o mie de cuvinte”. De asemenea, datorită stampelor, părinţii erau scutiţi de stânjeneala de a fi nevoiţi să explice personal aceste chestiuni intime. Doar că, astăzi în Occident poţi obţine aceste informaţii de la orice chioşc de ziare. Sexul nu mai este un tabu veritabil. Uneori, adolescenţii ştiu mai multe despre subiect decât adulţii.

Dar, dacă sexul şi-a pierdut aura de mister, ce tabu ne mai rămâne? Pentru că există întotdeauna *ceva* tabu, ceva refulat, neadmis, ceva la care privim fugar cu coada ochiului, deoarece ar fi prea neliniştitor să îl privim drept în faţă. Tabu-urile se ascund în tabu-uri, precum foile de ceapă. Care să fie Cartea pe care taţii ar putea s-o dea pe furiş fiilor şi mamele fiicelor, fără a o recunoaşte vreodată deschis?

În anumite cercuri, chiar în cercuri în care oamenii merg la biserică şi citesc Biblia, există un tabu legat de religie. Aici, religia este problema personală a fiecăruia. Nu se cade, nu este frumos[3] să discuţi sau să te cerţi pe teme religioase, şi este de-a dreptul deplasat să-ţi afişezi pietatea. Cu toate acestea, când cunoşti din interior dedesubturile oricărei religii oficiale, te întrebi care este obiectul acestei secretomanii. Desigur, Cartea la care mă gândesc nu este Biblia, Sfânta Scriptură, această fascinantă antologie de înţelepciune străveche, istorie şi legende care a fost idolatrizată într-o asemenea măsură, încât ar fi bine s-o punem sub cheie câteva secole pentru ca apoi oamenii să-i asculte mesajul nestingheriţi de balastul trecutului. Există, desigur, mari taine în Biblie, unele chiar foarte subversive, dar toate acestea sunt sofisticat camuflate în simboluri arhaice, astfel încât este foarte greu să explici creştinismul omului modern. Desigur, asta dacă nu te mulţumeşti să-l diluezi, să fii bun şi să-L imiţi pe Iisus, deşi nimeni nu-ţi explică anume *cum* să faci aşa ceva. Pentru a o face trebuie să ai o putere specială de la Dumnezeu numită „har”, dar tot ceea ce ştim despre har, e că unii îl primesc iar alţii nu.

Religiile oficiale, iudaismul, creştinismul, islamul, hinduismul, budismul, sunt – aşa cum se

---

[2] În original *to be in the know.*

practică în prezent – asemeni unor mine care aproape şi-au epuizat resursele: sunt foarte greu de săpat. Cu unele excepţii nu tocmai uşor de găsit, concepţiile lor despre om şi lume, imagistica, riturile şi ideile lor despre cum ar trebui să ne conducem viaţa nu par a se potrivi cu universul pe care-l ştim, sau cu lumea oamenilor care se schimbă atât de rapid, încât ceea ce învaţă cineva în şcoală este depăşit deja în ziua absolvirii.

Cartea la care mă gândesc nu este religioasă în sensul curent al termenului, dar va trebui să ia în discuţie multe lucruri de care s-au ocupat religiile – universul şi locul omului în el, acel misterios centru al experienţei numit „Eu însumi", problemele legate de viaţă şi dragoste, durere şi moarte, ar trebui să-şi pună întrebarea dacă existenţa are sens – orice semnificaţie am da acestui cuvânt. Căci există senzaţia tot mai acută că existenţa este o luptă pe viaţă şi pe moarte care are loc într-o capcană, că organismele vii, inclusiv oamenii sunt simple tuburi care bagă lucruri pe la un capăt al lor şi le scot pe la celălalt capăt, ceea ce, pe termen lung, sfârşeşte prin a le uza. Aşadar, pentru ca păcăleala să continue, tuburile găsesc modalităţi de a face alte tuburi noi, care, la rându-le, bagă lucruri pe la un capăt al lor şi le scot pe la celălalt. La capătul de la intrare ele dezvoltă un ganglion format din celule nervoase şi numit creier, cu ochi şi urechi, putând astfel să şterpelească mai uşor lucruri bune de înghiţit. În momentul în care au suficientă mâncare, îşi vor folosi surplusul de energie trăncănind în modalităţi complicate, vor scoate tot felul de zgomote inspirând şi expirând aerul pe orificiul de la intrare, se vor strânge laolaltă în grupuri pentru a se lupta cu alte grupuri Cu timpul, tuburile îşi formează atât de multe accesorii încât este foarte greu să le recunoşti forma iniţială, şi reuşesc să facă asta într-o uimitoare varietate de forme. Există regula, îndeobşte respectată, de a nu mânca tuburi care au forma ta, dar, în mare, se dă o competiţie acerbă pentru a şti care este cel mai tare tip de tub. Toate acestea par de o gratuitate miraculoasă, şi totuşi. Dacă începi să reflectezi un pic, devine mai degrabă miraculos decât gratuit. Pare, într-adevăr, din cale-afară de straniu.

Sentimentul că starea normală a lucrurilor este stranie, ciudată şi foarte improbabilă ţine de o anume iluminare interioară. G.K. Chesterton a spus odată că una este să te minunezi în faţa unei gorgone sau a unui grifon – creaturi care nu există; dar este cu totul altceva să te minunezi în faţa unui rinocer sau a unei girafe – creaturi care există şi arată de parcă n-ar exista. Acest sentiment de stranietate universală include şi întrebarea fundamentală şi presantă despre sensul tuturor lucrurilor. De ce, dintre toate lumile posibile există această imensă şi aparent nenecesară mulţime de galaxii într-un continuum spaţiu-timp având o curbură foarte misterioasă, de ce există miliardele de specii diferite de tuburi, de ce jocul lor frenetic de-a evoluţia, de ce nenumăratele moduri de a o „face", de la arhitectura elegantă a cristalului de gheaţă sau a diatomei la splendoarea uluitoare a păsării-liră

---

[3] In original *uncool*.

sau a păunului?

Ludwig Wittgenstein şi alţi „logicieni” moderni au încercat să elimine întrebarea spunând că nu are sens şi că nu trebuie pusă. Cele mai multe probleme filosofice urmează să fie rezolvate debarasându-ne de ele, mai precis ajungând să observi că întrebări precum „De ce există universul?” sunt o nevroză intelectuală, o folosire greşită a cuvintelor, în sensul că, deşi întrebarea *pare* raţională, ea este, de fapt, la fel de absurdă ca şi, de pildă, „Unde este universul?”, deoarece oriunde s-ar afla lucrurile, ele trebuie să fie undeva în univers. Scopul filosofiei este de a scăpa oamenii de asemenea absurdităţi. Aşa după cum vom vedea, aici Wittgenstein avea dreptate. Cu toate acestea, a te minuna nu este un semn de anormalitate. Mirarea, prin expresia sa poetică şi artistică, sunt printre cele mai importante elemente care deosebesc oamenii de alte animale şi oamenii inteligenţi şi sensibili de imbecili.

Există, prin urmare, un pont care explică această uluitoare alcătuire a lucrurilor, un pont care nu vine niciodată pe canalele obişnuite de cunoaştere a Răspunsului – religiile şi filosofiile istorice? Ei bine, există. El a fost exprimat în repetate rânduri, dar într-o asemenea manieră, încât noi, astăzi, în civilizaţia modernă, nu îl auzim. Nu ne dăm seama că el este extrem de subversiv nu atât din punct de vedere politic şi moral, dar mai ales pentru că modifică radical perspectiva noastră obişnuită asupra realităţii, ceea ce considerăm a fi de la sine înţeles. Desigur, această răsturnare poate avea consecinţe de ordin politic şi moral, dar, în momentul de faţă, ele nu pot fi anticipate. Până în prezent, această revoluţie lăuntrică[4] s-a limitat la indivizi izolaţi; după ştiinţa mea, ea nu a influenţat pe scară largă comunităţile sau societăţile omeneşti. Adeseori, popularizarea ei a fost considerată prea periculoasă, ceea ce a dus la apariţia unui tabu.

Dar lumea se află într-o situaţie extrem de periculoasă, iar bolile grave necesită adesea aplicarea unui tratament periculos – precum serul lui Pasteur pentru rabie. Nu doar că vom arunca planeta în aer cu bombe nucleare, ne vom sugruma prin suprapopulare, ne vom distruge resursele naturale pentru că nu vom şti să le conservăm, sau ne vom ruina solul şi produsele sale cu chimicale ale căror efecte nu se cunosc şi cu pesticide. Dincolo de toate acestea, există posibilitatea ca civilizaţia să fie un veritabil succes tehnologic – dar prin metode pe care cei mai mulţi le-ar considera laborioase, înspăimântătoare şi derutante – deoarece, pentru un motiv sau altul – metodele se vor schimba continuu. Este ca şi cum am juca un joc ale cărui reguli sunt schimbate constant fără a fi clarificate vreodată – un joc din care cineva nu se poate retrage decât sinucigându-se, şi în care nu poţi reveni niciodată la o formă mai veche a jocului.

Dar problema raportului dintre om şi tehnică se pune aproape întotdeauna în termeni eronaţi. Se spune ca omenirea a evoluat unilateral, progresul tehnic nefiind echilibrat printr-o creştere

---

[4] În original *revolution of the mind.*

comparabilă în privinţa moralităţii, sau, cum ar prefera unii să spună, fără un progres comparabil în domeniul educaţiei şi a gândirii raţionale. Cu toate acestea, problema are cauze mai adânci. Cauza problemei rezidă în modul în care ne percepem şi ne definim ca fiinţe umane, în modul în care experiem viaţa, existenţa şi identitatea individuală. Suferim de o halucinaţie, avem o imagine falsă şi distorsionată despre existenţa noastră ca organisme vii. Cei mai mulţi dintre noi au senzaţia că „Eu însumi" defineşte un centru separat de percepţie şi acţiune, care trăieşte în interiorul şi în limitele corpului fizic – un centru care se „confruntă" cu lumea „exterioară" a oamenilor şi lucrurilor, intrând în contact prin simţuri cu un univers care este în egală măsură străin şi ciudat. Modul nostru curent de a vorbi reflectă această iluzie. „Am venit pe lume"." Trebuie să *înfrunţi* realitatea". „Cucerirea naturii".

Senzaţia că suntem nişte fiinţe singuratice care vizitează temporar universul este clar contrazisă de tot ceea ce cunosc ştiinţele despre om (şi toate celelalte organisme vii). Nu „venim în" această lume; ne ivim *din* ea, aşa cum se ivesc frunzele dintr-un copac. Aşa cum oceanul „face" valuri[5], universul „face" oameni[6]. Fiecare individ este o expresie a întregii naturi, o acţiune unică implicând tot universul. Majoritatea indivizilor nu sesizează aproape niciodată această realitate. Chiar şi cei care ştiu că e adevărată în teorie, nu o înţeleg, nici nu o percep, simţindu-se în continuare ca nişte „eu-ri" izolate înăuntrul unor saci de piele.

Primul rezultat al acestei iluzii este că atitudinea noastră faţă de lumea „exterioară" este predominant ostilă. Mereu avem câte ceva de „cucerit": natura, spaţiul, munţii, deşertul, bacteriile şi insectele, în loc de a învăţa să colaborăm cu ale într-o manieră cât mai armonioasă. În America, marile simboluri ale acestei cuceriri sunt buldozerul şi racheta – instrumentul care transformă dealurile în căi netede pentru nişte cutiuţe de tinichea şi marele proiectil falic care aprinde cerul. (Cu toate acestea, avem arhitecţi excelenţi care ştiu să cum pot fi construite casele pe dealuri pentru a nu distruge peisajul, şi astronomi care ştiu că pământul se află deja în spaţiu şi că pentru explorarea altor lumi avem nevoie în primul rând de instrumente electronice foarte performante, care, asemnenea ochilor noştri, vor aduce cele mai îndepărtate obiecte în creierele noastre.)[7] Atitudinea ostilă a celor care vor să cucerească natura ignoră interdependenţa fundamentală a tuturor lucrurilor şi evenimentelor – ignoră faptul că lumea aflată dincolo de pielea noastră este de fapt o prelungire a propriilor noastre corpuri. Această ostilitate va sfârşi prin a distruge chiar mediul din care provenim, mediul de care depinde întreaga noastră viaţă.

Al doilea rezultat al percepţiei că suntem minţi izolate într-un univers străin şi, în genere,

---

[5] În original *„waves"*
[6] În original *„peoples"*.
[7] „Nu cred că va ieşi nimic cu adevărat demn de atenţie din explorarea câmpiilor de zgură de pe suprafaţa lunii... Să nu îşi închipuie nimeni că în prezent astronomia se bucură de sprijin graţie bugetului enorm al NASA." Fred Hoyle, *Galaxies, Nuclei and Quasars.* Heinemann Educational, 1966.

stupid, este că nu avem putem ajunge al un punct de vedere *comun*[8], nu putem înţelege lumea asupra căreia suntem astfel de acord. Din această cauză, ne măcinăm în simple confruntări de opinii, care vor lăsa puterea decizională în mâinile propagandistului mai agresiv şi mai violent (deci, mai brutal). O cacofonie de opinii divergente, unite doar prin puterea propagandei, este cea mai rea soluţie imaginabilă când este vorba de controlul asupra tehnologiei moderne.

S-ar părea, deci, că avem nevoie de un geniu pentru a inventa o nouă religie, o filosofie de viaţă şi o perspectivă asupra vieţii, care să fie plauzibilă şi general acceptată la sfârşitul secolului XX, şi graţie căreia fiecare individ să poată simţi lumea ca un tot şi viaţa proprie ca plină de sens. Istoria ne-a araătat în repetate rânduri că nu este suficient. Religiile ne dezbină şi duc la conflict. Ele sunt o formă a luptei pentru supravieţuire, pentru că depind de distincţia dintre cei „mântuiţi" şi cei „damnaţi", dintre drept-credincioşi şi eretici, între grupul celor „aleşi" şi cei „respinşi"[9]. Chiar şi cei mai liberali în asemenea chestiuni se joacă de-a „noi-suntem-mai toleranţi decât-voi". Mai mult, ca sisteme de doctrină, simbolism şi comportament, religiile se osifică devenind instituţii care trebuie să pretindă loialitate, să fie apărate pentru a li se păstra „puritatea", şi – deoarece orice credinţă este o speranţă fervent, mascând astfel îndoiala şi incertitudinea – religiile trebuie să facă prozeliţi. Cu cât mai mulţi oameni sunt de acord cu tine, cu atât mai rar vei fi vizitat de nesiguranţă. În cele din urmă, te învoieşti să fii creştin sau budhist, orice noi cunoştiinţe ar deveni disponibile. Tradiţia religioasă trebuie să fie lent infestată cu idei noi şi indigeste, oricât de incompatibile ar fi acestea cu doctrinele lor iniţiale, astfel încât credinciosul să poată afirma sus şi tare că „Eu sunt, în primul şi în primul rând creştin/mahomedan/budhist, sau orice altceva". Angajamentul irevocabil în favoarea oricărei religii nu este doar o sinucidere intelectuală; este pură necredinţă, căci ea închide mintea în faţa oricărei noi viziuni asupra lumii. Înainte de orice, credinţa este deschidere – un act de încredere în necunoscut.

Un fervent martor al lui Iehova a încercat odată să mă convingă că, dacă ar exista un Dumnezeu al dragostei, el ar dărui cu siguranţă omenirii o carte demnă de încredere şi infailibilă pentru a ne reglementa conduita. Am răspuns că niciun Dumnezeu cu adevărat grijuliu nu ar distruge mintea omenească făcând-o atât de rigidă şi inadaptabilă încât să depindă de o carte, Biblia, pentru a găsi toate răspunsurile. Deoarece utilitatea cuvintelor şi, prin urmare, a cărţilor, constă în a te purta dincolo de ele, către o lume a vieţii şi a experienţei care nu se rezumă la simple cuvinte şi nici măcar la idei. Aşa cum banii nu sunt reali, nefiind un bun pe care să-l poţi consuma direct, cărţile nu sunt viaţă. A idolatriza scripturile este ca şi cum ai mânca bancnote.

Iată de ce Cartea pe care aş vrea să o strecor pe furiş copiilor mei este una versatilă. Ea i-ar familiariza pe nesimţite cu un domeniu nou, care nu este numai cel al ideilor, dar şi al experienţei şi

---

[8] În original *we have no common sense.*

simţirii. Ar fi un medicament provizoriu, nu o dietă; un punct de plecare, nu un perpetuu punct de referinţă. Copiii mei ar citi-o şi ar trece mai departe, căci fiind scrisă clar şi bine, ei nu ar fi nevoiţi să revină de mai multe ori pentru a căuta semnificaţii ascunse sau pentru clarificarea unor învăţături obscure.

Nu avem nevoie de o nouă religie sau de o nouă biblie. Avem nevoie de o nouă experienţă – o nouă percepţie a ceea ce este Eul. Pontul (care este, desigur, concepţia tainică şi profundă) în legătură cu viaţa este că percepţia noastră normală asupra sinelui este o farsă, sau, în cel mai bun caz, un rol provizoriu pe care-l jucăm, sau am fost păcăliţi să-l jucăm – cu consimţământul nostru tacit, aşa cum toate persoanele hipnotizate sunt dornice, în fond, să fie hipnotizate. Cel mai bine păzit dintre toate tabuurile cunoscute este cel care te împiedică să ştii cine eşti cu adevărat, în spatele măştii care îţi dă aparenţa unui eu separat, independent şi izolat. Nu mă gândesc că barbarul Id sau Inconştient al lui Freud ar fi realitatea din spatele faţadei pe care o numim personalitate. După cum vom vedea, Freud s-a aflat sub influenţa unei mode specifice secolului XIX numite „reducţionism”, o nevoie cuidată de a denigra cultura şi inteligenţa umană, numind-o un rezultat secundar şi accidental al unor forţe oarbe şi iraţionale. Prin urmare, au muncit din greu pentru a demonstra că strugurii pot să crească în mărăcini.

Aşa cum se întâmplă deseori, ceea ce am trecut cu vederea se află chiar sub ochii noştri. Dificultatea constă tocmai în faptul că este *atât* de flagrant şi de fundamental încât ne este greu să găsim cuvinte pentru a-l exprima. Germanii numesc tipul acesta de intuiţii tacite *Hintergedanke*, o aprehensiune care se află undeva în adâncul sufletelor noastre, dar pe care ne este greu s-o recunoaştem, chiar faţă de noi înşine. Percepţia „Eu”-lui ca un centru solitar şi izolat al fiinţei este atât de puternică şi de la sine înţeleasă, atât de fundamentală pentru modelele nostre de vorbire şi gândire, pentru legile şi instituţiile noastre sociale, încât nu putem avea o experienţă a sinelui[10], decât ca pe ceva superficial în ordinea universului. Eu par a fi un fulger care nu străluceşte decât odată în toţii eonii timpului – un organism rar, sofisticat şi mult prea delicat, la capătul evoluţiei biologice, când unda vieţii irumpe în nenumărate picături strălucitoare şi multicolore, care licăresc preţ de o clipă iar apoi dispar pentru totdeauna. În asemenea condiţii, pare imposibil şi chiar absurd să realizezi că eu nu sălăşluesc doar într-o picătură, dar în tot valul de energie care se întinde de la galaxii până la câmpurile nucleice din corpul meu. La acest nivel al existenţei, „Eu” sunt bătrân cât lumea; formele mele sunt infinite, iar apariţiile şi dispariţiile lor succesive nu sunt decat pulsiuni sau vibraţii ale unui singur flux etern de energie.

Ne este greu să realizăm această stare de fapt deoarece ea nu poate fi conceptualizată. Este ca şi cum ochii ar încerca să privească direct ochii, ca şi cum cineva ar încerca să descrie culoarea

---

[9] În original *the in-group from the out group.*

unei oglinzi cu ajutorul culorilor reflectate în acea oglindă. După cum vederea înseamnă mai mult decât suma lucrurilor văzute, fundamentul sau „temeiul” existenţei şi al conştiinţei[11] noastre nu poate fi înţeles în termenii lucrurilor care sunt cunoscute. De aceea, suntem nevoiţi să vorbim despre ea cu ajutorul mitului – adică, prin anumite metafore, analogii şi imagini care exprimă realitatea simbolică, diferită de realitatea concretă. La limită, „mit” înseamnă legendă, minciună, sau superstiţie. Dar, pe de altă parte, „mitul” este o imagine utilă şi fertilă cu ajutorul căreia putem înţelege lumea, cam în acelaşi fel în care înţelegem energia electrică comparând-o cu modul de comportare al apei sau al aerului. Cu toate acestea, în a doua instanţă, semnificaţia „mitului” nu trebuie interpretată ad literam, după cum electricitatea nu trebuie confundată cu aerul sau cu apa. Deci, pentru a înţelege mitul, trebuie să fim atenţi să nu confundăm metefora cu faptul concret, ceea ce ar fi ca şi cum ne-am urca pe semnul de circulaţie în loc de a ne urma drumul.

Aşadar, mitul este forma în care încerc să răspund când copiii îmi pun acele întrebări metafizice fundamentale care le vin atât de repede în minte:” De unde provine lumea?”” De ce a făcut Dumnezeu lumea?”” Unde am fost înainte de a mă naşte?”” Unde merg oamenii când mor?” În repetate rânduri, am descoperit că par a se mulţumi cu o poneste simplă şi foarte veche, care sună cam aşa:

„Nu a existat un început al lumii, deoarece ea se mişca mereu în cerc, iar pe un cerc nu există început. Priveşte-mi ceasul, care arată ora; limbile se mişcă în cerc, la fel şi lumea, tot mereu, fără încetare. Dar, aşa cum limba cea mare a ceasului ajunge sus la ora douăsprezece şi jos la şase, tot aşa, există zi şi noapte, trezie şi somn, viaţă şi moarte, vară şi iarnă. Nu poţi avea vreuna dintre ele fără cealaltă, pentru că nu ai putea să ştii ce este negrul dacă nu l-ai vedea împreună cu albul, sau albul împreună cu negrul.

Tot aşa, există perioade când lumea este şi perioade când ea nu este, căci dacă lumea ar continua mereu şi mereu, fără odihnă, s-ar plictisi îngrozitor de ea însăşi. Ea apare şi dispare. Când o vezi, când n-o vezi. Deoarece nu se plictiseşte de ea însăşi, vine mereu înapoi, după ce a dispărut. Seamănă cu respiraţia ta: aerul intră şi iese, intră şi iese, iar dacă încerci să-l ţii mereu înăuntru, te simţi tare rău. Seamănă şi cu jocul de-a v-aţi-ascunselea, pentru că e mereu distractiv să descoperi noi modalităţi de a te ascunde şi de a căuta pe cineva care nu se ascunde mereu în acelaşi loc.

Şi lui Dumnezeu îi place să se joace de-a v-aţi-ascunselea, dar, pentru că nu există nimic altceva decât Dumnezeu, nu are pe nimeni altcineva cu care să se joace. Dar, el depăşeşte această dificultate prefăcându-se că el nu e el însuşi. Astfel, el se ascunde de sine. El se preface că este tu şi eu şi toţi oamenii din lume, toate animalele, toate stâncile şi toate stelele. Deghizat, el are parte de aventuri minunate şi stranii, dintre care unele sunt groaznice şi înfricoşătoare. Dar acestea din urmă

---

[10] În original *we cannot experience selfhood.*

sunt doar nişte coşmaruri, căci, în momentul când el se trezeşte, ele vor dispărea.

Desigur, când Dumnezeu se joacă ascunzându-se şi prefăcându-se că este tu sau eu, o face atât de bine, încât îi trebuie vreme îndelungată pentru a-şi aminti unde şi cum s-a ascuns. Dar aici este tot hazul – adică, exact ceea ce a vrut el să facă. El nu doreşte să se găsească prea repede, căci astfel, jocul n-ar mai avea niciun farmec. Iată de ce este atât de greu pentru mine şi pentru tine să descoperim că suntem Dumnezeu deghizat, care pretinde că nu e el însuşi. Dar, când jocul a durat suficient, noi toţi ne vom trezi, vom înceta să ne prefacem şi ne vom aminti că noi toţi suntem un singur Sine – Dumnezeul care este tot ce există şi care trăieşte în vecii vecilor.

Desigur, trebuie să ne amintim că Dumnezeu nu are forma unui individ. Oamenii au un înveliş de piele şi există mereu ceva dincolo de limita acestui înveliş. Dacă nu ar exista, nu am putea să facem diferenţa între ce se află înăuntrul şi înafara corpurilor noastre. Dar Dumnezeu nu are înveliş de piele, nici formă, deoarece nu există nimic în afara lui. În cazul că am de-a face cu un copil suficient de inteligent, ilustrez această problemă cu o bandă Moebius – o spirală de hârtie astfel răsucită încât nu are decât o singură latură şi o singură margine. Interiorul şi exteriorul lui Dumnezeu sunt identice. Şi, deşi am vorbit despre Dumnezeu referindu-mă la „el” şi nu la „ea”, Dumnezeu nu este bărbat sau femeie. Nu am folosit pronumele impersonal[12] deoarece acesta este utilizat pentru lucruri care nu sunt vii.

Dumnezeu este Sinele lumii, dar nu îl putem vedea pe Dumnezeu din acelaşi motiv pentru care nu ne putem vedea ochii fără ajutorul unei oglinzi, din acelaşi motiv pentru care nu ne putem muşca proprii dinţi sau nu putem privi înăuntrul propriului nostru cap. Sinele este ascuns atât de bine, pentru că Dumnezeu este cel care se ascunde.

Uneori, te poţi întreba de ce se ascunde Dumnezeu sub forma unor oameni oribili, sau se preface a fi anumiţi oameni care suferă de boli şi de dureri cumplite. Mai întâi, aminteşte-ţi că el nu face asta nimănui altcuiva decât lui însuşi. Aminteşte-ţi, de asemenea, că în toate poveştile care îţi plac trebuie să existe oameni răi, pentru că tot farmecul povestirii constă în a afla cum reuşesc oamenii buni să îi învingă pe cei răi. E ca într-un joc de cărţi. La începutul jocului, le amestecăm pe toate în neorânduială, iar asta seamănă cu lucrurile din lume, dar rostul jocului este de a pune ordine în grămadă, iar acela care reuşeşte cel mai bine să o facă este câştigător. Apoi, amestecăm cărţile încă o dată şi jucăm din nou, la fel cum se întâmplă şi cu lumea.”

Această povestire, care se prezintă, desigur, sub o formă alegorică[13], nu oferă o descriere *ştiinţifică* a stării de fapt. Bazându-se pe analogia jocurilor şi a spectacolului dramatic şi folosind prea uzatul cuvânt „Dumnezeu” pentru a-l desemna pe Jucător, povestirea oferă doar un simplu

---

[11] În original *awareness.*
[12] În engleză *it.*
[13] În engleză *mythical.*

model analogic al realităţii. O folosesc aşa cum, pentru a explica expansiunea universului, astronomii umflă un balon negru cu pete albe reprezentând galaxiile. Dar pentru majoritatea copiilor şi pentru mulţi adulţi, alegoria este imediat inteligibilă, ea părându-le simplă şi fascinantă. Dimpotrivă, multe alte explicaţii mitologice ale lumii sunt grosolane, complicate şi de neînţeles. Însă mulţi oameni sunt convinşi că a crede în anumite afirmaţii şi simboluri ininteligibile care aparţin religiilor lor este o probă a credinţei adevărate. „Cred pentru că este absurd", a spus Tertulian despre creştinism.

Oamenii care gândesc cu propriul cap nu acceptă să fie îndoctrinaţi în temeiul unei astfel de autorităţi. Lor nu li se poate porunci să creadă în miracole sau în doctrine ciudate, aşa cum Avraam a primit poruncă de la Dumnezeu să-l sacrifice pe fiul său Isaac. După cum spune T. George Harris:

„Ierarhiile sociale din trecut, în cadrul cărora un şef situat deasupra ta penaliza întotdeauna orice eroare, i-a condiţionat pe oameni să se simtă încătuşaţi într-un sistem riguros de autoritate care ajunge până „acolo sus". Graţie societăţii egalitare, azi nu resimţim această constrângere. De când cu Doctorul Spock, în familiile noastre nu există prea mulţi taţi care să semene cu acel Dumneze discreţionar pe care-l cunoaştem din Vechiul Testament. Prin urmare, subconştientul omului mediu a încetat să mai caute îndurare din partea unui Dumnezeu mânios aflat acolo sus".

Dar autorul continuă:

„Generaţia noastră are parte de un infern glacial, încarcerată în această viaţă, fără un Dumnezeu care să o damneze sau să o mântuiască. Până când omul va închipui capcana potrivită pentru a vâna „Temeiul Ultim al Fiinţei", el nu poate găsi nicio raţiune propriei sale existenţe. Cum viaţa sa nu are semnificaţie şi nu crede în viaţa de apoi, el nu este o persoană, ci, mai degrabă o victimă a unui proces de auto-distrugere[14]."

„Temeiul Ultim al Fiinţei" este sintagma aseptizată pe care Paul Tillich o foloseşte când se referă la „Dumnezeu", ceea ce poate desemna şi „Sinele lumii" despre care vorbeam în povestea mea pentru copii. Dar secretul pe care povestea mea îl destăinuie pe furiş copilului este că Temeiul Ultim al Fiinţei eşti *tu.* Desigur, nu acel tu de fiecare zi pe care temeiul îl afişează, sau se „preface" a fi, dar Sinele cel mai profund, care scapă oricărei introspecţii, deoarece el este întotdeauna cel ce face introspecţia. Acesta este, aşadar, tabu-ul tabu-urilor: tu eşti Sinele![15]

Şi totuşi, în cultura noastră, acesta este simptom clar de nebunie, cea mai neagră blasfemie şi cea mai bezmetică amăgire. Suntem convinşi că el este suprema megalomanie – o inflaţie a egoului până la absurd. Căci, deşi, pe de-o parte, cultivăm ego-ul, pe de alta îl doborâm. Din generaţie în generaţie, scoatem sufletul din copiii noştri pentru a-i învăţa să-şi „cunoască locul", să

---

[14] O discuţie despre opiniile teologului Paul Tillich în „The Battle of the Bible", *Look*, Vol. XIX, No. 15. 27 Iulie, 1965, p.19.
[15] În engleză *you're IT.*

se comporte, să gândească şi să simtă cu modestia cuvenită unui mic ego printre multe altele. Aşa cum spunea mama mea: „Nu eşti singura pietricică de pe plajă!”

Oricine întreg la cap care crede că este Dumnezeu ar trebui să fie crucificat sau ars pe rug, deşi acum am adoptat poziţia mult mai caritabilă că nimeni întreg la cap nu poate să creadă o asemenea prostie. Doar un biet imbecil poate să se vadă pe sine ca un conducător omnipotent al lumii şi să se aştepte că toţi ceilalţi să-i cadă la picioare şi să i se închine.

Dar toate astea se întâmplă deoarece ne gândim la Dumnezeu ca la Regele Universului, Tehnocratul Absolut, care controlează personal şi conştient fiecare detaliu al cosmosului său – iar nu acesta este tipul de Dumnezeu din povestea mea. De fapt, asta nu este deloc povestea *mea*, căci orice student la istoria religiilor ştie că ea provine din vechea tradiţie indiană şi este o modalitate alegorică de a explica filosofia Vedanta. Vedanta este învăţătura cuprinsă în *Upanişade*, o serie de dialoguri, povestiri şi poeme, unele dintre acestea datând din anul 800 înainte de Hristos. Rafinaţii hinduşi nu îl concep pe Dumnezeu ca pe o ceva special şi separat, ca pe o fiinţă supremă care *conduce* lumea de sus, ca un monarh. Dumnezeul lor e mai degrabă „dedesubtul” decât „deasupra” fiecărui lucru, iar el *joacă* lumea dinăuntru. Se poate spune că, dacă religia este opiumul popoarelor, hinduşii deţin drogul secret. Mai mult – un hindus nu poate realiza că el este Dumnezeu deghizat, fără să vadă în acelaşi timp că asta este adevărat şi în privinţa tuturor oamenilor şi lucrurilor. Pentru filosofia Vedanta, nu există nimic în afară de Dumnezeu. Dacă *par* să existe şi alte lucruri în afară de Dumnezeu, este doar pentru că el le creează în vis şi face din ele veşminte cu care se deghizează pentru a se juca de-a v-aţi-ascunselea cu el însuşi. De aceea, universul compus din lucruri aparent separate este real doar pentru un timp, fiind lipsit de realitate veşnică, căci el apare şi dispare, după cum Sinele se ascunde şi se caută.

Dar Vedanta înseamnă mult mai mult decât ideea sau credinţa că lucrurile stau astfel. Ea este în principal şi înainte de toate *experienţa*, cunoaşterea nemijlocită că este aşa. Din acest motiv, ea este o răsturnare completă a modalităţii noastre curente de a vedea lucrurile. Ea întoarce lumea pe dos. Tot astfel, următoarele cuvinte, atribuite lui Iisus:

Când faci din doi unu şi
Când faci cele dinlăuntru precum cele dinafară
Şi cele dinafară precum cele dinăuntru şi cele de sus precum cele de jos
Atunci vei intra În Împărăţia Cerurilor…
Eu sunt Lumina care e deasupra
Tuturor, Eu sunt Totul,
Totul provine din Mine şi totul
Ajunge la Mine. Despicaţi o bucată de lemn, Eu

Sunt acolo; ridicaţi o piatră şi Mă veţi
Găsi acolo[16].

Disciplina Vedanta ne-a fost transmisă în forma de astăzi după secole în care a fost profund implicată în toate formele, gesturile şi simbolurile culturii hinduse, pe o perioadă de aproape 2800 de ani, timp în care a înflorit şi apoi a intrat încet în declin, afectată grav de fanatismul islamic şi răstălmăcită de puritanismul britanic. După cum s-a spus deseori, Vedanta nu are un ecou semnificativ în Occident, atrăgând mai ales acele spirite pretenţioase şi diafane care consideră că întruparea într-un corp fizic este pur şi simplu prea dezgustătoare pentru a avea loc[17]. Cu toate acestea, este posibil redăm ideile sale esenţiale în limba zilelor noastre, şi, în clipa când asta se face fără capcane exotice, terminologie sanscrită şi excesive pretenţii de spiritualitate, nu doar că mesajul ei va fi clar pentru oameni fără un interes deosebit faţă de „religiile orientale”; ea este, de asemenea, tocmai şocul de care avem nevoie pentru a ieşi din percepţia noastră de sine, care face să ne simţim nişte entităţi izolate.

Dar asta nu trebuie confundată cu ideile noastre curente legate de practica „altruismului”, care este efortul de a ne identifica cu alţii şi cu nevoile lor, rămânând încă pradă amăgirii că nu suntem decât un ego cu înveliş de piele. Un asemenea „altruism” este doar un egoism foarte rafinat, comparabil cu cel al grupului de „aleşi” care se joacă de-a „noi-suntem-mai-toleranţi-decât-voi”. Resorturile originare ale Vedantei nu au fost de ordin moralizator; ea nu-i îndeamnă pe oameni să maimuţărească[18] sfinţii fără a le împărtăşi motivaţiile, sau să mimeze motivaţii fără a împărtăşi nivelul de conştiinţă care le-a dat naştere.

Din acest motiv, Cartea pe care aş da-o pe furiş copiilor mei nu ar conţine predici despre ce ar trebui să facă sau cum s-ar cuveni să fie. Dragostea autentică provine din cunoaştere, nu dintr-un sentiment de datorie sau vinovăţie. V-ar plăcea să fiţi mama invalidă a cărei fiică nu se poate mărita pentru că simte că trebuie să aibă grijă de dumneavoastră, şi care ajunge să vă urască din această pricină? Dorinţa mea este să spun, nu cum s-ar cuveni să fie lucrurile, dar cum sunt, şi motivele pentru care le ignorăm realitatea. Nu poţi învăţa un ego să nu fie egoist, chiar dacă ego-urile găsesc modalităţile cele mai subtile pentru a pretinde că s-au schimbat. De aceea, în primul rând este necesar să risipim, cu ajutorul experimentului şi a experienţei, iluzia că există un ego separat. Consecinţele în plan comportamental s-ar putea să contrazică regulile moralităţii *convenţionale,* amintind de episodul când fariseii au spus despre Iisus: „Priviţi-l! Un mâncău şi un beţiv, prieten al

---

[16] A. Guillamount şi alţii (traducători). *Evanghelia după Toma.* Collins, 1959, pp.17-18, 43. Un manuscris în limba coptă, posibil o traducere a unei versiuni greceşti datând din jurul anului 140 d. Ch. „Eu” se referă evident la Sinele travestit.
[17] Am spus „mai ales” deoarece sunt conştient că există câteva excepţii,atât aici, în Occident, cât şi în India.
[18] În original *to ape.*

vameşilor şi al păcătoşilor!”

Mai mult, în momentul când cineva vede dincolo de iluzia egoului, devine imposibil să se considere mai bun decât, sau superior altora. Peste tot, există numai Sinele care joacă v-aţi ascunselea în miliarde de feluri. Păsările nu sunt mai bune decât ouăle din care au ieşit. S-ar putea spune chiar că pasărea este modalitatea prin care un ou devine alt ou. Oul este ego-ul, iar pasărea este Sinele eliberat de iluzie. Potrivit unui mit hindus, Sinele este întruchipat de o lebădă divină care a depus oul din care a ieşit lumea. Aşadar, eu nu spun nici măcar că *ar trebui* să ieşi din găoace. Cândva, cumva, tu (tu cel adevărat, Sinele) o vei face oricum, dar nu este imposibil ca jocul Sinelui să conste tocmai în a rămâne netrezit în cele mai multe dintre travestiurile sale umane şi să încheie drama vieţii pe pământ printr-o imensă explozie.

Potrivit altui mit hidus, cu trecerea timpului, condiţiile de viaţă pe pământ se înrăutăţesc treptat, până când, în cele din urmă, aspectul distructiv al Sinelui, zeul Shiva, execută un dans teribil prin care totul va fi mistuit de flăcări. Vor urma, spune mitul, 4320000 de ani de pace, timp în care Sinele este doar el însuşi şi nu se joacă de-a v-aţi-ascunselea. Apoi, jocul începe din nou, în forma unui univers de o splendoare desăvârşită care nu începe să pălească decât după 1728000 de ani, fiecare repriză a jocului fiind concepută astfel încât forţele răului să fie prezente doar o treime din timp, bucurându-se de un scurt şi iluzoriu triumf la sfârşit.

Astăzi, istoria vieţii pe pământ se calculează în perioade mult mai lungi, dar, concepţia hindusă asupra timpului se dovedeşte a fi cea mai plină de imaginaţie, depăşind, din acest punct de vedere, celelalte civilizaţii antice. Trebuie să ne amintim, totuşi, că povestea apariţiilor şi dispariţiilor ciclice ale universului descrie o realitate mitologică, nu una de ordin ştiinţific, fiind mai curând o parabolă decât o profeţie. Ea este o modalitate de a ilustra ideea că universul *se aseamănă* cu jocul de-a-v-aţi-ascunselea.

Dacă, prin urmare, nu spun că *trebuie* să te trezeşti din iluzia egoului şi să ajuţi la salvarea lumii, ce rost mai are Cartea? De ce să nu stăm liniştiţi şi să lăsăm lucrurile să-şi urmeze cursul firesc? Ei, bine, deoarece, scriind, eu „las lucrurile să-şi urmeze cursul”. În calitate de fiinţă umană, este în natura mea să gust şi să împărtăşesc filosofie. Fac acest lucru aşa cum unele păsări sunt vulturi şi altele porumbei, unele flori sunt crini şi altele trandafiri. De asemenea, îmi dau seama că, cu cât predic mai puţin, cu atât am mai multe şanse de a fi auzit.

CAPITOLUL DOI

JOCUL COMPLEMENTARITĂŢII[19]

Toţi am fost învăţaţi să numărăm, toţi ştim literele alfabetului, dar nu ni s-a vorbit niciodată despre Jocul Complementarităţii. Deşi el este cât se poate de simplu, face parte dintre lucrurile escamotate discret. Pentru început, închipuiţi-vă că toate cele cinci simţuri pe care le aveţi sunt forme diferite ale unui singur simţ fundamental – ceva asemănător pipăitului. Văzul este un pipăit extrem de rafinat. Ochii ating, sau simt, undele de lumină, permiţându-ne astfel să atingem lucruri pe care nu le putem atinge cu mâinile. În acelaşi fel, urechile ating undele sonore din aer, iar nasul atinge particule minuscule de praf sau gaz. Dar structurile complexe şi lanţurile de neuroni care constituie aceste simţuri sunt compuse din unităţi neuronale care pot oscila între două stări: deschis sau închis[20]. Neuronii semnalează creierului doar prin *da* sau *nu* – atâta tot. Dar, aşa cum ştim de la computerele care folosesc sistemul aritmetic binar care conţine numai cifrele 0 şi 1, aceste elemente simple pot întra în cele mai complexe şi mai uluitoare combinaţii.

Din acest punct de vedere, sistemul nostru nervos şi computerele binare seamănă cu tot ce există în univers, căci lumea fizică înseamnă în principal vibraţie. Fie că ne gândim la această vibraţie ca la nişte unde, fie că le vedem ca particule, sau poate undicule[21], nu întâlnim niciodată piscul muntelui fără vale, sau o particulă fără un interval, un spaţiu, între ea şi alte particule. Cu alte cuvinte, nu există o jumătate de val, sau o particulă care să nu aibă spaţiu în jurul său. Nu există deschis fără închis, nici sus fără jos.

Deşi sunetele de vibraţie înaltă par a fi sunete pure, continue, ele nu sunt astfel. De fapt, fiecare sunet este o alternanţă sunet/tăcere, fiind, de cele mai multe ori, prea rapidă pentru ca urechea omenească să o perceapă conştient. Ea poate fi auzită doar la cele mai joase note ale orgii. La rându-i, lumina nu este lumină pură ci o alternanţă lumină/întuneric. Lumina pulsează ca o undă, cu o mişcare specifică sus/jos. În anumite condiţii vibraţiile luminii pot fi sincronizate cu alte obiecte aflate în mişcare, care par a fi imobile. Joagărele nu sunt iluminate, căci pulsaţia luminii se sincronizează cu viteza fierăstrăului făcând ca zimţii acestuia să pară a sta nemişcaţi.

În vreme ce ochii şi urechile înregistrează şi răspund atât la momentul de maxim, cât şi cel de minim[22] al acestor vibraţii, mintea, mai precis, atenţia noastră conştientă, percepe doar momentul de maxim. Intervalul de întuneric, tăcere, „absenţă”[23] este ignorat. E aproape un

---

[19] În original: *The game of black-and-white.*
[20] În original: *on or off.*
[21] În original *wavicles.*
[22] În original *up-beat and down-beat.*
[23] În original *”off”.*

principiu general acceptat că intervalele sunt îgnorate de conştiinţă. Totuşi, ea nu poate să perceapă nicio undă de energie fără aceste intervale. Dacă pui mâna pe genunchiul unei fete frumoase şi o laşi acolo, s-ar putea ca fata să n-o mai bage în seamă. Dacă, însă, vei lovi încet cu palma pe genunchi, fata va şti că eşti foarte prezent acolo şi că vrei să-i atragi atenţia. Te va băga în seamă şi, speri tu, va preţui intervalele de prezenţă mai mult decât cele de absenţă. Oricum, toate lucrurile de a căror existenţă nu ne îndoim sunt întotdeauna o alternanţă prezenţă/absenţă. Momentele de prezenţă nu pot exista fără cele de absenţă.

Mulţi oameni îşi imaginează că, în clipa când ascultă muzică aud pur şi simplu o succesiune de note, una câte una sau în grupe numite acorduri. Dacă lucrurile ar sta astfel – cea ce nu se întâmplă decât în cazul afonilor – oamenii n-ar auzi muzică, nicidecum melodii – ci doar o succesiune de zgomote. A auzi o melodie înseamnă a auzi intervalele dintre note, chiar dacă poţi să nu-ţi dai seama de asta şi chiar dacă aceste intervale speciale nu sunt perioade de linişte, ci „etape" de lungimi variabile între punctele de pe portativ. Aceste etape sau intervale sunt spaţii în domeniul audibilului, aşa după există spaţii-distanţă între obiecte sau spaţii-timp între evenimente.

Totuşi, tendinţa atenţiei conştiente este să găsească modalităţi pentru a ignora aceste intervale. De exemplu, majoritatea oamenilor crede că spaţiul este „pur şi simplu vid"[24], dacă nu se întâmplă să fie umplut cu aer. Prin urmare, ei sunt surprinşi când artiştii şi arhitecţii vorbesc despre tipurile şi proprietăţile spaţiului, şi încă mai surprinşi când astronomii şi fizicienii vorbesc despre spaţiul curbat, expansiunea spaţiului, spaţiul finit, sau despre influenţa pe care spaţiul o are asupra luminii sau a stelelor. Deoarece suntem obişnuiţi să ignorăm intervalele spaţiale, nu realizăm că, aşa cum sunetul este o vibraţie de sunet/tăcere, întregul univers (mai precis, existenţa) este o vibraţie de solid/spaţiu. Pentru că solidele şi spaţiile se presupun reciproc, tot aşa cum interiorul şi exteriorul sunt inseparabile. Spaţiul este *relaţia* dintre corpuri şi fără ea n-ar putea să existe nici energie, nici mişcare.

Ne putem imagina un corp fără nimic lângă el, o singură minge în tot universul, în miezul spaţiului vid? Poate. Dar această minge nu ar avea nici energie, nici mişcare. Faţă de ce s-ar mişca ea? Putem spune că lucrurile se mişcă doar în comparaţie cu altele care sunt relativ imobile, deoarece mişcarea este alternanţa mişcare/imobilitate. Să ne închipuim, aşadar, două mingi şi veţi observa că se vor apropia sau se vor depărta una faţă de cealaltă. Desigur, acum există mişcare, dar care dintre ele se mişcă? Prima minge, a doua minge, sau amândouă? Nu avem cum să ne dăm seama. Toate răspunsurile sunt în egală măsură corecte şi eronate. Să introducem acum o a treia minge. Prima şi a doua minge se află la aceeaşi distanţă, dar a treia minge se apropie sau se depărtează de ele. Aşa să fie? Poate că prima şi a doua minge se mişcă amândouă, apropiindu-se sau

---

[24] În original *„just nothing"*.

depărtându-se de a treia minge, sau prima şi a doua minge se apropie de a treia, iar aceasta din urmă se apropie simultan de ele, astfel încât toate mingile sunt în mişcare. Cum ne vom da seama? Un răspuns ar fi că, deoarece prima şi a doua minge sunt împreună, ele sunt un grup, fiind, de asemenea, majoritare. Prin urmare, votul lor hotărăşte cine se mişcă şi cine nu. Dar, dacă a treia minge li se alătură, se poate lipi de ele, căci, dacă toate trei păstrează aceeaşi distanţă între ele, grupul ca întreg nu se poate mişca. Va fi de-acum imposibil ca vreuna dintre mingi să le spună celorlalte două, sau oricărei dintre cele două mingi: „De ce te ţii după mine (noi)?" Căci grupul ca întreg nu va avea un punct de referinţă pentru a şti dacă se mişcă sau nu.

Observaţi că, în vreme ce, dacă avem doar două mingi, ele nu se pot mişca decât în linie dreaptă, mişcarea a trei mingi poate acoperi o suprafaţă, dar nu în trei dimensiuni. În momentul când adăugăm o a patra minge, obţinem cea de-a treia dimensiune – adâncimea. Acum s-ar părea că a patra minge poate să păstreze distanţa faţă de celelalte trei, să aibă un punct de vedere obiectiv asupra comportamentului lor şi să acţioneze ca un arbitru. Totuşi, după ce am adăugat a patra minge, realizăm că oricare dintre ele poate fi în a treia dimensiune faţă de celelalte trei. Aceasta este „prima lecţie de relativitate", căci principiul rămâne identic, indiferent câte mingi adăugăm, putându-se aplica, aşadar, la toate corpurile cereşti din acest univers şi la toţi cei care observă mişcarea lor, indiferent unde s-ar afla aceştia. Orice galaxie, orice stea, orice planetă, sau orice observator poate fi considerat punctul central de referinţă, astfel încât fiecare obiect se află în centru faţă de toate celelalte!

În discuţia noastră, a fost trecută cu vederea o posibilitate. Să presupunem că mingile nu se mişcă deloc, dar se mişcă spaţiul dintre ele. În cele din urmă, vorbim despre o distanţă (spaţiul) care creşte sau descreşte, ca şi cum ar fi un obiect care poate să *facă* ceva. Aceasta este problema expansiunii universului. Celelalte galaxii se îndepărtează de a noastră, sau a noastră de ele, sau fiecare se depărtează de fiecare? Astronomii încearcă să rezolve problema spunând că spaţiul însuşi se extinde. Dar, încă o dată, cine poate hotărî dacă este aşa? Ce anume se mişcă, galaxiile sau spaţiul? Faptul că nu se poate ajunge la vreo concluzie este chiar cheia răspunsului: nu doar că *atât* galaxiile, *cât şi* spaţiul se extind (ca şi cum ar fi doi actanţi diferiţi), dar că se extinde ceva pe care îl vom numi, în lipsa altui termen mai bun, galaxii/spaţiu sau solid/spaţiu.

Problema apare deoarece întrebarea este prost pusă. Presupunem că solidele ar fi ceva iar spaţiul ar fi altceva, sau, mai precis, că ar n-ar fi nimic. Apoi, s-a stabilit că spaţiul nu e un simplu nimic, deoarece solidele nu pot exista fără el. Dar eroarea iniţială este de a concepe solidele şi spaţiul ca două lucruri diferite, în loc de a le considera două aspecte ale aceluiaşi lucru. De fapt, ele sunt diferite, dar inseparabile, precum botul şi coada unei pisici. Dacă le desparţi, pisica moare. Dacă iei valea, nu va exista nici piscul…

O soluţie similară se aplică şi în vechea problemă a cauzei şi efectului. Credem că orice

lucru şi orice eveniment trebuie să aibă o cauză, adică să provină dintr-alt (e) lucru (ri) sau eveniment (e), care va fi la rându-i cauza altor efecte. Deci, cum de cauzele produc efecte? Pentru a agrava lucrurile, dacă tot ceea ce gândesc sau fac este o serie de efecte, trebuie să existe cauze pentru aceste efecte, cauze care se pierd în negura timpurilor. Dacă aşa stau lucrurile, nu am niciun control asupra faptelor mele. Sunt o simplă marionetă trasă de nişte sfori ale căror capete scapă vederii mele.

Din nou, problema apare deoarece întrebarea este prost pusă. Aici avem de-a face cu cineva care n-a văzut niciodată o pisică. El priveşte prin crăpătura îngustă a unui gard, şi, de cealată parte, trece o pisică. Mai întâi îi vede capul, apoi conturul mai neclar al trunchiului, şi, în sfârşit, coada. Nemaipomenit! Pisica se întoarce prin acelaşi loc, iar privitorul vede din nou capul şi, un pic mai târziu, coada. Această succesiune începe să semene cu ceva repetabil şi stabil. Pisica se întoarce pentru a treia oară, iar el este martorul aceleiaşi succesiuni obişnuite: mai întâi capul, apoi coada. Din această cauză, el deduce că evenimentul numit *cap* este cauza invariabilă şi necesară a evenimentului numit *coadă*, care este efectul capului. Această galimatie absurdă şi confuză provine din faptul că el nu a putut vedea capul şi coada ca pe un întreg, care formează împreună o pisică.

Pisica nu s-a născut sub forma unui cap din care, mai târziu, a apărut coada; s-a născut toată odată, o pisică având cap şi coadă. Problema observatorului nostru era că el a privit pisica printr-o crăpătură îngustă şi nu a putut s-o vadă toată odată.

Crăpătura îngustă din gard seamănă mult cu modul în care atenţia conştientă priveşte viaţa, căci, în clipa când suntem atenţi la ceva, ignorăm tot restul. Atenţia este o îngustare a percepţiei. Ea este o modalitate de a lua viaţa „pe bucăţi”, folosindu-se de memorie pentru a le lega laolaltă – aşa cum cercetăm o cameră întunecoasă cu o lanternă care are un fascicol de lumină foarte îngust. Astfel îngustată, percepţia are avantajul de a fi precisă şi clară, dar ea este nevoită să se concentreze succesiv asupra diferitelor zone de interes, studiindu-le caracteristicile una după alta. Când nu există nicio caracteristică, doar spaţiu sau suprafeţe uniforme, percepţia noastră se plictiseşte şi pleacă în căutarea de noi caracteristici. Atenţia seamănă, prin urmare, cu mecanismul de scanare al unui radar sau televizor. De altfel, Norbert Wiener şi colegii săi au început să strângă dovezi că în creierul nostru se petrece un proces similar.

Având la dispoziţie doar acest proces de scanare care observă lumea fragment cu fragment, privitorul nostru se convinge rapid că lumea este o imensă colecţie de fragmente, pe care el le numeşte lucruri sau evenimente distincte. Spunem adesea că nu ne putem gândi la mai multe lucruri odată. Adevărul este că, privind lumea fragment cu fragment, ne convingem că ea e alcătuită din lucruri separate; deci, va trebui să explicăm modul cum se leagă aceste lucruri şi cum provin ele unele din altele. Problema n-ar fi apărut niciodată dacă am fi fost conştienţi că ea ţine doar de modul nostru de a privi lumea, care a ciopârţit-o în bucăţi, lucruri, evenimente, cauze şi efecte. Nu

vedem că lumea este un tot indivizibil, precum pisica-cu-cap-şi-coadă.

De asemenea, vorbim despre atenţie ca despre *observare.* A observa înseamnă a selecta, a considera unele fragmente de percepţie, sau anumite caracteristici ale lumii mai demne de a fi băgate în seamă, mai semnificative, decât altele. Către acestea ne îndreptăm atenţia şi ignorăm restul – motiv pentru care atenţia conştientă este în acelaşi timp ignor*e*nţă (deci, ignoranţă), în ciuda faptului că ne oferă o imagine foarte clară a obiectului pe care alegem să-l observăm. Din punctul de vedere al capacităţilor fizice, vedem, auzim, mirosim, gustăm şi atingem nenumărate detalii pe care nu le băgăm niciodată în seamă. Poţi să vorbeşti cu un prieten în timp ce conduci maşina cale de aproape 50 de km. Ceea ce îţi atrage în primul rând atenţia, ceea ce îţi aminteşti, este conversaţia, dar, în paralel, tu ai reacţionat la detaliile drumului, la celelalte maşini, la semafoare şi la cine ştie ce altceva, fără a le fi observat cu adevărat, fără a-ţi fi îndreptat conştient atenţia asupra lor. În acelaşi fel, poţi discuta cu cineva la o petrecere fără a-ţi aminti, pe moment, cum era îmbrăcat (a), pentru că nu asta ne interesa. Totuşi, ochii şi nervii tăi au reacţionat cumva la hainele interlocutorului. Tu ai văzut, fără a privi cu adevărat.

Se pare că noi suntem capabili să observăm datorită unui dublu proces, în cadrul căruia primul factor este alegerea a ceea ce este interesant sau important. Al doilea factor, care acţionează simultan cu primul, este că simţim nevoia de a semnifica aproape tot ce poate fi observat. Semnificarea este un sistem de de simboluri – cuvinte, numere, semne, simple imagini (de exemplu pătrate şi triunghiuri), note muzicale, litere, ideograme (ca în limba chineză) şi scale pentru a împărţi şi deosebi vibraţiile cromatice sau sonore. Astfel de simboluri ne permit să clasificăm fragmentele de percepţie. Ele sunt etichete pe care le punem pe compartimentele unde fragmentele sunt clasificate de memoria noastră, dar ne este foarte greu să percepem un fragment pentru care nu există o etichetă. Eschimoşii au cinci cuvinte pentru diferitele feluri de zăpadă, deoarece ea este o parte importantă din viaţa lor. În schimb, limba aztecă are un singur cuvânt pentru zăpadă, ploaie şi grindină.

Ce determină alegerea obiectelor pe care le observăm? Primul criteriu (pe care îl vom detalia mai târziu) este dacă obiectul pare avantajos sau dezavantajos pentru supravieţuirea, statutul social şi siguranţa ego-urilor noastre. Al doilea criteriu, acţionând din nou simultan cu primul, este tiparul şi logica tuturor simbolurilor de semnificare pe care le-am învăţat de la alţii, de la societatea şi de la cultura noastră. Este, într-adevăr, foarte greu să observăm ceva pentru care limbajele aflate la dispoziţia noastră (fie acestea verbale, matematice sau muzicale) nu-l pot descrie, motiv pentru care împrumutăm cuvinte din alte limbi. În limba engleză nu există vreun cuvânt pentru tipul de sentiment pe care japonezii îl numesc *yugen*. Prin urmare, îl putem înţelege doar deschizându-ne

sufletele şi minţile faţă de situaţii în care japonezii folosesc cuvântul.[25]

Aşadar, trebuie să existe nenumărate detalii şi dimensiuni ale lumii faţă de care simţurile noastre răspund fără concursul atenţiei conştiente, pentru a nu mai vorbi de vibraţii (precum razele cosmice) ale căror lungimi de undă scapă complet simţurilor noastre. Dacă am percepe simultan toate vibraţiile, ar fi haos un haos infernal, ca şi cum cineva ar apăsa toate clapele unui pian în acelalaşi timp. Dar există doi factori neştiuţi pe care i-am putea percepe fără probleme şi a căror continuă ignorare menţine iluzia egoului, împiedicându-ne să vedem că, fiecare dintre noi, suntem travesti-uri ale Sinelui.

Primul factor constă în neputinţa noastră de a realiza că, aşa-numitele contrarii, precum lumina şi întunericul, sunetul şi tăcerea, solidul şi spaţiul, prezenţa şi absenţa[26], interiorul şi exteriorul, apariţia şi dispariţia, cauza şi efectul, sunt poli sau aspecte ale aceleiaşi realităţi. Doar că nu avem la dispoziţie un cuvânt pentru această realitate, cu excepţia unor concepte vagi ca Existenţă, Fiinţă, Dumnezeu, sau Temeiul Ultim al Fiinţei. De cele mai multe ori, ele rămân nişte idei neclare, fără a se transforma vreodată în percepţii vii sau în experienţe.

Cel de-al doilea factor, strâns legat de primul, este faptul că suntem atât de absorbiţi de atenţia conştientă, atât de convinşi că această percepţie îngustată reprezintă nu doar modalitatea reală de a vedea lumea, ci şi percepţia fundamentală pe care o avem despre noi înşine ca fiinţe conştiente, încât suntem complet hipnotizaţi de această viziune fragmentară asupra universului. Avem senzaţia clară că lumea este într-adevăr o acumulare de lucruri separate care ajung să se compună sau, după caz, să se descompună, şi că noi suntem fiecare dintre aceste fragmente. Le vedem existând în deplină solitudine – născându-se şi murind astfel – probabil ca nişte fărâme sau fragmente ale unui tot universal, sau ca pe componentele consumabile ale unui mare mecanism. Noi nu vedem decât rareori toate aceste aşa-numite lucruri şi evenimente „funcţionând interdependent”[27], precum capul şi coada pisicii, sau ca tonurile şi inflexiunile – când acute, când grave – pe care le auzim în vocea unui cântăreţ.

Cu alte cuvinte, nu jucăm Jocul Complementarităţii– jocul universal a lui sus/jos, prezenţă/absenţă, solid/spaţiu, fiecare/toţi. În schimb, jucăm jocul lui Negru-contra-Alb, sau, mai degrabă, Alb-contra-Negru. Căci, mai ales când modificarea vibraţiei este lentă – ca în cazul cuplului zi/noapte, sau viaţă/moarte, suntem nevoiţi să percepem negrul, sau aspectul negativ al lumii. Apoi, fără a realiza că cei doi poli sunt inseparabili, ne temem că Negrul ar putea să învingă.

---

[25] „A privi cum apune soarele în spatele unui deal înveşmântat cu flori, a rătăci încontinuu într-o pădure imensă, fără să-ţi stea gândul la întoarcere, a sta pe mal şi a urmări cu privirea o barcă care dispare în spatele unor insule depărtate, a admira zborul unei gâşte sălbatice, zărite şi pierdute printre nori.” (Seami) Toate acestea sunt *yugen*, dar ce au ele în comun?

[26] În engleză *on and off.*

[27] În engleză „*going together”.*

Dar jocul „Albul *trebuie* să câştige” încetează de a mai fi un joc. Este o luptă – o luptă însoţită permanent de un sentiment de frustrare, pentru că întreprinderea noastră este de-a dreptul nebunească – este ca şi cum am încerca să păstrăm munţii, dar să ne debarasăm de văi.

Forma principală a acestei lupte este Viaţă-contra-Moarte, aşa-numita luptă pentru supravieţuire, despre care presupunem că este veritabila îndatorire a tuturor fiinţelor vii. Această iluzie este întreţinută (*a*) deoarece lupta este temporar încununată de succes (continuăm să trăim până la sfârşit) şi (*b*) deoarece supravieţuirea necesită efort şi ingeniozitate, deşi asta se poate spune şi despre jocuri, ca o categorie distinctă faţă de lupte. Din câte ştim, animalele nu trăiesc hăituite mereu de frica bolii şi a morţii, aşa cum fac oamenii, deoarece ele trăiesc în prezent. Cu toate acestea, nu ocolesc lupta când sunt înfometate sau atacate. Trebuie, totuşi, să fim precauţi în clipa când luăm animalele drept modele ale unui comportament „întrutotul natural”. Dacă „natural” înseamnă „bun” sau „înţelept”, fiinţele umane au multe de învăţat de la animale, deşi nu o fac prea des.

În schimb, fiinţele umane, mai ales în civilizaţia occidentală, au făcut din moarte marele bau-bau. Această transfomare este întrucâtva legată de credinţa larg răspândită în creştinism potrivit căreia moartea va fi urmată de Judecata de Apoi, când păcătoşii vor fi trimişi să îndure o vreme chinurile Purgatoriului sau agonia veşnică a Infernului. Mai frecvent întâlnită este, azi, teama că moartea ne trimite pentru totdeauna în neant – ca şi cum neantul ar putea fi o anume experienţă, de parcă ai fi îngropat de viu. Fără prieteni, fără lumina soarelui şi păsări cântătoare – doar beznă fără sfârşit.

Să nu aluneci blând în astă noapte lungă…
Înfurie-te şi nu lăsa lumina să se stingă.

Deoarece nu ne putem imagina neantul, suntem nevoiţi să-l umplem cu fanteziile noastre, aşa cum se întâmplă în experimentele de izolare senzorială, când subiecţii plutesc în stare de imponderabilitate, închişi în camere întunecate şi izolate fonic. Când moartea este considerată drept victoria finală a Negrului împotriva Albului în bătălia pe viaţă şi pe moarte numită „Albul *trebuie* să câştige”, fanteziile care umplu vidul sunt în mare parte aberante. Chiar şi fanteziile noastre curente în legătură cu Paradisul sunt un pic sumbre, deoarece îl imaginăm pe Dumnezeu ca pe un Bunic foarte serios şi teribil, care tronează într-o biserică imensă – iar în biserică, nu te poţi „bucura” decât de formă, căci acolo îţi lipseşte bucuria adevărată şi clocotitoare.

O, ce slăvită bucurie trebuie să fie,
Sabaturi nesfârşte văd ei pe vecie.

Cine vrea să-şi petreacă tot timpul în biserică, purtând un stihar şi cântând „Aleluia!”? Desigur, avem de-a face numai cu simboluri, dar ştim cu toţii cum reacţionează copiii faţă de Sabatul Protestant de modă veche, sau faţă de Cartea Cărţilor pe care ne-a dat-o Dumnezeu, cu tot cu coperţile ei negre şi cu îngrozitoarele ei caractere tipografice. Creştinii inteligenţi depăşesc aceste reprezentări inadecvate, dar ele s-au furişat în subconştient pe vremea copilăriei şi continuă să influenţeze[28] modul în care percepem moartea.

Sentimentele pe care le avem fiecare faţă de moarte sunt condiţionate de societate; mă îndoiesc că există vreun simtâmânt natural sau înnăscut legat de moarte. De exemplu, învăţăm că aducerea pe lume a copiilor *trebuie* să fie dureroasă, ca pedeapsă pentru Păcatul Originar sau pentru că ne-am simţit atât de bine când am conceput copilul. Căci Dumnezeu i-aspus Evei şi tuturor fiicelor ei: „În durere vei naşte copii”. Prin urmare, când toată lumea a crezut că este datoria femeii să sufere aducând pe lume copii, femeile şi-au făcut datoria, şi multe o mai fac încă. Am fost foarte surprinşi să descoperim femei în societăţi „primitive”, care se ghemuiau la pământ şi năşteau în timp ce munceau pe câmp, muşcau cordonul ombilical, înfăşau copilul şi îşi vedeau de drum. Asta nu însemna că femeiele respective erau mai rezistente decât altele, ci doar că aveau o atitudine diferită. Până şi ginecologii noştri au descoperit recent că multe femei pot fi programate psihic pentru a naşte natural şi fără dureri. Durerile facerii sunt rebotezate „tensiuni” şi viitoarelor mame li se dau nişte exerciţii pregătitoare care le vor ajuta să se relaxeze în faţa tensiunii şi să coopereze cu ea. Li se spune că naşterea nu este o boală iar faptul că gravida merge să nască la spital este doar o precauţie suplimentară în caz că se întâmplă ceva neprevăzut, deşi mulţi ginecologi luminaţi îşi vor lăsa pacientele să nască la domiciliu.

Moartea timpurie poate surveni ca un rezultat al bolii, dar – precum naşterea – moartea ca atare nu este deloc o boală. Ea este sfârşitul firesc şi necesar al vieţii umane – la fel de naturală precum căderea frunzelor toamna. (Aşa cum ştim, singurele frunze indestructibile sunt făcute din plastic, şi poate veni o vreme când chirurgii vor putea să înlocuiască toate organele noastre cu substitute din plastic, aşa că vom dobândi nemurirea devenind propriile noastre replici din plastic). De aceea, medicii ar trebui să trateze moartea şi durerile ei aşa cum au tratat „durerile” facerii.

La urma urmelor, moartea este un mare eveniment. Atâta vreme cât ea nu este iminentă, stăm agăţaţi de noi înşine şi de vieţile noastre, mereu măcinaţi de nelinişte, oricât de mult am încerca s-o ascundem. Dar, în clipa când ataşamentul nu ne mai este de niciun folos, împrejurările sunt ideale pentru a renunţa[29] complet la iluziile despre noi înşine. Când am renunţat la ataşamente, persoana se eliberează din închisoarea egoului. În desfăşurarea firească a lucrurilor,

---

[28] În original: *to contaminate.*

avem aici o şansă unică de a trezi în noi conştiinţa faptului că sinele real al cuiva este Sinele care se joacă de-a universul – un prilej de mare bucurie. În ziua de azi predomină prostul obicei ca medicii, asistentele şi rudele să vină la căpătâiul muribundului cu feţe zâmbitoare pentru a-l asigura că se va face bine în curând şi că săptămâna viitoare, sau peste o lună, se va întoarce acasă sau va pleca în vacanţă pe litoral. Medicii, la rândul lor, se simt depăşiţi în asemenea situaţii, nefiind pregătiţi să le facă faţă. Un preot catolic se descurcă mult mai bine, fără bâjbâieli, mormăieli şi plânsete. Rolul medicului este, însă, de a ţine moartea la distanţă cu orice preţ – chiar cu preţul economiilor strânse de pacient şi de familia lui.

Ananda Coomaraswamy a spus odată că preferă să moară zece ani prea devreme decât zece minute prea târziu – prea târziu şi prea decrepit sau intoxicat cu medicamente pentru a sesiza prilejul să îţi dai drumul[30], de a „mă culca la pământ intenţionat”[31] „Mă rog”, spunea el, „ca moartea să nu vină şi să mă prindă neanihilat” – adică, înainte de a mă elibera de mine însumi[32]. Iată motivul pentru care G. I. Gurdjieff a scris în cartea sa *Totul şi fiecare lucru:*

„Unica modalitate de a salva fiinţele de pe Pământ ar fi să li se implanteze iar un organ nou…… care să aibă proprietăţile necesare pentru ca fiecare dintre aceşti nefericiţi să fie atenţionat constant şi să conştientizeze inevitabilitatea propriei sale morţi, ca şi a tuturor celor pe care îi vede sau la care se gândeşte.

Numai o asemenea percepţie şi o astfel de conştientizare poate să distrugă în prezent egoismul care s-a cristalizat complet în ei.”

Din perspectiva modului nostru actual de a privi moartea, cele de mai sus par o viziune de coşmar. Dar conştientizarea permanentă a morţii ne face să vedem că lumea este la fel de fluidă şi diafană precum volutele albastre de fum din aer – că nu este nimic de înşfăcat şi nimeni care să înşface. Asta este deprimant doar cât timp ne mai facem iluzii că s-ar putea să existe un remediu, pentru a o amâna măcar de data asta, sau atâta timp cât sperăm în existenţa unui suflet individual[33] care va supravieţui disoluţiei corpului. (Nu spun că nu *există* o continuitate a persoanei dincolo de moarte – spun doar că a crede în aşa ceva ne ţine înlănţuiţi.).

Nu spun nici că *trebuie* să nu ne temem de moarte, după cum n-am spus nici că trebuie să fim altruişti. A suprima frica de moarte nu face decât să-i dea putere. Ceea ce contează este să ştii, dincolo de orice îndoială, că „Eu-ul” şi toate celelalte „lucruri” care se prezintă acum în faţa ochilor

---

[29] În engleză *for letting go.*
[30] În engleză *to let oneself go.*
[31] În engleză *to lay me down with a will.*
[32] În engleză *before I have let go of myself.*
[33] În engleză *ego-soul.*

vor dispărea. În cele din urmă, cunoaştera acestei realităţi te face să dai drumul ataşamentelor – să o cunoşti *acum* şi să ai în legătură cu asta certitudinea ultimativă a cuiva care tocmai a alunecat de pe Marele Canion. Căci, într-adevăr, ţi s-a dat brânci într-o prăpastie când te-ai născut, aşa că nu are niciun rost să te agăţi de pietrele care cad împreună cu tine. Dacă ţi-e frică de moarte, n-are decât să-ţi *fie* frică. Important este să le accepţi, să le dai voie să preia controlul – frică, fantome, durere, vremelnicie, descompunere şi tot restul. Apoi, vine surpriza pe care n-ai crezut-o până acum: nu mori pentru că nu te-ai născut niciodată. Pur şi simplu, ai uitat cine eşti.

Ceea ce nu este greu deloc când prietenii îţi dau o mână de ajutor. În copilărie, familiile, prietenii şi profesorii noştri, celelalte ipostaze ale sinelui nostru[34], fac tot posibilul pentru a ne confirma iluzia separativităţii – pentru a ne ajuta să fim falsuri veritabile, căci asta înseamnă, de fapt, „să fii cu adevărat o persoană[35]”. Substantivul latin *persona*, din care provine cuvântul „persoană”, desemna o mască sub formă de megafon, folosită de actori în amfiteatrele din Grecia şi Roma antică, masca prin (*per*) care iese sunetul (*sonus*). Murind, ne scoatem *persona*, aşa cum actorii îşi scot măştile în culise. Şi, aşa cum prietenii lor vin în spatele scenei, felicitându-i pentru modul cum şi-au jucat rolurile, tot astfel ar trebui să se adune prietenii la căpătâiul muribundului, pentru a-l ajuta să iasă din rol, pentru a aplauda spectacolul, şi, mai mult, pentru a sărbători cu şampanie sau cu Sfânta Împărtăşanie (după gust) marea trezire prilejuită de moarte.

Există multe moduri în care jocul Complementarităţii se transformă în jocul „Albul *trebuie* să câştige”. Ca şi lupta pentru supravieţuire, această transformare ţine de ignorarea, conştientă sau nu, a interdependenţei celor două contrarii. Într-un anume fel, asta face parte, desigur, din Jocul Complementarităţii, pentru că uitarea sau ignorarea interdependenţei lor este tocmai „ascunderea” din jocul de-a v-aţi-ascunselea. Acesta, în schimb, este Jocul Complementarităţii!…

Pentru a exemplifica toate acestea, vom face o incursiune într-un domeniu science fiction care se transformă foarte rapid în realitate obiectivă. Putem considera ştiinţa aplicată ca jocul dintre ordine-contra-hazard (sau ordine-contra-aleatoriu), în special în domeniul ciberneticii – ştiinţa controlului prin automatizare. Cu ajutorul previziunilor ştiinţifice şi al aplicaţiilor tehnice ale acestora, încercăm să dobândim un maxim de control asupra mediului nostru şi asupra noastră. În medicină, comunicaţii, industrie, transporturi, finanţe, comerţ, construcţia de locuinţe, educaţie, psihiatrie, criminalistică şi drept încercăm să construim sisteme absolut sigure, în cadrul cărora nu există posibilitatea de a greşi. Cu cât tehnologiile devin mai puternice, cu atât mai strângentă este necesitatea de a exercita un asemenea control, ca, de pildă, măsurile de siguranţă în cazul unui avion cu reacţie, sau, şi mai interesant, consultările care au loc între tehnicienii Puterilor Atomice, pentru a se asigura că nimeni nu poate să apese pe Buton din greşeală. Folosirea unor instrumente

---

[34] În engleză *our other selves.*

puternice, cu imensul lor potenţial în privinţa modificării omului şi a mediului său, necesită din ce în ce mai multe legi, autorizaţii şi verificări, ceea ce presupune proceduri tot mai complexe de inspectare şi contabilizare. Marile universităţi au, prin urmare, vice-preşedinţi responsabili cu relaţia cu guvernele şi nenumărate secretare pentru a face faţă imensei birocraţii implicate. Uneori, birocraţia, activitea de contabilizare a ceea ce s-a făcut pare să fie mai importantă decât ceea ce se contabilizează. La secretariat, evidenţele studenţilor sunt deseori păstrate în safe-uri, ceea ce nu se întâmplă cu carţile din bibliotecă – în afara unora foarte rare sau periculoase. Tot astfel, clădirea administrativă devine cea mai mare şi mai impozantă din campus, iar membrii facultăţii află că trebuie să-şi dedice din ce în ce mai mult timp întrunirilor în comisie şi îndosarierii, trebuie, deci, să se ocupe de mecanismele de funcţionare a instituţiei.

Din aceleaşi motive, este din ce în ce mai dificil să conduci o mică afacere care nu îşi poate perimite să îndeplinească formalităţile financiare şi juridice pe care până şi cele mai mici intreprineri sunt obligate să le respecte. Mijloacele de comunicare în masă – televiziune, radio, cărţi şi periodice – fac ca opinia bine articulată a unui singur individ să ajungă la milioane de oameni. Telefonul şi poşta permit unui număr semnificativ de persoane să dea o replică acestor opinii, replică ce poate fi flatantă şi plăcută – problema este că formatorii de opinie nu pot oferi replici individuale – mai ales când corespondenţii doresc consiliere în probleme personale sau de strictă specialitate. Doar Preşedintele, Primul Ministru sau capii marilor corporaţii îşi pot permite să întreţină mecanismele necesare pentru a face faţă unui asemenea feedback.

În multe feluri, rapiditatea şi eficacitatea transportului pe autostrăzi şi a celui aerian nu fac decât să îngrădească libertatea de mişcare. Este din ce în ce mai greu să faci o plimbare la pas, în afara acelor „rezervaţii pentru drumeţi” din parcurile naţionale. Însă, parcul naţional din apropierea oraşului unde locuiesc are, la intrare, un gard pe care sunt înşirate plăcuţe avertizând: NU FACEŢI FOCUL ÎN PĂDURE, ACCESUL CÂINILOR INTERZIS, VÂNĂTOAREA INTERZISĂ, CAMPAREA INTERZISĂ, FUMATUL INTERZIS, CĂLĂRITUL INTERZIS, SPĂLATUL INTERZIS (Pe asta n-am înţeles-o niciodată.) PICNIC-UL INTERZIS ÎN AFARA ZONELOR MARCATE. Kilometri întregi de plajă, unde accesul era uşor şi gratuit, s-au transformat acum în parcuri naţionale care se închid la ora 6 după amiaza, aşa încât nu mai poţi rămâne pentru un ospăţ la lumina lunii. Nimeni nu mai poate depăşi înot o zonă de o sută de metri care se află sub atenta supaveghere a paznicilor, nici nu se poate aventura mai mult de câţiva metri în apă. Totul în numele „siguranţei cu orice preţ” şi a vieţii lipsite de orice pericol.

Încercaţi să vă plimbaţi după căderea nopţii printr-un cartier respectabil din America. Dacă puteţi pătrunde dincolo de gardul de cabluri care străjuieşte autostrăzile şi vă plimbaţi pe o alee

---

[35] În engleză *„being a real person”*.

liniştită, este foarte posibil să fiţi interpelaţi de un echipaj de poliţie: „Unde vă duceţi?” Este dubios şi absurd să te plimbi fără ţintă. Probabil sunteţi un vagabond sau un hoţ. Nici măcar nu aţi ieşit să vă plimbaţi câinele! „Câţi bani aveţi la dumneavoastră?” Cu siguranţă că v-aţi fi putut permite să luaţi autobuzul iar dacă aveţi la dumneavoastră bani puţini sau deloc, este clar că sunteţi un boschetar sau un răufăcător. Orice spărgător priceput ar veni la locul jafului cu un Cadillac.

În zilele noastre, a călători înseamnă de obicei a merge cu viteză maximă dintr-un punct în altul, dar punctele cele mai accesibile sunt tot mai înţesate cu oameni şi cu maşini parcate, aşa că merită din ce în ce mai puţin să fie vizitate. Din aceleaşi motive, este din ce în ce mai greu să-ţi deschizi o afacere în centrele marilor noastre oraşe. În adevăratul ei sens, călătoria presupune cât mai multe drumeţii neplanificate, căci altfel nu poţi descoperi lucruri surprinzătoare şi minunăţii, singurul motiv real pentru care cineva alege să iasă din casă. Aşa cum am indicat deja, comunicarea rapidă între diverse puncte face din toate punctele acelaşi punct. Wakiki Beach este doar o variantă exotică[36] pentru Atlantic City, Brighton şi Miami.

În pofida faptului că suntem mult mai expuşi accidentelor în propria noastră casă decât oriunde altundeva, mijloacele de comunicare şi de control al comportamentului nostru riscă să ne ţină legaţi la pământ ca pe nişte ciuperci otrăvitoare, în loc să ne elibereze în văzduh pentru a fi asemeni păsărilor. Toate informaţiile vor veni prin intermediul unui fel de televiziune supra-realistă[37] şi al altor dispozitive electronice aflate încă în stadiul de proiect sau abia imaginate. Astfel, individul va putea să ajungă pretutindeni – chiar şi în zone îndepărtate ale spaţiului cosmic – fără să-şi mişte corpul. Acesta va fi, însă, un tip nou de individ – un individ posedând un sistem nervos extern ale cărui dimensiuni colosale îi vor permite să se extindă la infinit. Acest sistem nervos electronic va fi astfel interconectat încât toţi indivizii branşaţi vor tinde să împărtăşească aceleaşi gânduri şi sentimente, aceleaşi experienţe. Pot să existe anumite tipuri specializate, aşa cum există celule şi organe specializate în corpurile noastre, dar tendinţa generală va fi ca toţi indivizii să fuzioneze într-o singură entitate bioelectronică.

Gândiţi-vă la uluitoarele mijloace special concepute pentru invadarea intimităţii, dispozitivele care se utilizează deja în birouri, fabrici, magazine şi de reţelele de comunicare precum poşta sau telefoanele. Graţie unui tranzistor şi a tehnicilor de miniaturizare, aceste dispozitive devin tot mai greu de detectat şi mai apte de a capta până şi cele mai slabe impulsuri electrice. Se tinde către sugrumarea oricărei intimităţi individuale, într-o asemenea măsură încât va fi imposibil să ne ascundem gândurile. În cele din urmă, nimeni nu va fi lăsat să gândească pe cont propriu: va exista doar o imensă minte comună, dotată, probabil, cu puteri fantastice de control şi predicţie care-şi va cunoaşte viitorul cu mulţi, mulţi ani înainte.

---

[36] În original *a mongrelized version.*

Însă, cu cât îţi cunoşti mai bine viitorul, cu atât devine mai clar că l-ai trăit deja. Când deznodământul unui meci este sigur, îl abandomăm şi începem altul. Iată de ce mulţi oameni nu vor să li se ghicească viitorul: nu doar pentru că ghicitul ar fi doar o superstiţie, sau că previziunile ar putea fi groaznice, dar deoarece cu cât mai sigur îţi cunoşti viitorul, cu atât mai puţin surprinzător şi distractiv va fi acesta.

Să ne mai îngăduim încă o fantezie de acelaşi gen. Tehnologia trebuie să menţină echilibrul între populaţia umană şi resursele disponibile. În acest scop, este necesară, pe de-o parte un program judicios de planificare familială, iar pe de alta, dezvoltarea unor multiple tipuri de alimente provenind din pământ, ocean şi aer, inclusiv reconversia excrementelor în substanţe nutritive. Dar în orice sistem de acest fel există o pierdere treptată de energie. Pe măsură ce resursele se împuţinează, trebuie să se împuţineze proporţional şi populaţia. Dacă, până în acel moment, specia umană se va percepe pe sine ca o singură minte. Corp, această fiinţă supraindividuală se va vedea micşorându-se progresiv, până când ultima gură va mânca ultima îmbucătură. Dar este posibil şi ca, mult înainte de acest deznodământ tragic, oamenii să se fi transformat în nişte replici cvasi-indestructibile din plastic care nu vor mai fi nevoite să mănânce. Această ultimă variantă de viitor, în care vom fi înlocuiţi prin biete carcase din plastic reverberând în veac, nu echivalează, oare, cu moartea speciei?

Pentru cei mai muţi dintre oamenii care trăiesc azi, toate aceste fantezii par foarte dubioase: pierderea intimităţii şi a libertăţii, restricţiile de călătorie, şi transformarea treptată a cărnii şi sângelui, a lemnului şi pietrei, a fructelor şi peştilor, a vederii şi sunetului în reproduceri sintetice şi electronice din material plastic. Reproducând într-o manieră din ce în ce mai fidelă şi inexpresivă propriile opere, artistul şi muzicianul vor sfârşi în şomaj. Reproducerea de acest tip va înlocui, oare, reproducerea biologică, prin fuziune celulară sau uniune sexuală? Pe scurt, următoarea treaptă a evoluţiei presupune transformarea omului în nişte simple circuite electronice?

Toate aceste eventualităţi pot să pară atât de îndepărtate încât nu merită atenţia noastră. Totuşi, în multe privinţe, ele sunt deja actuale, iar, precum am văzut, schimbările de ordin tehnologic şi social survin mult mai rapid decât vrem să recunoaştem. Popularitatea genului ştiinţifico-fantastic demonstrează că problemele respective preocupă foarte multă lume. Multe povestiri ştiinţifico-fantastice sunt, de fapt, comentarii pe marginea prezentului, deoarece una dintre cele mai bune modalităţi de a înţelege ce se întâmplă astăzi este de a proiecta evenimentele în viitor. Ce diferenţă există între ceea ce se întâmplă, pe de o parte, şi direcţia acestei mişcări, pe de alta? Dacă zbor de la Londra la New York, mă *mişc* spre vest încă înainte de a părăsi insulele britanice.

Genul ştiinţifico-fantastic pe care îl îndrăgim atât în ultima vreme, are, aşadar, două tâlcuri importante. Primul este că, dacă jocul ordine-contra-hazard va continua *ca* un joc, ordinea *nu*

---

[37] Profeţiile autorului s-au împlinit. *Televiziunea supra-realistă* este, desigur, internetul (*n. trad.*)

trebuie să câştige. Pe măsură ce creşte gradul de predictibilitate şi control, jocul încetează a mai fi demn de atenţie. Căutăm un alt joc, unul cu rezultat incert. Cu alte cuvinte, suntem nevoiţi să ne *ascundem* iar, poate în alt fel, pentru ca apoi să ne căutăm în alte feluri, până când dansul celor două ne va pricinui mirarea. Dar, pe de altă parte, nici hazardul *nu trebuie* să câştige şi, probabil, nu o poate face, deoarece polaritatea ordine/hazard pare să fie de acelaşi tip cu absenţă/prezenţă şi sus/jos. Unii astronomi cred că universul nostru a început cu o explozie care a azvârlit toate galaxiile în spaţiu, unde, datorită entropiei negative, se va disipa pentru totdeauna, transformându-se într-o radiaţie lipsită de orice determinaţii. Nu pot să cred aşa ceva. Presupun că asta este o pulsiune de „credinţă iraţională”[38] din parte-mi; sunt convins că, dacă un lucru s-a întâmplat o dată, se poate repeta mereu. Nu atât faptul că trebuie să existe timp şi înainte de explozia primordială şi după disoluţia de la sfârşit, dar că timpul (ca şi spaţiul) se curbează în el însuşi.

Această ipoteză este confirmată de cel de-al doilea tâlc al fanteziilor respective, care este şi mai uimitor. Aici se aplică proverbul franţuzesc *plus ca change, plus c'est la meme chose*[39] – cu cât se schimbă, cu atât este acelaşi lucru. Într-un anumit sens, schimbarea este o iluzie, *pentru că ne aflăm întotdeauna în punctul unde orice variantă de viitor ne poate duce!* Dacă specia umană creează un sistem nervos electronic, aflat în exteriorul corpului indivizilor, dăruindu-ne tuturor o singură minte şi un corp planetar, este exact ce s-a întâmplat în procesul de organizare a celulelor care compun corpurile noastre. Noi am înfăptuit-o deja în noi înşine.

Mai mult, celulele corpului nostru, împreună cu cele mai mici componente ale lor, apar şi dispar cam în acelaşi fel în care vibrează undele luminoase şi aşa cum merg oamenii pe calea dintre naştere şi moarte. Corpul omenesc seamănă cu un vârtej de apă; deşi pare să existe o formă constantă pe care o numim „vârtej”, el funcţionează tocmai datorită faptului că nu poate să reţină apa. „Vârtejurile” sunt chiar atomii şi moleculele de apă – vectori de mişcare care nu conţin „ceva” constant şi ireductibil. Fiecare persoană este forma pe care o ia un flux – un torent minunat de lapte, apă, pâine, friptură, fructe, legume, aer, lumină, radiaţie – toate acestea fiind, la rândul lor, torente. La fel se întâmplă şi cu instituţiile noastre. Există o „constantă” numită Universitatea din California în care nimic nu stă locului: studenţii, facultăţile, administratorii, ba chiar şi clădirile apar şi dispar, universitatea în sine fiind doar un proces continuu, un model comportamental.

În privinţa puterii de previziune şi control, organismul individual a realizat-o într-o asemenea măsură încât neuronii trebuie să fi fost stupefiaţi când au aflat pentru prima oară trucul. Iar dacă ne vom reproduce sub forma unor modele mecanice din plastic activate electronic, nu ar fi ceva cu adevărat nou. Este firesc ca orice specie aflată în evoluţie să nu aibă încredere în aceia dintre membrii ei care dau semne că s-au schimbat, socotindu-i periculoşi sau nebuni. Mai mult,

---

[38] În engleză *„leap of faith”*.

acest mod de reproducere nou şi neaşteptat nu este cu nimic mai ciudat decât multe dintre multiplele metode pe care le găsim deja în biologie – uluitoarea transformare a omizii în fluture, interdependenţa dintre albine şi flori, sau neplăcutul, dar minunat de complexul sistem de care dispune ţânţarul anofel.

De ce să ne deranjeze dacă, în cele din urmă, specia umană nu va lăsa nicio altă urmă în univers decât un sistem de circuite electronice? *Căci asta e ceea ce suntem chiar acum!* Carne sau plastic, inteligenţă sau mecanism, nervi sau cabluri, biologie sau fizică – totul pare să se rezume la acest fabulos dans electronic, care, la nivel microscopic, se prezintă lui însuşi drept ca fiind întreaga varietate de forme şi „substanţe".

Însă problema subiacentă întregului domeniu al ciberneticii, problemă care îl transformă într-un perpetuu succes/eşec, este nevoia controla însuşi procesul de control. Puterea nu înseamnă neapărat înţelepciune. Pot să fiu virtualmente atotputernic în privinţa corpului meu şi a mediului meu fizic, dar ce pot face pentru a evita aberaţiile şi erorile de folosire? Geneticienii şi neurologii pot ajunge la performanţa de a putea produce orice tip de caracter uman la comandă, dar cum vor şti ei de care anume tipuri de caracter va fi nevoie? Pentru comunităţile de pionieri este nevoie de indivizi duri şi agresivi, în vreme ce cultura urban-industrială necesită persoane sociabile şi cooperante, capabile să lucreze în echipă. Pe măsură ce schimbările sociale se intensifică, cum vor şti geneticienii să prevadă adaptările în materie de gust, temperament şi motivaţie care vor fi necesare peste douăzeci sau treizeci de ani? Pe lângă toate acestea, orice intervenţie în cursul natural al lucrurilor provoacă modificări neprevăzute. Un corp omenesc care a îngerat antibiotice nu mai este acelaşi organism care era înainte, deoarece modul de comportare al microorganismelor sale a fost substanţial modificat. Cu cât intervenim mai mult, cu atât trebuie să analizăm un volum tot mai mare de informaţii detaliate despre rezultatele intervenţiei asupra unei lumi ale cărei detalii infinitezimale sunt strâns întreţesute. Chiar şi în cazul celor mai specializate domenii, cantitatea de informaţii este atât de copleşitoare, încât niciun om nu are timp nici măcar să le citească – nicidecum să le asimileze.

Dorind să rezolve anumite probleme, tehnologia creează probleme noi. Aşa cum se întâmplă în romanul lui Lewis Carroll *Dincolo de Oglindă,* trebuie să alergăm din ce în ce mai repede pentru a rămâne pe loc. Prin urmare, întrebarea este dacă progresul tehnologic are vreun rost[40], cu alte cuvinte, dacă sporeşte bucuria şi fericirea din vieţile noastre. Există, desigur, un sentiment de euforie sau uşurare în momentul schimbării – în chlipa când începem să folosim telefonul, radioul, televizorul, avioanele cu reacţie, medicamentele-minune sau maşinile de calculat. Dar, nu peste mult timp, toate aceste născociri devin banale şi ne simţim împovăraţi de noile constrângeri pe care

---

[39] În franceză în original. *(n.trad.)*

le aduc cu ele. Un rector cu o carieră strălucită mi s-a plâns într-o zi „Sunt atât de ocupat că va trebui să-mi cumpăr un elicopter!” „Păi, am răspuns eu, vei reuşi să fii mai rapid decât ceilalţi cât timp vei fi sigurul rector cu elicopter. Dar, mai bine nu-l cumpăra. Toată lumea va aştepta mai mult de la tine.”

Cu siguranţă, progresul tehnic este impresionant din punctul limitat de vedere al individului. Vorbind în anii ’60, când ajunsese la o vârstă respectabilă, Sir Cedric Hardwicke a spus că singurul său regret e că nu a putut trăi în Epoca Victoriană, bucurându-se, în acelaşi timp, de beneficiile pelicilinei. Încă sunt recunoscător că nu trebuie să mai îndur metodele uzuale în medicină şi stomatologie pe vremea copilăriei mele, dar realizez că progresul într-un anumit domeniu este legat de progresul din celelalte domenii: Nu aş fi putut beneficia de pelicilină sau de metodele moderne de anestezie dacă n-ar fi existat aviaţia, circuitele electronice, mijloacele mass media, autostrăzile şi industrializarea agriculturii – pentru a nu menţiona bomba atomică şi armele biologice.

Dacă adoptăm, în schimb, o perspectivă mai largă asupra lucrurilor, dacă le vom judeca pe termen lung, întregul proiect de „cucerire a naturii” îşi dezvăluie treptat caracterul iluzoriu – o accelerare a ritmului vieţii fără ca starea de fapt să se schimbe cu-adevărat, exact cum a lăsat să se înţeleagă Regina Roşie. Însă progresul tehnic prilejuieşte tot mai dese şi mai grave impasuri generate de iluzia subiacentă că omul şi natura, organismul şi mediul său înconjurător, controlorul şi controlatul, sunt lucruri complet diferite. Ar fi posibil să „cucerim” natura dacă, în acelaşi timp, ne-am putea cuceri propria noastră natură, deşi ignorăm faptul că natura umană şi mediul natural „exterior” constituie una şi aceeaşi realitate. Tot astfel, nu vedem că „Eu”, cunoscătorul şi controlorul sunt aceeaşi persoană cu „eu însumi” ca obiect care trebuie cunoscut şi controlat. Conştiinţa de sine este un mecanism de feedback graţie căruia cortexul ne îngăduie să nutrim iluzia că suntem două suflete într-un singur trup – un suflet „raţional” şi un suflet „animal”, un călăreţ şi un cal, un băiat bun cu porniri respectabile şi sentimente nobile şi un golan rapace cu patimi nelegiuite. De aici superb de încâlcitele ipocrizii legate de vină şi penitenţă, înfricoşătoarele cruzimi ale pedepsei, războiului şi ale torturării de sine în numele apărării sufletului „bun” împotriva celui „rău”. Cu cât e mai părtinitor cu sine, cu atât sufletul cel „bun” îşi scoate la iveală umbra sa inseparabilă, şi cu cât îşi neagă umbra, cu atât devine identic cu ea.

Astfel, de mii de ani, istoria umană a fost scena unui conflict magnific prin gratuitatea sa, dar foarte bine regizat, cu triumfuri şi tagedii, ivite graţie unui tabu menţinut cu dârzenie, care ne împiedică să admitem că negrul este inseparabil de alb. Niciodată nu s-a făcut atâta zgomot pentru a rămâne pe loc. Când Împăratul Alb şi Împăratul Negru au fost *de acord* să se bată, trucul esenţial pe care se bazează Jocul Complementarităţii este o conspiraţie ultra-secretă ca partenerii să-şi ascundă

---

[40] În engleză *„gets anywhere”*.

unitatea şi să pară cât mai diferiţi cu putinţă. Seamănă cu o bătaie dintr-o piesă de teatru, pe care actorii o interpretează atât de veridic, încât publicul este gata să creadă că este vorba de un conflict autentic. Ascunsă în spatele diferenţelor explicite se află unitatea implicită a ceea ce Vedanta numeşte Unul-fără-al-doilea, *specificitatea* a ceea ce există şi *totalitaea* a ceea ce există[41] care se disimulează sub forma chipului tău.

Dacă, prin urmare, există o unitate fundamentală între sine şi alteritate, individ şi univers, cum de minţile noastre au devenit atât de limitate încât nu ne dăm seama de asta?

---

[41] În engleză „the *what* there is and the *all* there is".

CAPITOLUL TREI

CUM SĂ FII UN FALS AUTENTIC

Ai aflat deja secretul. Informaţia secretă spune că tu în calitate de „eu mic şi neajutorat” care „a venit pe lume” şi trăieşte vremelnic într-un înveliş de piele este un fals şi o farsă. Deoarece niciun lucru şi nicio caracteristică a acestui univers nu poate fi separată de întreg, Tu cel adevărat, sau Sinele, este întregul. De acum încolo, cartea de faţă va încerca să clarifice lucrurile astfel încât lectorul va trece dincolo de simpla înţelegere a cuvintelor şi va *percepe* realitatea. Pentru început, trebuie să înţelegem, într-o manieră cât mai concretă, cum începe farsa.

Mai întâi, trebuie să privim cu atenţie forma şi modul cum funcţionează farsa. De mult timp vreau să aflu cum anume experimentează, cum percep oamenii propria lor existenţă – mai precis, pentru care senzaţii folosesc cuvântul „Eu”?

Puţini dintre noi par să folosească acest cuvânt pentru a desemna întregul lor corp fizic. Folosim mai des expresia „Eu am un corp” decât „Eu sunt un corp”. Vorbim despre picioarele „mele” aşa cum vorbim despre hainele „mele”, iar „Eu” pare să rămână intact chiar dacă picioarele sunt amputate. Spunem „Eu vorbesc, Eu merg, Eu cred, şi (chiar) Eu respir”. Dar nu spunem: „Dau formă oaselor mele”, „Fac să-mi crească unghiile”, „Îmi circul sângele.” Se pare că folosesc pronumele „Eu” pentru ceva care există undeva *în* corp, fără a fi cu adevărat *al* corpului. Astfel, Eu –ul se raportează la aproape orice se petrece în corp ca la nişte evenimente exterioare. Folosim pronumele „Eu” pentru a desemna centrul voinţei şi al atenţiei conştiente, fără a fi întotdeauna îndreptăţiţi să o facem. Respiraţia este un act doar parţial voluntar. Spunem „Eu am fost bolnav” sau „Eu am visat” sau „Eu am adormit”, ca şi cum ar fi vorba despre nişte acte de voinţă.

Cu toate acestea, pronumele „Eu” se referă, de regulă, la un centru din corp, numai că popoare diferite îl plasează în locuri diferite. În anumite culturi, el se află în regiunea plexului solar. Termenul chinezesc *hsin* desemnează inima-mintea sau sufletul, care se găseşte în centrul pieptului. Majoritatea occidentalilor plasează ego-ul în cap, locul de care atârnă tot restul nostru. Ego-ul este undeva în spatele ochilor şi între urechi. Ca şi cum, dincolo de cupola craniului, ar sta un funcţionar care controlează, având căşti la uerchi şi ochii lipiţi de un ecran de televizor. În spatele lui se află un mare panou cu felurite butoane ce fac legătura cu toate celelalte părţi ale corpului care furnizează informaţii conştiinţei sau răspund la voinţa funcţionarului.

Funcţionarul controlor „vede” ceea ce ţine de vizual, „aude” sunete, „simte” senzaţii şi „are” experienţe. Acesta este un mod tautologic de a vorbi, căci a vedea o privelişte înseamnă numai a vedea, a auzi un sunet înseamnă numai a auzi, a simţi o senzaţie înseamnă numai a simţi, iar a avea o experienţă înseamnă numai a experimenta. Însă folosirea curentă a acestor construcţii tautologice

dovedeşte faptul că cei mai mulţi oameni se consideră separaţi de propriile lor gânduri şi experienţe. Lucrurile devin miraculos de complicate când începem să ne întrebăm dacă funcţionarul nostru are, la rându-i, un alt funcţionar în cap, şi tot aşa *ad infinitum!*

A fost un tânăr care a spus:" Deşi
Se pare că eu ştu că eu ştiu,
Aş vrea să văd
Care „Eu" mă ştie pe „mine"
Când eu ştiu că eu ştiu că eu ştiu."

Unul dintre cele mai importante dispozitive aflate la dispoziţia funcţionarului nostru este sistemul de înregistrare şi îndosariere – memoria pe care el o „consultă" constant pentru a şti cum să interpreteze şi să răspundă la ceea ce vine dinspre simţuri. Fără acest sistem, el nu ar putea să aibă senzaţia de continuitate – senzaţia că este *acelaşi* funcţionar care era cu câteva secunde înainte. Deşi memoria noastră este mai fluidă şi mai evazivă decât filmul fotografic sau banda magnetică, acumularea de amintiri are un rol esenţial în naşterea senzaţiei de ego. Ea oferă funcţionarului senzaţia de sine, sentimentul că este ceva care dăinuie în vreme ce viaţa curge de jur împrejur – de parcă sinele conştient ar fi o oglindă stabilă în care se reflectă o procesiune aflată în perpetuă mişcare. Acest fapt accentuază senzaţia de separativitate, de ceva care se modifică într-un ritm mult mai lent decât evenimentele exterioare şi gândurile care trec prin minte, ceea ce îţi dă sentimentul că eşti situat pe poziţia unui observator independent. Dar amintirile persistă atâta timp cât persistă procesiunea. Atenţia conştientă pare să le scaneze după cum computerele îşi scanează acele benzi care se învârt încontinuu sau alte mecanisme de stocare. Amintirea este o modalitate durabilă a mişcării, precum procesiunea despre care vorbeam mai devreme, iar nu o substanţă stabilă, ca o oglindă, o tablită de ceară sau o coală de hârtie pe care se poate scrie. Dacă amintirile sunt stocate în neuroni, nu poate fi vorba despre o poziţie aparte faţă de fluxul evenimentelor, deoarece neuronii fac parte din acelaşi flux ca şi evenimentele ce au loc în afara craniului. La urma urmelor neuronii dumneavoastră fac parte din lumea mea exterioară, iar neuronii mei din a dumneavoastră! Toate cele din lăuntrul nostru sunt, de fapt, în exterior, în lumea fizică. Dar, în schimb, lumea exterioară nu are culoare, formă, greutate, temperatură sau mişcare fără procesele „interne" ale creierului. Lumea exterioară are aceste calităţi numai *în relaţie* cu creierele, care, la rându-le, fac parte din lumea exterioară.

Oriunde ar simţi oamenii că sălăşluieşte ego-ul, şi oricât de mult sau de puţin din corpul fizic este identificat cu el, aproape toţi suntem de acord că „Eu" nu sunt nimic dinafara corpului meu. Aşa cum îi spune Regele Ioan lui Hubert în piesa lui Shakespeare: „În spatele ăstui zid de

carne este un suflet care te socoteşte creditorul său”. Pielea este întotdeauna considerată drept un zid, o barieră, cu alte cuvinte un hotar care face separaţia netă între cineva şi restul lumii – în pofida faptului că ea este acoperită cu pori care respiră şi terminaţii nervoase care transmit informaţii. Pielea primeşte tot atâtea informaţii câte trimite spre exterior, fiind în aceeaşi măsură un pod şi o barieră. Cu toate acestea, suntem fermi convinşi că dincolo de acest „zid de carne” se află o lume străină căreia nu-i pasă de noi decât într-o foarte mică măsură, motiv pentru care ne consumăm energia pentru a o obliga să ne bage în seamă sau pentru a-i schimba comportamentul. Ea era înainte ca noi să ne naştem şi va continua după ce vom muri. Trăim vremelnic în ea, ca nişte fărâme lipsite de importanţă, singuri şi fără nicio legătură între noi.

Toată această iluzie îşi are originea în anumite moduri de gândire – în imaginile, modelele, poncifele şi sistemele lingvistice pe care le-am folosit mii de ani pentru a înţelege lumea. Efectul pe care l-au avut ele asupra modului nostru de a percepe lumea pare să fie pur şi simplu hipnotic. Iluziile şi straniile schimbări de comportament pe care hipnotizatorul le produce sunt datorate, în mare măsură, modului în care el *vorbeşte*, astfel că subiecţii săi reuşesc să se relaxeze şi să-şi concentreze atenţia conştientă. La fel, magicianul aflat pe scenă reuşeşte să-şi producă iluziile prin mişcări foarte rapide şi prin distragerea atenţiei. Iluziile hipnotice resimţite foarte acut sunt „reale” din punctul de vedere al subiectului, chiar şi după ce acesta din urmă a revenit din aşa-zisa „transă hipnotică.”

Deci, putem spune că specia umană s-a hipnotizat pe sine, sau s-a convins prin cuvinte meşteşugite, lăsându-se păcălită de farsa egocentricităţii. Noi suntem singurii vinovaţi. Nu suntem victimele unei conspiraţii puse la cale de un Dumnezeu exterior sau de o societate secretă care ne manipulează. Dacă există o bază biologică în spatele acestei farse, ea constă doar în capacitatea creierului de a concentra atenţia conştientă asupra unei zone limitate, capacitate indisolubil legată de puterea sa de recunoaştere – de a cunoaşte procesul cunoaşterii şi de a gândi procesul gândirii folosindu-se de imagini şi limbaje. Problema mea în calitate de scriitor, care foloseşte cuvinte, este că mi-am propus să risipesc iluziile limbajului cu ajutorul unuia dintre limbajele care le-au generat. Pot reuşi doar aplicând principiul „cui cu cui se scoate”.

În afara unor artefacte umane precum clădirile şi şoselele (în special şoselele romane şi americane), universul nostru, inclusiv noi înşine, este sinuos până în cele mai mici amănunte. Formele şi modalităţile sale de a fi sunt sinuoase. Norii, munţii, plantele, fluviile, animalele, ţărmurile – toate au o formă neregulată. Ele au atâtea modalităţi diferite de a varia[42], încât nimeni nu poate spune unde începe o variaţie şi unde sfârşeşte alta, fie că sunt variaţii în spaţiu sau în timp. Un clasic al literaturii franceze din secolul al optsprezecelea se plângea că Dumnezeu nu şi-a făcut

---

[42] În original *„wiggle”*.

bine treaba, căci dispunerea stelelor pe cer este deloc elegantă, nici simetrică, ele fiind împrăştiate prin spaţiu ca picăturile unui val care se sparge. Toate acestea sunt un singur lucu variind în multe feluri, sau multe lucruri care variază fiecare pe cont propriu? Există „lucruri” care variază, sau variaţiile sunt identice cu lucrurile? Depinde de modul în care concepi realitatea.

Cu mii de ani în urmă, un geniu a descoperit anumite variaţii precum peştii şi iepurii pot fi prinse în plasă. Mult mai târziu, alt mare geniu s-a gândit să prindă lumea în plasă. În sine, lumea arată cam aşa:

Acum, să privim aceste variaţii printr-o reţea:

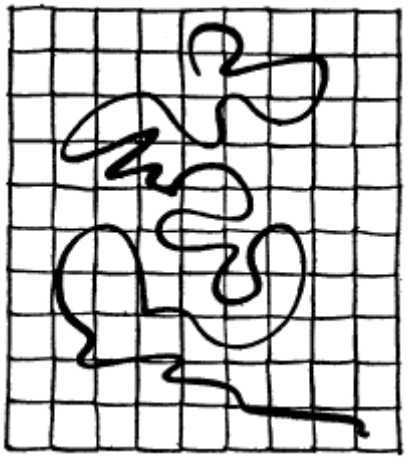

Reţeaua a „tranşat” variaţia cea mare în variaţii mai mici, toate conţinute în pătrăţele de mărime identică. Haosul a fost pus în ordine. Acum putem spune că variaţia se întinde atâtea pătrăţele spre stânga, atâtea spre dreapta, atâtea în sus şi atâtea în jos, ceea ce ne permite, în sfârşit, s-o măsurăm. Câteva secole mai târziu, aceeaşi reţea s-a impus ca o reprezentare a longitudinii şi latitudinii terestre şi cereşti, ca hârtia milimetrică pe care ne ticluim variaţiunile matematice, ca rubricile pe care trebuie să le completăm şi ca modelele pentru planurile de dezvoltare urbană.

Astfel, reţeaua a devenit una dintre imaginile de căpătâi ale gândirii umane. Cu toate acestea, ea rămâne o simplă imagine şi, aşa cum nu poţi folosi ecuatorul pentru a lega un pachet, variaţiile lumii reale alunecă precum apa prin reţelele noastre imaginare. Oricât de mult am împărţi, număra, selecta sau clasifica aceste variaţiuni în lucruri şi evenimente separate, nu există decât un singur mod de a gândi lumea: ca nefiind niciodată *cu adevărat* divizată.

Altă imagine foarte influentă este Modelul Ceramic al universului, care ne face să credem că e compus din diverse forme ale uneia sau mai multor substanţe, aşa cum ulcelele reprezintă diferite forme ale lutului, aşa cum se spune că Dumnezeu l-a creat pe Adam din ţărână. Secole la rând, această concepţie a dat de furcă filosofilor şi oamenilor de ştiinţă, care şi-au pus întrebări prosteşti de genul: „Cum îşi exercită forma (sau energia) inflenţa asupra materiei?”, „Ce *este* materia?”, „Ce se întâmplă cu forma (sufletul) când părăseşte materia (corpul)?” „Cum se face că „simpla” materie a luat forme atât de bine rânduite?” „Care este relaţia dintre minte şi corp?”

Când o problemă rămâne nerezolvată atât de mult timp, trebuie să bănuim că, de fapt, ea a fost greşit formulată. Un exemplu grăitor în acest sens este problema raportului dintre cauză şi efect. Despărţim în două un proces unic, uităm că am făcut-o, iar apoi ne mirăm secole de-a rândul cum se îngemănează cele două. Tot astfel stau lucrurile cu „forma” şi „materia”. Deoarece nu s-a descoperit vreodată o bucată de materie fără formă, sau o formă imaterială, ar trebui să fie evident că e ceva în neregulă cu Modelul Ceramic. Lumea nu este „formată” din materie, după cum copacii nu sunt „făcuţi” din lemn. Lumea nu este nici formă, nici materie, deoarece aceste două noţiuni stângace denumesc acelaşi proces, vag cunoscut drept „lume” sau „existenţă”. Totuşi, iluzia că orice formă constă din, sau este făcută dintr-o anumită „substanţă” [43] fundamentală este adânc înrădăcinată în modul nostru de a concepe realitatea. Am uitat aproape complet că substantivele „materie” şi „metru” vin amândouă din rădăcina sanscrită *matr-* „a măsura”, şi că lumea materială nu este decât lumea măsurată sau măsurabilă – cu ajutorul unor imagini abstracte, fie acestea reţele, centimetri, secunde, grame sau decibeli. Termenul de „material” este deseori considerat ca sinonim al cuvântului „fizic” provenit din grecescul *physis* (natură) şi din rădăcina Indo-Europeană *bheu* (a deveni). Nimic din aceste cuvinte nu sugerează că lumea materială sau fizică este făcută dintr-o anume substanţă, conform Modelului Ceramic, care trebuie numit de acum încolo Modelul Aberant.

Însă Modelul Aberant al unei lumi întruchipate din lut nu a i-a tulburat doar pe filosofi şi pe oamenii de ştiinţă; ea se află la temelia a două mituri de importanţă majoră care au dominat civilizaţia occidentală, care, la rându-le, au făcut cu putinţă iluzia „persoanei autentice”.

Dacă lumea este doar „simplă materie”, este greu să ne imaginăm cum anume acest aluat inert se poate mişca şi poate lua diverse forme. Prin urmare, energia, forma şi inteligenţa trebuie să

---

[43] În engleză *„stuff”*.

vină în lume din exterior. Aluatul trebuie să dospească. Aşadar, lumea este concepută ca un artefact, ca un borcan, o statuie, o masă sau un clopot, iar dacă este un artefact, cineva trebuie să o fi făcut, aşa după cum cineva trebuie să fie responsabil pentru substanţa originară, care, şi ea, trebuie să fi fost „făcută". În Cartea Genezei, substanţa primordială, „neîntocmită[44] şi goală", este simbolizată de apă, şi, după cum apa nu se unduieşte fără vânt, nimic nu se poate petrece până când Duhul lui Dumnezeu se poartă pe deasupra ei. Astfel, formarea şi mişcarea materiei sunt atribuite Duhului inteligent, unei forme de energie conştientă care in*formează* materia, pentru ca diversele ei forme să apară şi să dispară, să trăiască şi să moară.

Cu toate acestea, în lumea pe care o ştim sunt multe lucruri evident greşite, pe care ne este greu să le atribuim acelei Minţi uluitoare care a creat această lume dintru început. Nu putem crede că durerea, cruzimea şi răutatea vin direct din Rădăcina şi Temeiul Fiinţei, sperând din tot sufletul că Dumnezeu întruchipează înţelepciunea şi dreptatea supremă. (Nu este necesar să abordăm acum fabuloasa şi insolubila Problemă a Răului pe care o creează acest model al universului, vom spune doar că ea se iveşte din însăşi natura modelului). Popoarele care au creat acest mit au fost conduse de patriarhi şi regi. Monarhii egipteni, chaldeeni şi persani au sugerat imaginea unui Dumnezeu Monarh al Universului, desăvârşit ca înţelepciune şi dreptate, dragoste şi îndurare, dar, cu toate acestea, sever şi riguros. Desigur, nu vorbesc aici despre modul în care este conceput Dumnezeu de câţiva teologi foarte subtili – fie aceştia evrei, creştini sau musulmani – referindu-mă doar la imaginea accesibilă credincioşilor de rând. Căci simţul comun va fi influenţat mai degrabă printr-o asemenea imagine concretă decât printr-un conept subtil.

Imaginea lui Dumnezeu ca o Fiinţă personală, aflată cumva „în afara" lumii şi fiind diferit de ea a avut meritul de a ne fi lăsat să credem că viaţa este întemeiată pe inteligenţă, că legile naturii se aplică pretutindeni deoarece provin de la *un singur* conducător, fiind nevoiţi să atingem limita extremă a imaginaţiei noastre pentru a concepe calităţile sublime ale acestei Fiinţe supreme şi perfecte. Această imagine făcea ca fiecare să simtă importanţa şi semnificaţia rolului pe care îl joacă. Acest Dumnezeu ia cunoştiinţă direct de cel mai mic fir de praf şi vibraţie de energie, căci tocmai această capacitate de a cunoaşte îi face cu putinţă existenţa. Putem concepe această conştiinţă şi ca dragoste, iar, cel puţin pentru îngeri şi oameni, el a plănuit o viaţă veşnică în cea mai deplină beatitudine, care urmează să înceapă după încheierea răstimpului petrecut pe pământ. Desigur, această recompensă se obţine numai în anumite condiţii, iar cei care neagă voia divină constant şi cu bună ştiinţă, refuzând să i se supună, vor veşnici într-o agonie la fel de intensă precum beatitudinea supuşilor buni şi credincioşi.

Problema cu această imagine a lui Dumnezeu a fost că ea a sfârşit păcătuind printr-un exces

---

[44] În engleză *without form.*

de bunătate. La şcoală, copiii care lucrează asiduu în bănci sunt aproape întotdauna deranjaţi când se simt priviţi peste umăr de profesorul lor, oricât de blând şi respectat ar fi acesta din urmă. Cu atât mai deranjant este să realizezi că fiecare gest, gând şi sentiment sunt supravegheate de Profesorul profesorilor, că nicăieri pe pământ sau în cer nu există un loc în care să te poţi ascunde de Ochiul care vede tot şi judecă tot.

Pentru mulţi oameni a fost o imensă uşurare faptul că gânditorii occidentali au început să pună sub semnul întrebării această imagine şi să afirme că ipoteza existenţei lui Dumnezeu nu era de niciun folos în descrierea şi predicţia a ceea ce se întâmplă în natură. Dăcă *totul* a fost creaţia şi lucrarea lui Dumnezeu, spuneau ei, atunci afirmaţia nu este mai puţin absurdă decât „Totul este sus.” Dar, aşa cum se întâmplă deseori când este detronat un tiran, altul mai rău îi ia locul. A fost păstrat Mitul Absurd, dar fără Olar. Lumea era în continuare înţeleasă ca un artefact, însă unul creat de o maşinărie automată.

Legile naturii există în continuare, dar nu aveam uu legiuitor. Conform tezei deiste, Dumnezeu a făcut această maşinărie şi a pus-o în funcţiune, dar apoi s-a dus să se culce sau în vacanţă. Însă, conform ateilor, naturaliştilor şi agnosticilor, lumea a fost de la început *complet* automată. S-a construit singură, deşi fără vreo intenţionalitate. S-a presupus că materia constă din atomi care seamănă cu nişte bile de biliard minuscule, a căror micime face imposibilă continuarea oricărei diviziuni sau analize. Dacă permitem acestor atomi să rătăcească în diverse combinaţii variabile o perioadă de timp nedeterminată, la un *anumit* moment ei se vor agrega în ceea ce avem sub ochi acum ca lumea noastră. Vechea poveste cu maimuţele şi maşinile de scris.

În cadrul acestui Model complet automat al universului forma şi substanţa au primit numele de energie şi materie. Fiinţele omeneşti au fost incluse, trup şi suflet, în sistem, fiind înzestrate cu inteligenţă şi simţire graţie aceloraşi infinite mişcări giratorii ale atomilor. În experimentul cu maimuţele şi maşinile de scris, problema este că, atunci când maimuţele reuşesc, în cele din urmă, să dactilografieze *Enciclopedia Britanică*, ele riscă permanent să recadă în haos. Aşadar, dacă oamenii vor să menţină această ordine fragilă, ei trebuie să lupte cu îndârjire pentru a se împotrivi proceselor aleatorii din natură. În acest mit, ni se spune foarte apăsat că materia e brută iar energia oarbă, că natura aflată dincolo de limita învelişului nostru de piele este un mecanism profund îmbecil şi lipsit de simţire. Cei care continuau să creadă în Cineva-Acolo-Sus-Căruia-Îi-Pasă erau ridiculizaţi ca prostănaci care îşi iau dorinţele drept realitate, ca nişte fiinţe prea slabe pentru a înfrunta trista soartă a omului într-un univers nemilos, unde supravieţuirea este singurul privilegiu al celor puternici.

Dacă Dumnezeu-Cel-Atotştiutor era deconcertant, uşurarea că am scăpat de el n-a durat prea mult. El a fost înlocuit cu Idiotul Cosmic, iar oamenii au început să se simtă mai înstrăinaţi de univers ca niciodată. Noua situaţie nu a făcut decât să accentueze iluzia solitudinii şi separaţiei

egoului (care acum a fost denumit „mecanism mental”), iar oamenii care-şi spuneau naturalişti au pornit război împotriva naturii la o scară nemaiîntâlnită în trecut.

Într-o formă sau alta, mitul Modelului Complet Automat a devenit foarte plauzibil iar în anumite discipline ştiinţifice şi academice el este sacrosanct precum o dogmă teologică din trecut – în pofida dovezilor contrare din fizică şi biologie. Căci, în secolul XIX, occidentalii dornici să cucerească lumea aveau nevoie de o filosofie de viaţă care să consfinţească această *realpolitik* – victoria aparţine oamenilor tari care înfruntă sumbra realitate – drept principiul său călăuzitor. Astfel, cu cât mai sumbră este realitatea pe care-o înfrunţi, cu atât ţi se pare că eşti mai tare. Prin urmare, ne-am întrecut unii cu alţii pentru a face Modelul Complet Automat al Universului cât mai sumbru cu putinţă.

Însă, ca orice mit,[45] şi cel de faţă are elementele pozitive şi negative proprii mitului în accepţiunea sa de imagine folosită pentru a înţelege lumea. Mă îndoiesc că ştiinţa şi tehnologia occidentală ar fi fost cu putinţă dacă nu ne-am fi străduit să înţelegem natura în termenii unor modele mecanice. După cum spune Joseph Needham, chinezii – în ciuda rafinamentului lor – au progresat foarte puţin în ştiinţă deoarece nu le-a trecut niciodată prin cap să conceapă natura ca pe un mecanism „compus” din părţi separabile şi care „se supune” legilor logicii. Viziunea lor asupra universului era organică. Pentru ei, universul nu era un joc de biliard în care bilele se pun în mişcare ciocnindu-se unele de altele într-o serie de tipul cauză-şi-efect. Ceea ce pentru noi erau cauze şi efecte, pentru ei erau „corelative”- evenimente care se ivesc reciproc, precum faţa şi spatele. „Părţile” universului lor nu erau separabile, ci pe deplin întreţesute precum actul de a vinde şi actul de a cumpăra.[46]

Un univers „făcut”, fie conform Modelului Absurd, fie celui Complet Automat, este făcut din bucăţi, iar bucăţile sunt realităţile fundamentale din natură. Prin urmare, natura va fi pusă sub microscop şi analizată, pentru a afla cât mai mult despre aceste bucăţi şi felul cum sunt ele îmbinate. Astfel concepeau universul filosofii nominalişti de la sfârşitul Evului Mediu, care se împotriveau cu tărie aşa-numiţilor „realişti” deorece aceştia din urmă susţineau că entităţi precum Omenirea sau Natura Umană erau „substanţele” pe care se întemeia apariţia „accidentelor” particulare – cu alte cuvinte, a bărbaţilor şi femeilor. Prin urmare, fiecare individ era un exemplu sau un caz al „substanţei” umane, deşi, la data respectivă, cuvântul nu semnifica materia, ci un fel

---

[45] Termenul trebuie înţeles în accepţiunea sa anglo-saxonă: o construcţie mentală care s-a impus din comoditate mentală şi se menţine prin puterea obişnuinţei, dar care nu are nicio legătură cu realitatea (*n.trad.*)

[46] „Până la mijlocul secolului al XVII-lea, între China şi Europa nu a existat un decalaj semnificativ în privinţa gândirii ştiinţifice şi numai ulterior a început progresul rapid al gândirii europene. Dar, cu toate că acesta din urmă s-a desfăşurat sub sigla mecanicismului cartesiano-newtonian, el se dovedea uneori încapabil să răspundă exigenţelor ştiinţifice – a venit o vreme când am fost nevoiţi să lăsăm studiul organismelor mai mici în seama fizicii, iar studiul organismelor mai mari în seama biologiei. Când a venit vremea, Europa (sau, mai degrabă, în acel moment, lumea întreagă), a putut să se apropie de un mod de gândire foarte vechi, foarte înţelept şi deloc european în caracteristicile sale.” Needham , *Science*

de esenţă care stă (*stantia*) sub (*sub*) manifestările sale particulare. Nominaliştii susteneau că toate astea sunt absurde. Pentru ei, Omenirea nu era decât suma oamenilor individuali. Omenirea nu era o substanţă, ci, pur şi simplu, un nume pentru o categorie de creaturi; ea nu era reală, ci doar nominală.

Aşa cum ştim, nominalismul a devenit atitudinea dominantă a gândirii occidentale, în special a filosofiei ştiinţei. În secolul XVIII, Rousseau a avut cutezanţa de a sugera că Societatea şi Statul au luat fiinţă printr-un contract între îndivizi. Societatea era un fel de asociaţie, precum Clubul Rotary, la care, într-un anumit moment, indivizii au aderat, abandonându-şi astfel, independenţa originară. Cu toate acestea, din punctul de vedere al tehnologiei moderne, afirmăm mereu că omul este o fiinţă esenţialmente socială, fie şi pentru motivul că niciun individ nu poate veni pe lume fără un tată şi o mamă – şi asta înseamnă deja societate. Până acum foarte de curând, în ştiinţa occidentală prevala concepţia potrivit căreia animalele şi plantele, rocile şi gazele sunt „compuse" din unităţi numite molecule, celule, atomi şi alte particule, cam în acelaşi fel în care o casă este compusă din cărămizi.

În cele din urmă, un nominalist consecvent cu sine va fi obligat să admită că trupul omenesc nu există cu adevărat: există doar moleculele din care este alcătuit, sau doar atomii – pentru a nu mai aminti electronii, protonii, neutronii, etc. Este evident că aceste particule nu constituie prin ele însele corpul omenesc. Întregul înseamnă mai mult decât suma părţilor sale, fie şi numai din motivul că o descriere ştiinţifică trebuie să ia în considerare ordinea sau modul de structurare şi funcţionare a particulelor.

Omul de la microscop
Aşa te sfătuieşte:
„În loc să te întrebi ce este,
Întreabă „Ce anume face?"

Dar nici asta nu este suficient. Trebuie să ne întrebăm de asemenea: „În ce împrejurări apare comportamentul respectiv?" Dacă o descriere a corpului omenesc trebuie să includă o descriere a ceea ce *face* el şi toate părţile sale – adică a *comportamentului* său – acest comportament va fi unul în aer liber, dar cu totul altul în vid, într-un cuptor sau sub apă. Sângele dintr-o eprubetă nu este identic cu sângele din vene deoarece nu se comportă la fel. Comportamentul lui s-a schimbat pentru că mediul sau contextul său s-a modificat, după cum semnificaţia unuia şi aceluiaşi cuvânt se poate schimba în funcţie de tipul de frază în care este folosit. Este o mare diferenţă între bila de ping-pong

---

and Civilisation in China, Cambridge University Press, 1956, Vol. II, p. 303.

şi bila din corpul omenesc.

Aşadar, nu este suficient să descrii, să defineşti şi să încerci să înţelegi lucrurile şi evenimentele exclusiv prin analiză, prin demontarea lor în unităţi componente pentru a afla „cum sunt făcute”. Asta ne ajută mult, dar, în cele din urmă, nu spune nici jumătate din poveste. În prezent, oamenii de ştiinţă devin conştienţi că ceea ce sunt şi ceea ce fac lucrurile depinde de unde şi când fac ceea ce fac. Dacă, prin urmare, definiţia unui lucru sau a unui eveniment trebuie să includă şi definiţia mediului său, realizăm că orice lucru dat este atât de intim şi inseparabil *legat de* un anumit mediu, că este din ce în ce mai dificil să trasăm o limită clară între lucru şi împrejurimile sale.

Acesta este grăuntele de adevăr conţinut în rudimentara şi înşelătoarea ştiinţă a astrologiei – după cum există grăunţe de adevăr în alchimie, fitoterapie şi alte ştiinţe rudimentare. Căci, atunci când astrologul alcătuieşte imaginea caracterului sau înclinaţiilor sufleteşti ale unei persoane, el face un horoscop – adică, o imagine grosieră şi incompletă a întregului univers aşa cum se înfăţişa el în momentul naşterii respectivei persoane. Dar, aceasta este un mod de a spune că sufletul tău, sau, mai degrabă Sinele tău esenţial, este cosmosul întreg, aşa cum este el centrat în jurul unui anumit moment, loc şi activitate numite John Doe. Astfel, sufletul nu se află în trup, ci trupul în suflet, iar sufletul este întreaga ţesătură de relaţii şi procese care formează mediul tău, izolat de care tu nu eşti nimic. O astrologie ştiinţifică ar trebui să fie o descriere detaliată a mediului social, biologic, meteorologic şi astronomic al unui individ, în fiecare moment al vieţii sale.

Dar, de fapt, noi definim (şi începem să percepem) individul în lumina fascicolului îngustat al conştiinţei care ignoră o mare parte din câmpul sau mediul în care se află acesta. Substantivul „individ” este traducerea latină a termenului grec „atom” – ceea ce nu mai poate fi tăiat sau divizat în părţi separate. Nu putem tăia capul sau scoate inima cuiva fără a-l ucide. Însă tot aşa, îl vom putea ucide scoţându-l din mediul său natural. Asta înseamnă că singurul atom veritabil este universul – întreg acest sistem de lucruri/evenimente interdependente, care pot fi separate unele de altele doar prin nume. Căci fiinţa umană nu este construită aşa cum e construită o maşină. Ea nu se iveşte prin asamblarea unor părţi diferite: capul nu se înşurubează în gât, creierul nu este conectat la un set de plămâni, nici venele nu sunt sudate la inimă. Cap, gât, plămâni, creier, vene, muşchi şi glande sunt nume diferite, dar nu evenimente separate, deoarece aceste evenimente ies la iveală simultan şi se află în interdependenţă. În exact acelaşi fel, individul este separat de univers doar prin nume. Când acest fapt nu este recunoscut, suntem păcăliţi de diversitatea numelor. Dacă vom confunda numele cu natura, vom sfârşi prin a crede că faptul de a avea un nume diferit ne face să fim o fiinţă diferită. Astfel, suntem, literalmente, fermecaţi de vraja cuvintelor.[47]

---

[47] În original *spellbound.*

Fireşte, farsa „persoanei reale” nu a apărut doar datorită faptului de a fi primit un nume: trebuie luate în calcul toate consecinţele sale. Copilul este determinat să accepte iluzia egoului prin atitudinile, cuvintele şi acţiunile societăţii din jurul său – părinţi, rude, profesori şi, mai presus de orice, copii care au fost păcăliţi la rându-le în acelaşi fel. Alţii ne învaţă cine suntem. Atitudinile lor faţă de noi sunt oglinzile în care învăţăm să ne vedem pe noi înşine, dar sunt nişte oglinzi deformante. Nu realizăm decât în foarte mică măsură imensa putere a mediului nostru social. Nu ne dăm seama decât arareori că, de exemplu, gândurile şi sentimentele noastre cele mai intime nu ne aparţin cu adevărat. Căci gândim în termenii unor limbaje şi imagini pe care nu le-am inventat, fiindu-ne date de societatea în care trăim. Copiem reacţiile emoţionale ale părinţilor noştri, învăţând de la ei că excrementele trebuie să aibă un miros dezgustător şi că a voma trebuie să fie o senzaţie neplăcută. Frica de moarte este, şi ea, deprinsă datorită anxietăţii lor legate de boală şi a atitudinii lor faţă de înmormântări şi cadavre. Mediul nostru exercită această putere doar pentru că noi nu putem exista separaţi de societate. Societatea este mintea şi corpul nostru lărgit.

Însă, aceeaşi societate de care individul este inseparabil îşi foloseşte toată forţa sa irezistibilă pentru a convinge individul că este separat! Prin urmare, societatea pe care o cunoaştem s-a angrenat într-un joc cu reguli contradictorii. Tocmai deoarece nu existăm separaţi de comunitate, aceasta din urmă ne poate convinge că fiecare dintre noi este o sursă de acţiune independentă având o minte proprie. Cu cât mai adânc implantată este această senzaţie, cu atât va îi va fi mai dificil individului să coopereze, ceea ce face ca progeniturile crescute într-un asemenea mediu să fie mai mereu confuze.

Pentru descrierea acestei stări de lucruri există termenul tehnic de „dublă constrângere”. O persoană este pusă într-o asemenea situaţie când primeşte un ordin sau o solicitare care conţine o contradicţie ascunsă. „Nu mai fi conştient de tine!” „Încearcă să te relaxezi.” Sau faimoasa întrebare adresată de judecător bărbatului acuzat că îşi bate nevasta:” Îţi baţi în continuare nevasta? Răspunde prin „da” sau „nu””. Aceasta este o situaţie des întâlnită în relaţiile inter-umane, când orice răspuns este nesatisfăcător. Soţia se plânge soţului „Îţi dai seama că de doi ani de când ne-am căsătorit nu m-ai dus nici măcar odată la cinema? Când îmi făceai curte nu te purtai aşa. Cred că începi să crezi că ţi se cuvine totul pe tavă”. Când, seara următoare, soţul răbdător se întoarce de la servici şi spune „Drăgă, ce-ar fi să mergem la cinema după cină?”, ea răspunde: „Propui aşa ceva doar pentru că m-am plâns!”

Soieatatea actuală joacă această farsă fiecărui copil încă din cea mai fragedă pruncie. Mai întâi, copilul este învăţat că este responsabil, că este un agent liber, o sursă independentă de gândire şi acţiune – un fel de Cauză Primă în mic. Copilul acceptă această farsă chiar din motivul că nu este adevărată. Este obligat s-o accepte, aşa cum este obligat să fie un membru al al comunităţii în care s-a născut. El nu are cum să reziste acestui tip de îndoctrinare socială, care este reafirmată constant

prin recompense şi pedepse. Ea este congruentă structurii de bază a limbajului pe care îl învaţă. Ea este inculcată în mod repetat prin remarci precum „Nu-ţi stă în fire să faci aşa ceva.” „Sau „Nu fi copia nimănui; fi tu însuţi!” Sau, când un copil imită manierele altui copil pe care îl admiră: „Ionele, ăsta nu eşti tu. Ăsta-i Pertică!” Victima inocentă a acestui tip de îndoctrinare nu poate să înţeleagă paradoxul. I se spune că *trebuie* să fie liber. Este supus unei presiuni insuportabile pentru a-l convinge că nu există o astfel de presiune. Comunitatea de care el depinde ca membru îl defineşte ca membru independent.

În al doilea rând, i se solicită, în calitatea sa de agent liber, să facă lucruri care pot fi acceptate numai dacă le face voluntar! „E *datoria* ta să ne iubeşti”, spun părinţii, mătuşile, unchii, fraţii şi surorile. „Toţi copiii cuminţi îşi iubesc familiile şi le fac pe plac fără să li se ceară asta.” Cu alte cuvinte: „Îţi cerem să ne iubeşti pentru că aşa vrei, nu deoarece spunem că aşa se cuvine”. Această absurditate se datorează parţial confuziei pe care o facem între acel „trebuie” care exprimă o condiţie („Pentru a fi om trebuie să ai un cap”) cu „trebuie” care exprimă o poruncă („Trebuie să-ţi strângi jucăriile”). Nimeni nu face efort pentru a avea un cap, şi totuşi, părinţii însistă că, pentru a fi sănatos, copilul trebuie să meargă regulat la toaletă, trebuie să *încerce* să adoarmă, sau trebuie să facă eforturi pentru a fi atent – de parcă toate aceste scopuri ar putea fi atinse prin forţa muşchilor.

Copiii nu sunt în măsură a sesiza contradicţiile din aceste solicitări; chiar dacă s-ar întâmpla ca vreun copil genial să atragă atenţia asupra lor, i s-ar spune şi lui să nu „comenteze” şi că este lipsit de respect pentru cei care au dobândit „înţelepciunea vârstei”. În loc să dăm copiilor noştri explicaţii clare despre regulile care guvernează comportamentul în comunitate, îi derutăm îngrozitor pentru că noi – ca adulţi – am fost odinioară derutaţi şi suntem încă aşa, fiind, prin urmare, incapabili a înţelege jocul la care participăm.

Un joc al dublei-constrângeri este un joc cu reguli contradictorii, un joc menit să nască frustrare la nesfârşit – ca şi cum am încerca să construim un perpetuum mobile folosind doar fizica newtoniană, sau să trisecăm orice unghi dat cu un echer şi un compas. Acest joc social al dublei constrângeri poate fi formulat în câteva feluri:

Prima regulă a acestui joc este că el nu este un joc.

Toată lumea trebuie să îl joace.

Trebuie să ne iubeşti.

Trebuie să continui să trăieşti.

Fi tu însuţi, dar joacă un rol compatibil şi acceptabil.

Stăpâneşte-te şi fi natural.

Încearcă să fii sincer.

În esenţă, acest joc solicită un anume tip de comportament spontan. A trăi, a iubi, a fi natural – toate aceste sunt forme spontane de comportament: ele survin „de la sine”, precum digestia alimentelor sau creşterea părului. În momentul când ne sunt impuse, dobândesc acel aer nefiresc, stingher şi prefăcut pe care toţi îl detestăm – ceva care ne aminteşte slăbiciunea şi lipsa de miros a florilor crescute forţat, fadoarea fructelor astfel crescute. Viaţa şi dragostea fac să apară strădania, dar ele nu apar din nicio strădanie. Încrederea – în viaţă, în alţi oameni şi în sine – este atitudinea care permite spontaneităţii să *fie* spontană, în felul ei şi la vremea ei. Asta este, desigur, riscant, deoarece viaţa şi ceilalţi oameni nu răspund întotdeauna la încrederea noastră aşa cum am dori. A avea încredere înseamnă întotdeauna a-ţi asuma un risc, deoarece viaţa însăşi este un joc de noroc cu o miză care ţine de latura ascunsă a sa şi care ne apare ca fiind uriaşă. Dar dacă scoatem elementul de risc din joc şi încercăm să facem din victorie o certitudine absolută, acest fel de certitudine va deveni echivalentă morţii. Alternativa la o comunitate bazată pe încredere reciprocă este un stat totalitar şi poliţienesc, o comunitate în care spontaneitatea este aproape interzisă.

Un tratat hindus despre arta guvernării numit *Arthashastra* stabileşte regulile pe care cineva trebuie să le urmeze pentru a institui o tiranie absolută, descriind modul de organizare a palatului, curţii şi statului astfel încât, prin comparaţie, Machiavelli pare liberal. Prima regulă este că nu trebuie să aibă încredere în nimeni, şi să nu aibă niciun prieten apropiat. În plus, el trebuie să-şi organizeze guvernarea după modelul unor cercuri concentrice, care conţin diferitele ministere, generali, funcţionari, secretari şi slugi care îi execută ordinele, fiecare cerc constituind un nivel de putere, până la rege care se află în centru, precum un păianjen în mijlocul plasei sale. Începând cu cercul din imediata apropiere a regelui, cercurile trebuie să fie compuse, alternativ, din duşmanii şi prietenii naturali ai regelui. Deoarece prinţii aflaţi în apropierea regelui vor complota pentru a-l răsturna, ei trebuie să fie înconjuraţi şi supravegheaţi de cercul unor miniştri nerăbdători să intre în graţiile regelui – iar această ierarhie formată din cercuri care se suspectează reciproc trebuie să cuprindă întreg regatul. *Divide et impera* – dezbină şi stăpâneşte.

În acest timp, regele se bucură de siguranţa apartamentelor sale, vegheat de gărzi care la rândul lor sunt păzite de alte gărzi ascunse după ziduri. Sclavii gustă din mâncarea sa pentru a nu fi otrăvit, iar noaptea, regele trebuie să doarmă cu un ochi deschis sau cu uşa bine încuiată pe dinăuntru. În eventualitatea unor tulburări grave, trebuie să existe un pasaj subteran pe unde regele poate să scape din interiorul castelului – un pasaj unde există un mecanism care poate provoca prăbuşirea clădirii, ucigându-i astfel pe curtenii rebeli. Tratatul *Arthashastra* nu uită să-l avertizeze pe tiran că nu poate să câştige niciodată. El poate să urce în ierarhia socială graţie ambiţiei sau exercitându-şi funcţiunea, dar cu cât puterea sa este mai mare, cu atât este mai urât, şi cu atât devine prizonierul propriei sale capcane. Păianjenul este prins în plasă. El nu poate să se plimbe liniştit pe

străzile şi prin parcurile capitalei sale, nu poate să asculte valurile şi să privească pescăruşii pe o plajă. Înrobindu-i pe ceilalţi, devine el însuşi cel mai nefericit dintre sclavi.

Nimic nu eşuează mai rău ca succesul – căci scopul pe care şi-l impune societatea noastră şi toţi membrii săi este contradictoriu: să forţeze lucrurile pentru a lua un anumit curs, curs care este acceptabil doar dacă se întâmplă neforţat. Această situaţie provine, la rându-i, din definiţia omului ca agent independent aflat *în* univers, dar nu *din* univers – împovărat cu sarcina de a face ca lumea să se supună voinţei sale. Predicile şi discursurile moralizatoare nu vor reuşi să îmblânzească omul care se defineşte astfel, deoarece, hipnotizaţi de iluzia că reprezintă ceva separat de lume, sunt incapabili să vadă că viaţa este un sistem de cooperare între regnul geologic şi cel biologic. Desigur, sistemul *include* lupte: păsări contra viermi, melci contra lăptuci şi păianjeni contra muşte. Dar aceste lupte sunt incluse în sistem în sensul că ele se păstrează în anumite limite şi că nicio specie nu este permanent învingătoare. Doar omul încearcă să-şi *elimine* duşmanii naturali, convins că este, sau ar trebui să fie, specia supremă. Aşa cum cultivăm legume, creştem vite şi găini pentru hrană, realizând că viaţa noastră depinde de aceste creaturi, ar trebui să ne dăm seama că duşmanii noştri naturali care trăiesc pe spinarea omului – insecte, bacterii şi diverse ciuperci – sunt, de fapt, duşmani/prieteni.

O animatoare new-yorkeză a întrebat odată un politician pakistanez ce măsuri de control demografic există în Pakistan, fiind complet stupefiată când i s-a răspuns că toată propaganda legată de controlul creşterii demografice e doar o tentativă a albilor de a-şi păstra poziţia dominantă în faţa celor cu pielea mai închisă la culoare. I-am spus animatoarei că ar fi trebuit să răspundă: „Nu, nicidecum. Vrem doar să tăiem crengile uscate din pomii voştri fructiferi.”

Căci duşmanii/prietenii omului joacă tocmai acest rol, împiedicând auto-distrugerea speciei prin exces de fertilitate, astfel că acela care a murit de malarie sau tuberculoză ar trebui cinstit măcar tot atât cât acela care a murit luptând pentru ţara lui. El a făcut loc pentru noi, ceilalţi, iar bacteriile care l-au ucis ar trebui salutate cu respectul cuvenit unui duşman onorabil. Nu spun că, de acum încolo, ar trebui să renunţăm la penicilină sau la DDT: problema este că ar trebui să luptăm pentru a ţine duşmanul sub control, nu pentru a-l elimina. Trebuie să învăţăm să ne integrăm în ciclul de cooperare şi conflict, de simbioză şi devorare, care constituie echilibrul naturii, căci o specie perpetuu învingătoare sfârşeşte prin a se distruge nu doar pe sine, dar orice altă formă de viaţă din mediul său.

Dacă eşti împotriva „eliminării” unor duşmani naturali ai omului precum cancerul sau ţânţarii, obiecţia imediată ţine tocmai de simpatia pentru indivizii aflaţi la ananghie. Dar tocmai acesta este motivul pentru care, abstract vorbind, populaţia Terrei trebuie împuţinată, dar în clipa când mă loveşte boala, dau fuga la doctor. Nu vom avea niciun succes dacă vom căuta indivizi care să se ofere voluntar pentru a fi eliminaţi. În civilizaţia occidentală nu abandonăm copiii

bolnăvicioşi, nu împuşcăm bolnavii mintali, nu lăsăm săracii să flămânzească, nici handicapaţii să moară în stradă. (Cel puţin, nu în vremurile noastre bune). Căci idealul cel mai sacru al culturii noastre este dreptul fiecărui individ la dreptate, sănătate şi bunăstare sau „viaţă, libertate şi căutarea fericirii”. Sugestia că eul personal este o iluzie pare să fie un afront la valorile noastre cele mai sacre, fără de care oamenii civilizaţi ar cădea din nou la nivelul furnicilor şi ar deveni o masă organizată în cadrul căreia individul este lipsit de orice importanţă[48].

În timpul celui de-al doilea Război Mondial, un prieten de-al meu obişnuia să transporte pe calea aerului muncitori chinezi pentru a lucra în Birmania. Zborurile lungi erau un prilej perfect pentru jocuri de noroc, dar cum nu chinezii nu aveau suficienţi bani pentru a face jocul mai interesant, miza era ca ultimul care pierde să sară din avion. Fără paraşută. Reacţia noastră firească este să spunem că asemenea oameni nu sunt pe de-a-ntregul umani. Precum familiile şi slugile regilor decedaţi care erau îngropaţi de vii împreună cu stăpânul lor, ei par, aşa cum spunea Thomas Mann, feţe fără partea din spate a capetelor – simple măşti, simple roluri care au devenit inutile sau nesemnificative; albine fără o regină. Oricâte nelegiuiri vor fi comis englezii în India, ei s-au opus, în calitate de creştini, practicii *sati* care cerea văduvei să se sinucidă la funeraliile soţului ei. Credem că oamenii cu adevărat civilizaţi nu sunt simple feţe desenate pe cer, dar capete bine delimitate conţinând suflete, fiecare de o valoare infinită şi aflat sub ochiul atent al Divinităţii.

La o extremă avem, aşadar, sacrosanctul individ – eul personal şi unic, separat şi de natură şi de Dumnezeu – definit astfel de o societate care, aproape în aceeaşi clipă, îi porunceşte să fie liber şi să se supună. La cealaltă extremă se află furnica, rotiţa angrenată în mecanismul industrial-colectivist, sau simpla „mână de lucru” (aşa cum este numit adesea muncitorul industrial). Dacă cineva crede că eul personal este o înzestrare naturală a tuturor oamenilor, care îl diferenţiază de convenţia socială, atunci soarta acestor rotiţe este cu adevărat sumbră – căci omul se vede pe sine ca fiind o persoană oprimată şi frustrată, deşi societatea în mijlocul căreia trăieşte nu-l va fi definit niciodată ca atare.

Cu toate acestea, există o a treia posibilitate. Individul poate fi înţeles nu ca o pesoană izolată, nici ca un robot industrial umanoid, pe care să-l putem înlocui oricând. El poate fi privit, în schimb, ca un punct focal prin care se exprimă întregul univers – ca întruparea Sinelui, întruchiparea Divinităţii[49], sau cum altfel doriţi să-L numiţi. Această perspectivă păstrază şi chiar amplifică sentimentul nostru că individul este, cumva, sacru. În acelaşi timp, ea dizolvă paradoxul eului personal, care a atins „preţiosul statut” de persoană unică cu preţul unei permanente griji pentru propria supravieţuire. Iluzia izolării ne împiedică să vedem că a ne cultiva egoul înseamnă a ne cultiva nefericirea. Nu realizăm că aşa-zisa noastră dragoste şi grijă pentru individ este cealaltă

---

[48] În original *expendable.*

faţă a fricii de moarte şi de refuz. Preţuindu-şi peste măsură identitatea lui separată, eul personal îşi taie craca de sub picioare iar apoi devine din ce în ce mai speriat că se prăbuşeşte!

Ficţiunea eului nu este nicidecum esenţială pentru individ, pentru organismul uman privit ca întreg în realizarea şi exprimarea propriei sale individualităţi. Deoarece fiecare individ este o manifestare unică a Întregului, aşa cum fiecare creangă este o prelungire spre exterior a copacului. Penrtru a-şi manifesta individualitatea, fiecare creangă trebuie să fie organic legată de copac, aşa cum degetele noastre, deşi se mişcă independent unele de altele, trebuie să fie organic legate de întregul corpului. Ceea ce vrem să spunem şi nu obosim a repeta este că diferenţierea nu înseamnă separaţie. Capul şi picioarele sunt diferite, dar nu separate şi, deşi omul nu este legat de univers prin acelaşi tip de relaţie fizică pe care o au crengile cu copacul sau picioarele cu capul, el este, totuşi, conectat cu universul prin legături fizice de o fascinantă complexitate. Moartea unui individ nu înseamnă deconectare, ci, pur şi simplu, retragere. Cadavrul este ca o amprentă sau un ecou – urma pieritoare a ceva ce Sinele a încetat să mai facă.

Dacă, prin urmare, diferenţierea indivizilor este foarte valoroasă deoarece varietatea este sarea şi piperul vieţii, această valoare nu va fi deloc sporită printr-o definiţie contradictorie a individualităţii. Societatea noastră – adică, noi înşine, noi toţi – defineşte individul într-o modalitate contradictorie, poruncindu-i să fie liber şi separat de lume, ceea ce nu este, căci altfel porunca n-ar avea niciun efect. În situaţia dată, ea funcţionează doar în sensul că ne inculcă iluzia separativităţii, aşa cum ordinele unui hipnotizator pot să creeze iluzii.

Astfel îmbrobodit, individul – în loc să-şi împlinească în lume funcţia lui irepetabilă – îşi consumă toată energia şi devine frustrat străduindu-se să realizeze scopuri contradictorii. Deoarece este definit ca o persoană izolată care este captivă într-un univers străin şi lipsit de inteligenţă[50], scopul său principal este să ajungă din urmă universul şi să cucerească natura. Asta este de-a dreptul absurd, şi, cum acest scop nu este realizat niciodată, individul este învăţat să trăiască şi să muncească pentru un viitor mai mult sau mai puţin îndepărtat când, în sfârşit, se va petrece imposibilul, dacă nu pentru el, măcar pentru copiii lui. Noi educăm o fiinţă umană incapabilă să trăiască în prezent – adică, să trăiască cu adevărat.

Căci, dacă nu suntem capabili a trăi plenar în prezent, viitorul este o farsă. Nu are rost să faci planuri pentru un viitor de care nu vei fi capabil să te bucuri niciodată. Când planurile tale se vor concretiza, vei continua să trăieşti pentru un viitor şi mai îndepărtat. Nu vei putea niciodată să te linişteşti pe deplin mulţumit şi să spui „Acum, am ajuns!” Eşti incapabil de aşa ceva, deoarece întreaga ta educaţie te-a pregătit pentru viitor, în loc de a-ţi arăta cum să fii viu acum.

Cu alte cuvinte, ai fost hipnotizat sau condiţionat de un sistem de educaţie structurat în etape

---

[49] În original *the Godhead.*

sau nivele, care, chipurile, duc spre un Succes suprem. Întâi creşa sau grădiniţa, apoi şcoala primară, care te pregăteşte pentru clipa cea mare când vei intra în gimnaziu! Dar urmează alte etape, până la mult-râvnita facultate. Aici, dacă eşti deştept, poţi rămâne nelimitat dacă intri la doctorat şi devii student permanent. Altfel, eşti îndrumat treptat către marea întâlnirea cu Lumea Exterioară, care îţi cere să te dedici familiei, afacerilor şi profesiei. Cu toate acestea, ziua absolvirii îţi oferă, pentru o clipă, senzaţia că ai realizat ceva. Odată cu prima şedinţă în care se discută despre promovarea vânzărilor, vezi că te afli în acelaşi sistem, unde eşti îndemnat să-ţi faci norma (iar dacă o faci, îţi vor da alta mai mare), urcând aşa până la postul de manager de vânzări, vice-preşedinte, şi, în cele din urmă, preşedinte al propriei tale companii (pe la vârsta de patruzeci, patruzeci şi cinci de ani). Între timp, agenţii de asigurări şi investitorii te-au convins să te implici în planificarea Pensiei – veritabila ţintă supremă, vremea când vei putea să te relaxezi şi să te bucuri de roadele tuturor strădaniilor tale. Dar, când vine respectiva zi, din pricina atâtor griji şi stădanii, vei avea inima bolnavă, proteză dentară, probleme cu prostata şi cu digestia, vei fi impotent şi miop.

Toate aceste ar fi fost minunate dacă, în fiecare etapă, ai fi putut să le consideri un simplu joc, făcând munca la fel de fascinantă precum poker-ul, şahul sau pescuitul. Dar, pentru cei mai mulţi dintre noi, ziua se împarte într-o perioadă dedicată muncii şi alta distracţiei, munca însemnând o serie de sarcini pentru îndeplinirea cărora alţii ne plătesc deoarece ele sunt abisal de neinteresante. Prin urmare, muncim nu de dragul muncii, dar pentru bani – bani care se presupune că ne vor oferi ceea ce dorim cu adevărat în timpul dedicat distracţiei şi jocului. În Statele Unite, chiar şi săracii au bani în comparaţie cu milioanele de oameni subnutriţi din India, Africa şi China, în vreme ce clasa noastră medie şi cea de sus se bucură de o prosperitate regească. Cu toate acestea, ei nu ştiu cu adevărat să se bucure de viaţă. Banii nu pot să cumpere plăcerea, deşi pot fi de ajutor. A şti să descoperi bucuria este o artă şi o deprindere pentru care avem prea puţin talent sau energie.

Locuiesc în apropierea unui port plin de ambarcaţiuni şi yacht-uri luxoase care nu sunt decât arareori folosite, deoarece navigaţia este o artă pe cât de dificilă pe atât de plină de satisfacţii, pe care, însă, proprietarii lor nu au timp să o practice. Ei au cumpărat ambarcaţiunile fie ca simboluri ale statutului lor social, fie ca simple jucării, dar, după ce au descoperit că nu erau jucării (aşa cum se spunea în reclame) nu au mai fost interesaţi de ele. La fel se întâmplă cu uimitoarea mulţime de bunuri destinate să aducă plăcere. Există o mare varietate de alimente, dar puţini ştiu să gătească. Materialele de construcţie sunt variate şi în cantităţi suficiente; cu toate acestea majoritatea caselor arată de parcă ar fi fost construite de cineva care a auzit vorbindu-se despre case, dar nu a văzut niciodtă vreuna. Mătasea, pânzeturile, lâna şi bumbacul sunt disponibile pe piaţă în toate culorile şi modelele; cu toate acestea, majoritatea oamenilor se îmbrăcă de parc-ar fi predicatori sau ciocli, în

---

[50] În original *mindless*.

vreme ce femeile sunt sclavele jocului impus de modă, a cărui regulă principală este „M-am conformat înaintea ta.” Piaţa obiectelor de artă este mai înfloritoare ca niciodată; cu toate acestea, tablourile arată de parcă ar fi fost pictate cu excremente şi fragmente de afişe, iar sculpturile par nişte maşini de scris lovite cu barosul sau precum cheresteaua carbonizată în urma unui incendiu la depozit[51]. Avem nenumărate înregistrări cu muzică din toate epocile şi culturile şi cele mai bune mijloace tehnice pentru a le asculta. Dar cine o face? Poate câţiva fumători de haşiş.

Poate că toate acestea sunt doar exagerări în genul lui Henry Miller. Totuşi, mi se pare tot mai evident că reputaţia de materialişti a americanilor este lipsită de temei – dacă un materialist este o persoană care se bucură pe îndelete de lumea naturală şi iubeşte lucrurile materiale. În acest sens, suntem cât se poate de materialişti când e vorba să construim un avion cu reacţie, dar când trebuie să decorăm interiorul unui asemenea monstru fără pereche pentru confortul pasagerilor, totul e numai ostentaţie. Fete înguste în şolduri cu figuri de păpuşă pe tocuri înalte servesc nişte imitaţii de gustări reîncălzite. Căci plăcerile noastre nu sunt placeri concrete, ci *simboluri* ale plăcerii – cu ambalaje atrăgătoare dar conţinut îndoielnic.

Explicaţia este simplă: majoritatea produselor pe care le folosim sunt făcute de oameni cărora nu le place ceea ce fac, fie ei patroni sau lucrători. Scopul lor în cadrul companiei nu este produsul, ci banii. Din acest motiv, se folosesc toate mijloacele pentru a scădea costurile de producţie şi pentru a înşela cumpărătorul, convingându-l, prin colorit şi ambalaj, că produsul este de cea mai bună calitate. Singurele excepţii sunt acele produse care *trebuie* să fie bine făcute din motive legate de siguranţă sau de costul ridicat de achiziţionare – avioane, computere, rachete spaţiale, instrumente destinate cercetării ştiinţifice, etc.

Sistemul perpetuează un cerc vicios, căci în clipa când ai făcut bani, ce-o să cumperi cu ei? Alte falsuri pretenţioase făcute de alţi fabricanţi ahtiaţi după bani. Puţinele produse de calitate sunt importate din ţări „înapoiate”, unde ţăranii şi meşteşugarii sunt încă mândri de ceea ce fac. De exemplu, în statul Oaxaca din Mexic se fac unele dintre cele mai bune pături din lume, iar cumpărătorii americani încearcă să le importe în cantităţi uriaşe. Dar pentru nicio sumă de bani, cei câţiva meşteşugari care le ţes nu vor găsi timpul necesar pentru a onora comenzile. Dacă vor să aibă comenzi, trebuie să înceapă să trişeze şi să facă pături mai proaste. Singura soluţie ar fi pregătirea a sute de noi meşteşugari. Dar, de la o vreme încoace, în Oaxaca a apărut televiziunea şi oraşul beneficiază de sistemul public de educaţie. Ce tânăr de viitor ar fi dispus să-şi piardă timpul ţesând pături?

De secole, poeţii şi înţelepţii spun că izbânda în această lume este deşartă. „Speranţa

---

[51] Aceasta nu trebuie considerată drept o respingere a „artei moderne” în general, ci doar a aspectului său dominant, care pretinde că artistul trebuie să exprime timpul său. Şi, cum acum este vremea cimitirelor de maşini, a afişelor şi a suburbiilor expresive, mulţi artişti – altminteri plini de talent – îşi fac un nume punând pe un piedestal sau înrămând „cu

lumească pe care oamenii o nutresc în inimile lor se transformă în cenuşă", sau, pentru a o reformula într-un limbaj mai actual, tocmai când ne plouă în gură salivând după ultima bunătate apărută pe piaţă, descoperim că e un amestec de gips, hârtie creponată şi clei. Amestecul poate avea orice aromă. M-am gândit să-l lansez pe piaţă pe post de substanţă universală o *prima materia* pentru orice şi pentru toate – case, mobilă, flori, pâine (este deja intrată în uz), mere şi chiar oameni.

Înţelepţii spun că lumea este un miraj. Orice lucru este supus unei degradări continue pe care nu ai cum să o opreşti. Cu cât înşfaci mai vajnic această făptură de aer, cu atât mai repede îţi dispare ea printre degete. Civilizaţia occidentală, bazată pe tehnologie, este cea mai disperată strădanie a omului de a câştiga partida – de a înţelege, controla şi ordona această fata morgana numită viaţă, dar s-ar putea ca tocmai forţa şi competenţele noastre să ducă la destrămarea viselor cu care ne amăgim. Dacă vrem să nu fie aşa, trebuie să punem respectiva putere în mâinile unui alt tip de oameni.

Odinioară oamenii recunoşteau caracterul trecător al lumii, ceea ce ducea, de regulă, la o atitudine rezervată. Pe de-o parte, asceţii, călugării şi eremiţii au încercat să-şi exorcizeze dorinţele pentru a ajunge să privească lumea cu o resemnare benignă, sau să pătrundă treptat în straturile cele mai adânci ale conştiinţei pentru a deveni una cu Sinele manifestat ca veşnică seninătate. Pe de altă parte, au existat oameni pentru care lumea reprezenta un tărâm al încercărilor unde bunurile materiale ne-au fost date în administrare de către Cel Atotputernic şi unde resortul principal al vieţii este iubirea devotată faţă de Dumnezeu şi de om.

Cu toate acestea, ambele atitudini se bazează pe supoziţia iniţială că individul este un ego separat. Cum această supoziţie se naşte dintr-o contradicţie, orice demers care porneşte de pe acest temei – inclusiv religia – va fi auto-distructiv. Fiind de la bun început o păcăleală, ego-ul personal nu poate să dea vieţii decât un răspuns fals. Căci lumea este un miraj mereu fugar şi dezamăgitor numai pentru cineva situat în afara ei – cineva care consideră lumea diferită de sine – şi încearcă, aşadar să o acapareze. Fără naştere şi moarte şi fără neîncetata transformare a tuturor formelor, lumea ar fi statică şi lipsită de ritm; ea nu ar putea să danseze, fiind mumificată.

Dar este posibil şi un al treilea tip de răspuns. Nu retragere ascetică, nu administrare în ipoteza unei recompense *viitoare*, dar deplină colaborare cu lumea, văzută ca un sistem armonios de conflicte din care se naşte echilibrul – colaborare întemeiată pe intuiţia că singurul „Eu" real este întreg acest proces nesfârşit. Intuiţia se află deja în noi, în sensul că trupurile, oasele, nervii şi organele noastre de simţ o cunosc. Dacă nu o cunoaştem, este pentru că micul fascicol al atenţiei conştiente a fost învăţat să o ignore. Şi asta într-o manieră atât de metodică încât ne-am tranformat în nişte falsuri autentice.

---

gust" aceste *objets trouves* din groapa de gunoi a oraşului.

CAPITOLUL PATRU

LUMEA ESTE CORPUL TĂU

Am descoperit, deci, că multe lucruri pe care le consideram drept realităţi fundamentale ale naturii sunt ficţiuni impuse de societate, provenind din modalităţi de gândire general acceptate sau tradiţionale asupra lumii. Aceste ficţiuni au inclus următoatrle:

1. Afirmaţia că lumea este făcută sau compusă din bucăţi sau lucruri separate.
2. Că lucrurile sunt forme diferite ale unei anumite substanţe primordiale.
3. Că organismele individuale sunt asemenea lucruri, şi că sunt locuite şi parţial controlate de ego-uri independente.
4. Că polaritățile opuse care se află într-o relaţie de complementaritate, precum lumină/întuneric şi solid/spaţiu, sunt de fapt într-un conflict care poate să ducă la victoria permanentă a unuia dintre poli.
5. Că moartea este rea şi că viaţa trebuie să fie o luptă neîntreruptă împotriva ei.
6. Că omul, atât la nivel individual, cât şi colectiv, trebuie să aspire la poziţia de specie dominantă care să controleze natura.

Ficţiunile sunt utile atâta vreme cât sunt luate drept ficţiuni. Astfel, ele sunt s imple modalităţi de a ne „reprezenta" lumea, asupra cărora ne punem de acord pentru a p utea coopera, aşa cum am făcut-o în privinţa centimetrilor şi a orelor, a numerelor şi cuvintelor, a sistemelor matematice şi lingvistice. Dacă nu am cădea de acord asupra reperelor spaţio-temporale, nu aş putea să-ţi dau întâlnire la intersecţia dintre Strada 42 şi Fifth Avenue, duminică, 4 aprilie la ora 3 după-amiază.

Problemele încep când ficţiunile sunt considerate ca reale. Astfel, în 1752, guvernul britanic a iniţiat o reformă a calendarului care stipula ca 2 septembtie din acel an să fie datat ca 14 septembrie, ceea ce i-a făcut pe mulţi oameni să-şi închipuie că li s-au luat 11 zile din viaţă. Prin urmare, aceştia s-au adunat repede în faţa Parlamentului strigând: „Daţi-ne înapoi cele 11 zile!" Asemenea confuzii între realitate şi ficţiune fac şi mai dificilă adoptarea pe scară largă a unor legi, limbaje, măsuri şi înfiinţarea unor instituţii de utilitate publică, precum şi îmbunătăţirea celor aflate deja în uz.

Dar, aşa după cum am văzut, apar probleme şi mai mari când confuzia ne priveşte pe noi şi relaţiile noastre cu lumea, când considerăm reale nişte ficţiuni (construcţii mentale) pe care le

preluăm de-a gata, fără a le examina şi fără a le sesiza natura contradictorie. Am văzut, de asemenea, că „miezul” problemei rezidă în definiţia contradictorie dată omului, ca o fiinţă separată şi independentă care se află *în* lume, în loc de a fi un mod de acţiune specific al lumii. Această ultimă viziune este greu de acceptat şi pentru că face din om o simplă marionetă, dar dificultatea este cauzată de faptul că, în clipa când încercăm să o înţelegem, suntem încă prizonierii primului mod de gândire. A spune că omul este o acţiune a lumii nu înseamnă a-l defini ca un „lucru” care se mişcă haotic sub influenţa tuturor celorlalte „lucruri” Trebuie să depăşim viziunea lui Newton, pentru care lumea era un sistem de bile de biliard în care fiecare bilă individuală suportă pasiv loviturile tuturor celorlalte! Să ne amintim că Aristotel şi Newton au fost interesaţi de determinismul cauzal deoarece încercau să înţeleagă modul în care un lucru sau o întâmplare a fost influenţată de alte lucruri sau întâmplări, uitând că diviziunea lumii în lucruri şi evenimente separate era o ficţiune. A spune că anumite evenimente au o legătură cauzală este doar o modalitate stângace de a spune că sunt caracteristicile aceluiaşi eveniment, precum capul şi coada pisicii.

Este important să înţelegem foarte bine că lucrul-în-sine (*Ding an sich* al lui Kant), fie acesta animal, plantă sau mineral, nu este doar imposibil de cunoscut – el pur şi simplu nu există. E important să o ştim nu doar pentru a ne păstra sănătatea mentală şi liniştea sufletească, dar şi din motive foarte „practice” care ţin de economie, politică şi tehnologie. Proiectele noastre de ordin practic au eşuat de atâtea ori din cauza neputinţei noastre de a vedea că indivizii, naţiunile, animalele, insectele şi plantele nu există în sau prin ele însele. Nu spunem numai că lucrurile există în relaţie unele cu altele, dar şi că ceea ce noi numim „lucruri” nu sunt decât ipostazele momentane ale unui proces unitar. Desigur, acest proces are caracteristici distincte care ne atrag atenţia, dar trebuie să ne amintim că diferenţa nu înseamnă separaţie. Oricât de bine conturat ar fi piscul unui munte, el este inseparabil de vale, pe care ne este mai greu s-o sesizăm. Tot astfel, stelele care strălucesc nu pot fi separate de fundalul întunecat al spaţiului.

Este ceea ce în teoria Gestalt asupra percepţiei se numeşte „relaţie obiect/fundal. Pe scurt, această teorie afirmă că niciun obiect nu poate fi perceput decât în relaţie cu un anumit fundal. Dacă, de exemplu, cineva se apropie de mine atât de mult încât conturul corpului meu nu se mai află în câmpul său de vedere, el nu va mai vedea corpul meu. În schimb, atanţia îi va fi „captată” de un nasture sau de cravată, deoarece această teorie afirmă şi că, pe orice fundal dat, atenţia noastră este aproape instantaneu captivată de orice formă în mişcare (în contrast cu fundalul staţionar) sau de orice element clar delimitat sau mai complicat (în contrast cu fundalul mai simplu, lipsit de elemente caracteristice).

Astfel, când desenez următoarea figură pe tablă:

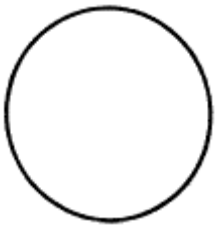

Şi întreb: „Ce am desenat?”, oamenii o vor identifica, de regulă, ca fiind un cerc, o minge, un disc, sau un inel. Rareori se va întâmpla să răspundă cineva: „Un perete găurit.”

Cu alte cuvinte, ne este greu să observăm că toate detaliile caracteristice ale lumii au o graniţă comună cu zonele dimprejurul lor – că, în aceeaşi măsură, conturul unei siluete aparţine şi fundalului. Să presupunem că cercul meu ar suporta următoarele modificări:

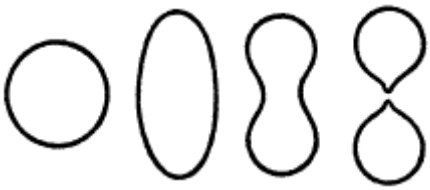

Cei mai mulţi oameni vor pune mişcarea, acţiunea, în seama zonei delimitate, de parcă ar fi vorba despre o amoebă. Dar, s-ar fi putut la fel de bine să fie vorba despre configuraţia unor zone uscate într-o peliculă subţire de apă de pe o masă lustruită. Important este că, în oricare dintre eventualităţi, mişcarea oricărui detaliu caracteristic al lumii nu poate fi atribuită exclusiv exteriorului sau exclusiv interiorului. Cele două se mişcă împreună.

Dificultatea noastră de a sesiza prezenţa şi acţiunea fundalului în aceste simple ilustraţii creşte când vine vorba despre comportamentul organismelor vii. Când privim nişte furnici alergând încoace şi încolo pe nisip sau forfota oamenilor într-o piaţă publică, faptul că furnicile şi oamenii sunt singurii responsabili de mişcare pare de netăgăduit. Însă cele descrise anterior nu sunt decât o versiune foarte complexă a problemei cu cele trei mingi care se mişcă în spaţiu. Soluţia găsită atunci a fost că întreaga configuraţie (Gestalt) se află în mişcare – nu doar mingile, nu doar spaţiul, nici măcar mingile şi spaţiul într-o mişcare sincronizată, dar întregul câmp de solid/spaţiu, în care mingile şi spaţiul sunt, ca să spunem astfel, poli.

Iluzia că organismele sunt întrutotul responsabile de mişcările lor este foarte convingătoare până în clipa când ne hotărâm să le studiem cu atenţie comportamentul, aşa cum fac oamenii de ştiinţă. Atunci, omul de ştiinţă, fie el biolog, sociolog, sau fizician, descoperă foarte repede că nu poate spune ce anume face organismul, dacă nu descrie, în acelaşi timp, comportamentul împrejurimilor sale. Fireşte, nu putem descrie mersul unui organism exclusiv în termeni ce ţin de mişcarea picioarelor, deoarece direcţia şi viteza deplasării trebuie să fie descrisă în termeni care fac

referire la terenul pe care se mişcă. Mai mult, deplasarea nu este decât rareori întâmplătoare. Ea are de-a face cu sursele de hrană din zonă, cu comportamentul ostil sau prietenos al altor organisme şi cu nenumăraţi alţi factori pe care nu îi luăm imediat în considerare în momentul când furnicile ne atrag atenţia. Cu cât descriem mai detaliat comportamentul furnicii noastre, cu atât mai necesare devin informaţiile despre densitatea, umiditatea şi temperatura atmosferei înconjurătoare, tipurile şi sursele de hrană, structura socială a respectivei specii şi cea a speciilor din vecinătate cu care există anumite relaţii de simbioză sau de pradă.

Când, în cele din urmă, se alcătuieşte întreaga listă cu informaţii şi omul de ştiinţă poate să spună „Gata!”, pentru că nu mai are timp sau nu-l mai interesează problema, poate să rămână cu impresia că întregul comportament al furnicii nu este decât o reacţie automată şi involuntară faţă de mediul în care trăieşte. Furnica e atrasă de ceva, respinsă de altceva, menţinută în viaţă de anumite condiţii şi distrusă de altele. Să presupunem, însă, că omul de ştiinţă îşi îndreaptă atenţia asupra unui alt organism care trăieşte în vecinătatea furnicii – să spunem, o gospodină cu bucătăria murdară. Mai devreme sau mai târziu, el va trebui să includă furnica, împreună cu toţi prietenii şi relaţiile sale, ca pe ceva care determină comportamentul *gospodinei*! Oriunde şi-ar îndrepta atenţia, va găsi, în locul unui singur agent cauzal uşor identificabil, o încrengătură de agenţi responsabili, ale cărei limite variază în funcţie de presiunile din exterior.

Cu toate aceste, la o examinare mai atentă, expicaţia de mai sus se dovedeşte insuficientă. Ce *înseamnă* că descrierea a cea ce face furnica trebuie să includă ceea ce face mediul său? Înseamnă că lucrul sau entitatea pe care omul de ştiinţă o studiază şi descrie s-a schimbat. La început, a fost doar o furnică individuală, dar s-a transformat foarte repede într-un câmp întreg de activităţi în care se găseşte furnica. Se întâmplă acelaşi lucru dacă începem descrierea unui anume organ din corpul nostru: ne va fi absolut imposibil să-i înţelegem modul de funcţionare fără a lua în considerare relaţia sa cu alte organe. Din această cauză, fiecare disciplină ştiinţifică care se ocupă cu studiul organismelor vii – bacteriologia, botanica, zoologia, biologia, antropologia – trebuie să contribuie, fiecare din punctul ei specific de vedere, la dezvoltarea unei ştiinţe numite „ecologie” – literal: „logica administraţiei comune” – sau studiul câmpurilor organism/mediu. Din păcate, această ştiinţă nu respectă politicile academice, având un caracter prea inter-disciplinar pentru zeloşii păzitori ai frontierelor dintre specialităţi. Ignorarea ecologiei este una dintre cele mai grave slăbiciuni ale tehnologiei moderne, care merge mână-n mână cu reticenţa noastră de a fi membri activi ai comunităţii fiinţelor vii.

Omul aspiră să *stăpânească* natura, dar cu cât studiem mai atent ecologia, cu atât este mai absurd să vorbim despre oricare caracteristică a vreunui organism, sau a vreunui câmp organism/mediu, ca fiind stăpân sau conducător al altora. Odată ca niciodată, gura, mâinile şi picioarele au ţinut sfat spunând: „Noi toţi muncim pentru a face rost de hrană şi a o mesteca, dar

leneşul ăsta de stomac nu face nimic. E vremea să muncească şi el – hai să facem grevă!" Aşadar, au petrecut mai multe zile fără să muncească, dar, curând, au descoperit că sunt din ce în ce mai slabe, până când fiecare dintre organele respective şi-a dat seama că stomacul era stomacul *lor* şi că trebuiau să se apuce iar de muncă pentru a supravieţui. Chiar şi în manualele de psihologie se spune despre creier sau despre sistemul nervos că „guvernează" inima sau tractul digestiv, strecurând concepţii greşite[52] în domeniul ştiinţei, de parcă inima ar aparţine creierului, iar nu creierul inimii sau stomacului. Totuşi, este la fel de adevărat sau de fals a spune despre creier că „se hrăneşte" cu ajutorul stomacului ca şi a spune că stomacul se află la originea unei „evoluţii" care a făcut să apară un creier aflat la capătul său de sus în scopul de a primi mai multă hrană.

În clipa când realizăm că lucrurile separate sunt simple ficţiuni, devine evident că nişte lucruri inexistente nu pot „efectua" acţiuni. Dificultatea provine din faptul că majoritatea limbilor este structurată astfel încât acţiunile (verbe) trebuie să fie puse în mişcare de către lucruri (substantive), uitând că regulile gramaticale nu sunt neapărat legi sau structuri ale naturii. Aceeaşi convenţie gramaticală este responsabilă pentru (sau, mai bine zis, este congruentă cu) apariţia problemelor legate de modul în care spiritul guvernează materia, sau mintea mişcă trupul. Cum se poate ca un substantiv, care este prin definiţie *non*-acţiune, să ducă la acţiune?

Oamenii de ştiinţă s-ar simţi mai în largul lor dacă ar folosi o limbă asemănătoare cu cea a amerindienilor Nootka, care cuprinde doar verbe şi adverbe, fără substantive şi adjective. Dacă putem vorbi despre o casă ca despre o locuire[53], de ce nu ne-am putea gândi la lume ca lumind, la creier ca „creierind" sau la furnică ca „furnicind"? Astfel, în limba Nootka, o biserică este o „locuire religioasă", un magazin este o „locuire negustorească", iar o casă este o „locuire domiciliară"[54]. Cu toate acestea suntem obişnuiţi să întrebăm: „Cine sau ce locuieşte? Cine lumeşte? Ce anume furniceşte? Dar, oare, nu este evident că în clipa când spunem „A scăpărat fulgerul[55]", scăpărarea este identică cu fulgerul şi că ar fi suficient să spunem „A fulgerat"? Se poate demonstra că tot ceea ce etichetăm printr-un substantiv este un proces sau o acţiune, dar limba este plină de năluci, precum acel pronume impersonal[56] care, teoretic, este agentul unei acţiuni, ca în propoziţia: „Plouă"[57].

Când spunem că „Un bărbat aleargă", reuşim, oare, să explicăm cu adevărat ce este alergarea? Singura explicaţie ar fi o descriere a câmpului sau a situaţiei în care „un bărbătind merge împreună cu alergarea", ca fiind distinctă de situaţia în care „un bărbătind merge împreună cu

---

[52] În original *bad politics*.
[53] În original *housing*.
[54] În original *„housing homely"*.
[55] În original *„The lightning flashed"*.
[56] Pronumele pentru pers III sing. *It*, care desemnează, în limba engleză animale şi, fiinţe inanimate şi noţiuni abstracte.
[57] În engleză: *„It is raining"*.

şederea” (nu recomand pentru uzul general curent această formă primitivă şi greoaie de limbă care foloseşte cu predilecţie verbe. S-ar fi cuvenit să născocim ceva mult mai elegant). Mai mult – alergarea nu este ceva diferit de mine, ceva ce eu (organismul) *fac (e)*. Organismul este uneori un proces aflat în alergare, alteori un proces care se menţine în picioare, alteori un proces care doarme, şi aşa mai departe – iar în fiecare exemplu dat „cauza” comportamentului său este situaţia organism/mediu considerată cu toate implicaţiile ei. Ar fi mai bine să renunţăm la ideea de cauzalitate şi s-o folosim în loc pe cea de relativitate.

Ar fi inexact să spunem că un organism „răspunde” sau „reacţionează” la o situaţie dată fugind sau ridicându-se în picioare. Căci, astfel, am folosi tot limbajul newtonian al bilelor de biliard. Este mai simplu să gândim situaţiile ca pe nişte forme mişcătoare, ca şi organismele. Pentru a ne întoarce la exemplul cu pisica, o situaţie cu urechi ascuţite şi mustăţi la un capăt nu are coadă la celălalt capăt ca un răspuns sau o reacţie faţă de mustăţi, gheare, sau blană. După cum spun chinezii, diferitele caracteristici ale unei sutuaţii se nasc una din cealaltă simultan, sau îşi presupun reciproc existenţa, aşa cum spatele implică faţa, găinile implică ouăle – şi vice versa. Relaţia dintre ele seamănă cu cea dintre polii unui magnet, doar că aici este vorba de realităţi mai complexe.

Mai mult, aşa cum sugerează relaţia dintre ouă şi găini, nu este neapărată nevoie ca toate caracteristicile unei situaţii să apară simultan. Existenţa unui om presupune nişte părinţi, chiar dacă aceştia din urmă pot fi morţi de mult timp, iar naşterea unui organism îi presupune moartea. Nu ar fi, oare, deplasat să afirmăm că naşterea este cauza morţii, după cum capul pisicii este cauza cozii? A ridica gâtul unei sticle presupune, de asemenea, a-i ridica şi fundul, deoarece aceste „două părţi” se ridică simultan. Dacă iau un acordeon de un capăt, celălalt capăt îl va urma puţin mai târziu, dar principiul este similar. Iată de ce situaţiile considerate în totalitatea impicaţiilor lor sunt în aceeaşi măsură forme în timp şi în spaţiu.

Acum este momentul să spun că nu este în intenţia mea să strecor pe furiş „totalitatea implicaţiilor” unei situaţii ca o nouă deghizare pentru vechile „lucruri” despre care se presupunea că oferă o explicaţie pentru comportamente şi acţiuni. Situaţia sau câmpul „total” este întotdeauna o realitate deschisă, căci

Câmpurile mici au câmpuri mari
În spinare pentru a le muşca
Iar câmpurile mari au câmpuri încă mai mari
Şi aşa ad infinitum

Nu vom putea descrie niciodată *toate* caracteristicile situaţiei totale, nu doar deoarece fiecare situaţie este infinit de complexă, dar şi deoarece situaţia *totală* este universul. Din fericire,

nu suntem nevoiţi să descriem orice situaţie în mod exhaustiv, pentru că unele dintre caracteristicile sale par să fie mai importante decât altele pentru a înţelege comportamentul diferitelor organisme din cadrul ei. Nu avem niciodată decât o schiţă a situaţiei. Cu toate acestea, este suficient pentru a arăta care acţiuni (sau procese) trebuie să fie înţelese, sau explicate, contextul situaţiei, după cum cuvintele trebuie înţelese în contextul frazelor, paragrafelor, capitolelor, cărţilor, bibliotecilor şi… A vieţii însăşi.

Pentru a rezuma: după cum niciun lucru sau organism nu există rupt de restul realităţii, el nu poate acţiona pe cont propriu. Mai mult, fiecare organism este un proces: astfel, organismul nu este altceva decât acţiunile sale. Pentru a o spune mai simplu: el este ceea ce face. Mai precis, organismul, inclusiv modul său de comportare, este un proces care trebuie înţeles numai în relaţie cu procesul mai cuprinzător şi mai lung al mediului său. „Să înţelegem" înseamnă tocmai să vedem cum anume părţile conlucrează cu intregul, pentru a realiza apoi că organismele nu *compun* întregul, aşa cum fragmentele formează un puzzle, dar că întregul este o formulă, o variaţie complexă, care *nu* are părţi separate. Părţile sunt ficţiuni ale limbajului, ale modului nostru de a privi lumea printr-o reţea care *pare* că o ciopârţeşte în bucăţi. Părţile există doar în scopul de a calcula şi descrie, iar modul nostru de a reprezenta[58] lumea devine confuz dacă nu ne amintim asta mereu.

Odată cu limpezirea acestei probleme, am spulberat iluzia Universului Complet Automat, în care conştiinţa şi inteligenţa umană sunt un accident fericit înconjurat de o stupiditate nemărginită. Căci, dacă modul de comportare al unui organism poate fi înţeles numai în relaţie cu mediul său înconjurător, un comportament inteligent presupune existenţa unui mediu inteligent. Dacă „părţile" nu există cu adevărat, este absurd să vorbim despre o parte inteligentă a unui întreg neinteligent. Observăm cu destulă uşurinţă că o fiinţă omenească inteligentă presupune existenţa unei societăţi omeneşti inteligente, deoarece gândirea este o activitate socială – un schimb reciproc de mesaje şi idei întemeiat pe limbaje, ştiinţe, biblioteci, universităţi, muzee şi alte instituţii similare. Dar cum rămâne cu mediul ne-uman în care înfloreşte societatea umană?

Deseori, ecologiştii vorbesc despre „evoluţia mediilor înconjurătoare" ca despre ceva ce depăşeste ca importanţă evoluţia organismelor. Căci omul nu a apărut pe pământ decât în clipa în care pământul, împreună cu toate formele sale biologice, a evoluat, atingând un anume grad de echilibru şi complexitate. În acest moment al evoluţiei, pământul îl „presupunea" pe om, în acelaşi fel în care existenţa omului presupune acel tip de planetă aflat la acel stadiu de evoluţie. Echilibrul natural, „armonia născută din conflicte menţinute sub control", în care omul prosperă este un sistem de organisme reciproc interdependente, sistem de o subtilitate şi o complexitate de-a dreptul

---

[58] Joc de cuvinte intraductibil. *To figure* înseamnă atât „a calcula", cât şi „a reprezenta".

uluitoare pe care Teilhard de Chardin l-a numit „biosferă”, stratul de organisme vii care acoperă „geosfera” primară, partea minerală a planetei. Faptul că nu cunoaştem prea multe despre modul în care s-a petrecut evoluţia de la „anorganic” la organic, împreună cu teoriile înşelătoare despre originea vieţii, care ar veni „în” această lume de undeva din „afară”, au făcut să nu sesizăm că biosfera se iveşte, sau este congruentă cu un anume grad de evoluţie geologică şi astronomică. Dar, aşa cum a remarcat Douglas E. Harding, avem tendinţa de a crede că pământul este un bolovan infestat cu viaţă, ceea ce este la fel de absurd ca şi cum ai spune că trupul omenesc este un schelet infestat cu celule. Desigur, toate formele de viaţă, inclusiv omul, trebuie înţelese ca „simptome” ale pământului, sistemului solar şi ale galaxiei – caz în care suntem nevoiţi să conchidem că galaxia este inteligentă.

Dacă văd un pom iarna, pot presupune că nu este un pom fructifer. Dar, dacă revin vara şi îl găsesc plin de prune, sunt nevoit să exclam: „Scuză-mă! Se vede treaba că erai pom fructifer.” Imaginaţi-vă că acum un miliard de ani, nişte fiinţe din altă parte a galaxiei au făcut un tur al sistemului solar într-o farfurie zburătoare fără a găsi vreo urmă de viaţă. De bună seamă, ei ar fi convinşi că planetele sunt doar o grămadă de pietre. Dar, dacă s-ar întoacre azi, vor trebui să se scuze: „Se vede treaba că eraţi pietre populate!” Puteţi argumenta că nu există vreo analogie între cele două situaţii. Pomul fructifer a fost odată un sâmbure înăuntrul unei prune, dar pământul – şi cu atât mai puţin sistemul solar sau galaxia – nu a fost niciodată un sâmbure înăuntrul cuiva. Dar, oricât ar părea de ciudat, s-ar putea să vă înşelaţi.

Am încercat să explic că relaţia dintre un organism şi mediul său înconjurător este *reciprocă* şi nici organismul, nici mediul nu este cauza care îl determină pe celălalt, deoarece vorbim despre o relaţie polară. Dacă, prin urmare, este logic a explica organismul şi comportamentul său în termenii mediului înconjurător, va fi tot atât de logic să explicăm mediul înconjurător în termenii organismului. (Până acum, am păstrat asul în mânecă, pentru a nu induce confuzia în primul aspect al tabloului). Căci există într-adevăr, accepţiunea concretă, fizică, în care omul şi orice alt organism, îşi creează propriul mediu înconjurător.

Într-un anume sens, eforturile noastre de a cunoaşte lumea ţin de auto-cunoaştere. În cele din urmă, cunoaşterea este translaţia evenimentelor exterioare în procese corporale, în special în stări ale sistemului nervos şi ale creierului: cunoaştem lumea în *termenii* corpului şi în conformitate cu structura sa. Modificările induse sistemului nervos pe cale chirurgicală, sau, pe cât se pare, organele de simt cu o structură diferită de a noastră, precum telescopul sau microscopul, oferă tipuri de percepţie diferite, modificând percepţia ochilor noştri. Albinele şi alte insecte au, de exemplu, ochi care le permit să determine poziţia soarelui, îndreptându-şi privirea asupra oricărui petec de cer senin. Cu alte cuvinte, din cauza structurii diferite a ochilor, cerul pe care îl văd ele nu este cerul pe care îl vedem noi. Liliecii şi porumbeii au proprietăţi senzoriale similare unui radar, şi, în această

privinţă, văd mai mult din „realitate” decât noi, fără a avea nevoie de instrumente speciale.

Din punctul de vedere al ochilor dumneavoastră, capul dumneavoastră pare să fie un fundal invizibil, nici întunecos, nici luminos, aşezat imediat în spatele celui mai apropiat lucru pe care îl vedeţi. De fapt, întregul câmp de vedere „acolo în faţă” este o senzaţie din cerebelul dumneavoastră, loc unde sunt situaţi centrii optici ai creierului. Ceea ce vedeţi „acolo afară” este, de fapt, modul în care „priveşte” şi „simte” ceva din interiorul capului dumneavoastră. În acelaşi fel, tot ceea ce auziţi, atingeţi, gustaţi şi mirosiţi este o anume vibraţie care interacţionează cu creierul dumneavoastră, care, la rându-i, traduce acea vibraţie în ceea ce dumneavoastră cunoaşteţi drept lumină, culoare, sunet, duritate, asprime, sărat, greu sau înţepător. Dacă nu ar exista creierul dumneavoastră, aceste vibraţii ar fi precum sunetul unei singure palme care aplaudă, sau ca cel al beţelor care lovesc într-o tobă spartă. Dacă nu ar exista creierul dumneavoastră, sau oricare alt creier, lumea ar fi lipsită de lumină, căldură, greutate, soliditate, mişcare, spaţiu, timp, sau de oricare altă caracteristică pe care ne-o putem imagina. Toate aceste fenomene sunt interacţiuni, sau schimburi[59] ce au loc între vibraţii şi o anume configuraţie a neuronilor. Vibraţiile luminii şi căldurii provenite de la soare nu devin efectiv lumină sau căldură până când interacţionează cu un organism viu, la fel cum razele solare sunt vizibile în spaţiu numai dacă sunt reflectate de particulele gazoase sau de praf din atmosferă. Cu alte cuvinte, este necesară existenţa a doi „parteneri” pentru tot ceea ce se întâmplă pe lume.

După cum am văzut, o singură minge în spaţiu este incapabilă de mişcare, în timp ce două mingi fac cu putinţă mişcarea liniară, trei mingi mişcarea în plan, iar patru mingi mişcarea în trei dimensiuni.

La fel stau lucrurile cu activarea curentului electric. Curentul nu va „circula” printr-un fir până când polul pozitiv este conectat cu cel negativ, sau, pentru a ne exprima mai simplu, curentul nu va porni decât dacă are un punct de sosire, iar un organism viu este un „punct de sosire” în lipsa căreia nu pot exista „curenţi” sau fenomene precum lumina, căldura, greutatea, duritatea, şi aşa mai departe. S-ar putea spune că magia creierului constă în a stârni aceste minunăţii din univers, aşa cum un harpist stârneşte melodia din tăcerea corzilor.

Un exemplu încă mai convingător asupra existenţei ca relaţie este ivirea unui curcubeu.[60] Căci un curcubeu apare numai când există un anume raport triunghiular între trei componente: soarele, umezeala din atmosferă şi un observator. Dacă toate trei componentele sunt prezente, şi dacă relaţia unghiulară dintre ele este adecvată, atunci şi numai atunci, va exista fenomenul numit „curcubeu”. Oricât de diafan ar fi, curcubeul nu este o halucinaţie subiectivă. Percepţia lui poate fi

---

[59] În original *transactions.*
[60] Pentru această ilustraţie îi sunt îndatorat lui Owen Barfield, *Saving the Appearances.* Faber & Faber, 1956.

verificată de numeroşi observatori, deşi fiecare îl va vedea într-o poziţie uşor diferită. În copilărie, am vrut să dau de capătul curcubeului şi am fost surprins să descopăr că se retrăgea mereu. Era ca şi cum ai încerca să prinzi reflecţia lunii în apă. La vremea respectivă nu am înţeles că apariţia curcubeului era posibilă numai dacă soarele, eu şi centrul arcului ne aflam pe aceeaşi linie dreaptă, iar eu, mişcându-mă, schimbam poziţia aparentă a arcului.

Prin urmare, prezenţa unui observator aflat în poziţia respectivă este tot atât de necesară pentru manifestarea unui curcubeu ca şi celelalte două componente, soarele şi umezeala. Desigur, cineva ar putea spune că *dacă* soarele şi masa de umezeală ar fi în relaţia respectivă, să spunem, deasupra oceanului, orice observator aflat pe un vapor care se află pentru o clipă în linie dreaptă faţă de acestea două, *ar* vedea curcubeul. Dar cineva ar putea să spună şi că, dacă un observator ar fi corect plasat faţă de soare, curcubeul ar exista *dacă* ar fi umezeală în aer!

În prima formulare, condiţiile par să menţină, cumva, realitatea curcubeului ca fiind diferită de observator. Dar a doua formulare, eliminind buna, solida „realitate exterioară", pare să demonstreze dincolo de orice îndoială că, în asemenea condiţii, nu există curcubeu. A afirma că lucrurile există independent, fie că avem sau nu un observator, vine în sprijinul ficţiunii care perpetuează viziunea actuală asupra lumii. Vine în sprijinul născocirii că omul nu este cu adevărat implicat în lume, că prezenţa lui nu o influenţează şi că poate observa realitatea de pe o poziţie independentă fără să o modifice în vreun fel. Pentru că ficţiunea care ne vorbeşte despre această lume solidă perceptibilă prin simţuri, lume care se află „acolo" fie că o vedem sau nu, merge mână în mână cu ficţiunea că fiecare observator este un eu separat, care se „confruntă" cu o realitate complet diferită faţă de el însuşi.

Poate acceptăm acest mod de gândire fără a opune rezistenţă când el priveşte lucruri precum curcubeele sau refecţiile optice, al căror grad de realitate a fost dintotdeauna relativ scăzut. Ce se întâmplă, însă, când ne dăm seama că percepem pietrele, munţii şi stelele în exact acelaşi fel? Nu există nimic iraţional în toate acestea. Nu este nevoie să aducem în discuţie sperietori ca mintea, sufletul sau spiritul. Pur şi simplu, am vorbit despre o interacţiune între vibraţii fizice şi creier, cu diferitele sale organe de simţ. Spunem doar că fiinţele care au creier sunt o caracteristică *integrală* a unei formule din care fac parte, de asemenea, pământul ca planetă şi stelele, şi că, fără această caracteristică integrală (sau pol electric), întregul cosmos ar fi nemanifestat, precum nemanifestat ar fi curcubeul fără picăturile de apă din aer sau fără un observator. Rezistenţa noastră faţă de acest mod de gândire este de ordin psihologic. Căci el ne face să ne simţim nesiguri, zdruncinând imaginea pe care o avem despre lume, imagine în care pietrele sunt simbolul suprem al unei realităţi imuabile şi de neclintit, însuşi Dumnezeu fiind numit metaforic Stânca Eternă. Mitologia secolului XIX a transformat omul într-un microb insignifiant care îşi duce viaţa într-un univers pe cât de vast pe atât de solid şi de trainic. Este un şoc prea puternic, o cotitură prea bruscă să recunoaştem că

acest microb minuscul face să se ivească totul, inclusiv nebuloasele aflate la milioane de ani-lumină depărtare, graţie creierului său fabulos.

Suntem obligaţi, aşadar, să tragem concluzia foarte neplauzibilă că înainte de apariţia primului organism viu înzestrat cu un creier universul nu *exista* – că fenomenele de natură organică sau anorganică s-au ivit în acelaşi timp? Este, oare, posibil, ca întreaga istorie geologică şi astronomică să fie o simplă extrapolare – care vorbeşte despre ceea ce *s-ar fi* putut întâmpla *dacă* procesele ar fi fost observate? Posibil. Prefer să avansez, însă, o teorie mai precaută. Faptul că fiecare organism face să se ivească propriul mediu înconjurător trebuie corectat prin faptul polar sau opus că întregul mediu face să se ivească organismul. Mai mult, mediul (sau situaţia) în totalitatea sa are o componentă spaţială şi una temporală – mai întinsă şi cu o durată mai lungă decât organismele conţinute în câmpul său. Organismul îşi aminteşte informaţii dinainte de începutul său şi face cu putinţă experienţele din viitor, de după moartea sa. La celălalt pol, universul nu ar fi început, nu s-ar fi manifestat, dacă, la un moment dat, nu ar fi urmat să cuprindă organisme – după cum curentul nu va începe să circule de la polul pozitiv al firului decât dacă există un pol negativ. Fie că este vorba despre univers căruia îi trebuie miliarde de ani pentru a se cristaliza sub forma unui organism, fie despre curent, care străbate 186000 de kilometri într-o secundă, principiul este identic.

Repet: Dificultatea noastră de a înţelege polaritatea organism/mediu este de ordin psihologic. Istoria şi răspândirea geografică a ficţiunii sunt incerte, dar de câteva mii de ani suntem obsedaţi de o falsă smerenie – pe de-o parte, ne diminuăm, considerându-ne simple „creaturi” care au venit pe lume printr-un hatâr al lui Dumnezeu sau prin jocul unor forţe oarbe, iar pe de altă parte, ne percepem ca nişte euri separate care se luptă pentru a controla lumea fizică. Ne-a lipsit smerenia veritabilă de a recunoaşte că suntem membri ai biosferei, „armonia născută din echilibrul forţelor contrare”, în cadrul căreia ne este absolut imposibil să existăm fără a cooperara cu plantele, insectele, peştii, vitele şi bacteriile. În aceeaşi măsură, ne-a lipsit autenticul respect de sine care ne-ar fi făcut să recunoaştem că Eu, ca organism individual, sunt o structură de o ingeniozitate atât de fabuloasă încât chem întru fiinţă întregul univers. Prin actul de a ne îndepărta de lucruri pentru a le descrie şi controla, ne-am văduvit atât de lumea înconjurătoare, cât şi de propriile noastre corpuri – lăsând „Eul” să fie un fel de sperietoare *fără* conexiuni cu mediul, înstrăinată, speriată, vinovată şi singură.

Am ajuns să avem o viziune asupra lumii şi la un tip de sănătate mentală a căror uscăciune te duce cu gândul la o cutie de bere ruginită pe o plajă. Este o lume a *obiectelor*, a celei mai plictisitoare banalităţi. O considerăm foarte liniştitoare – doar că lumea asta nu vrea să se potolească – motiv pentru care trebuie apărată cu orice preţ – chiar dacă pentru asta vom fi nevoiţi să pustiim planeta. Căci viaţa este, la urma urmelor, un accident cam haotic şi dezgustător în universul nostru

geologic. „Dacă fiul îi cere tatălui său o pâine, oare acesta îi va da o piatră?” Probabil că răspunsul este: „Da.”

Cu toate acestea, nu suntem în dezacord cu gândirea ştiinţifică, care, în prezent, a depăşit de mult imaginea jocului de biliard newtonian şi iluzia Modelului Complet Automat, al universului compus din simple obiecte. Acesta a fost, într-adevăr, punctul de plecare al ştiinţei, dar, în prezent, omul de ştiinţă consecvent cu principiile sale este cel dintâi care realizează caracterul vetust al vechilor modele de gândire – căci, aşa cun spunea William Blake: „Nebunul care persistă în nebunia sa va deveni înţelept.” Deschideţi orice manual despre fizica cuantică:

… lumea nu poate fi corect studiată, dacă o considerăm ca având părţi distincte: în schimb, ea trebuie privită ca o unitate indivizibilă în care părţile separate apar ca fiind nişte apoximări valide doar în limitele fizicii clasice i.e. Newtoniene… Astfel, la nivelul de precizie cuantică, un obiect nu are nicio calitate „intrinsecă” (de exemplu, undă sau particulă) care să îi aparţină în exclusivitate; în schimb, el împărtăşeşte toate calităţile sale cu sistemele cu care interacţionează într-o manieră reciprocă şi indivizibilă. Mai mult, deoarece un obiect dat, să zicem, un electron, interacţionează în momente diferite cu sisteme diferite care actualizează potenţialităţi diferite, el este supus unei… continue transformări între diferitele forme (de exemplu, între forma de undă sau particulă) în care se poate manifesta.

Deşi o asemenea fluiditate şi de dependenţă a formei de mediul său nu a fost constatată înainte de apariţia teoriei cuantice, la nivelul particulelor elementare din fizică ele nu sunt neobişnuite… În domenii precum biologia, care se ocupă cu sisteme complexe. Astfel, în condiţii de mediu adecvate, o bacterie se poate dezvolta ajungând la stadiul de spor, care este complet diferit ca structură, şi vice-versa[61].

Iată, acum, cealaltă parte, complementară, a tabloului, aşa cum este ea prezentată de eminentul biofizician Erwin Schroedinger:

Nu este posibil ca această unitate de cunoaştere, simţire şi alegere pe care o numeşti *a ta* să se fi ivit din nimic la un moment dat nu cu mult timp în urmă; această unitate de cunoaştere, simţire şi alegere este, mai degrabă, eternă şi neschimbătoare şi din punct de vedere numeric *unu* în toţi oamenii, pentru a nu spune în toate fiinţele vii. Dar nu în sensul că *tu* eşti o parte, o piesă dintr-o fiinţă infinită şi veşnică, un aspect sau o modificare a ei, ca în panteismul lui Spinoza. Căci ar trebui să răspundem aceleiaşi întrebări deconcertante: care parte, care aspect eşti *tu*? Ce anume diferenţiază, din punct de vedere obiectiv, acest aspect faţă de celelalte aspecte? Oricât de greu

---

[61] David Bohm, *Quantum Theory.* Prentice-Hall Inc., 1958. pp. 161-62.

acceptabil este pentru modul nostru obişnuit de gândire, tu – împreună cu toate celelalte fiinţe vii – sunteţi totul în tot. Prin urmare, viaţa pe care o trăieşti acum nu reprezintă o simplă piesă a întregii existenţe, dar, într-un anume sens, ea este *întregul*; numai că acest întreg nu este astfel constituit pentru a putea fi cuprins dintr-o singură privire[62].

Universul presupune existenţa organismului şi fiecare organism individual presupune existenţa universului – numai că privirea noastră, raza de lumină a atenţiei noastre, care a fost instruită să confunde ceea ce întrezăreşte cu nişte „lucruri" separate, trebuie să se deschidă cumva spre percepţia întregului tablou, aşa cum sugerează Schroedinger în continuare:

Astfel, te poţi arunca la pământ şi poţi îmbrăţişa Mama Terra cu ferma convingere că eşti una cu ea şi ea cu tine. Tu eşti la fel de solid şi de invulnerabil ca ea, ba chiar de o mie de ori mai solid şi mai invulnerabil. Şi dacă e sigur că ea te va înghiţi mâine, este la fel de sigur că ea te va plămădi iar, pentru strădanii şi suferinţe noi. Şi asta nu „într-o bună zi": acum, azi, în fiecare zi ea te plămădeşte, nu *odată* în trecut, ci de mii şi mii de ori, aşa cum ea te înghite de mii de ori în fiecare zi. Pentru că din veşnicie şi pentru totdeauna există numai momentul de *acum*, unul şi acelaşi acum; prezentul este singurul lucru care nu are sfârşit.[63]

CAPITOLUL CINCI

ŞI CE DACĂ?

Dacă am vorbit despre o nouă viziune asupra lumii, voi fi întrebat imediat ce beneficii ne va aduce această schimbare. Când stai să te gândeşti, pare uluitor, însă cei educaţi într-un mediu protestant vor pune negreşit această întrebare. Catolicii, hinduşii, buddhiştii, musulmanii şi taoiştii înţeleg că viziunea, sau contemplaţia, este bună în sine – considerând-o chiar binele suprem, în sensul Beatitudinii în care toate fiinţele sunt absorbite pe vecie în cunoaşterea şi dragostea lui Dumnezeu. Însă această posibilitate are darul de a-l nelinişti pe protestant. De altfel, o rugăciune protestantă cât se poate de oficială cere ca sufletele aflate în rai să „crească mereu întru dragostea şi slujirea Ta", pentru că, la urma urmei, nu poţi opri Progresul. Chiar Împărăţia Cerurilor trebuie să fie o comunitate care propăşeşte.

Motivul constă în faptul că protestantismul modern, mai ales în formele sale liberale şi progresiste, este religia cea mai puternic influenţată de „mitologia" lumii de obiecte, şi a omului ca

---

[62] Erwin Schrödinger, *My View of the World.* Cambridge University Press, 1964. pp. 21-22.

un eu separat. Astfel definit şi perceput, omul, desigur, nu poate avea parte de plăcere şi mulţumire, ca să nu mai vorbim de putere creatoare. Păcălit de iluzia că este o sursă independentă de acţiune, el nu poate să înţeleagă de ce ceea ce face nu este niciodată la nivelul a ceea ce *ar trebui* să facă, căci o societate care l-a definit drept o entitate separată nu îl poate convinge să se comporte ca şi cum i-ar aparţine cu adevărat. Astfel, individul se simte mereu vinovat şi face eforturi eroice ca să-şi împace conştiinţa.

Serviciile de asistenţă socială, spitalele, mişcările pacifiste, ajutoarele destinate ţărilor sărace, educaţia gratuită şi întreaga filosofie a statului providenţial este un rezultat direct al acestor eforturi. Cu toate acestea, suntem stupefiaţi de faptul că, pe măsură ce aceste eroice şi admirabile iniţiative sunt încununate de succes, ele dau naştere unor probleme noi, din ce în ce mai înfiorătoare. În primul rând, puţini dintre noi s-au gândit cu adevărat la scopul pentru care au luat naştere asemenea iniţiative. După ce i-am hrănit pe cei flămânzi, i-am îmbrăcat pe cei goi şi i-am adăpostit pe cei fără adăpost, ce urmează? Vrem, oare, ca nişte oameni necăjiţi să-i poată ajuta pe cei încă mai necăjiţi? Să-i transformăm pe hinduşi şi pe africani într-o imensă *burghezie*, unde fiecare bengalez şi fiecare zulu are privilegiul de a participa la maratonul nostru nebunesc, cumpărând aparate electro-casnice şi televizoare pentru a simţi că trăieşte?

Acum câţiva ani, un prieten se plimba în zona plantaţiilor de ceai din apropiere de Darjeeling şi a observat un anume lot unde toate tufele erau ofilite. Interesându-se de motivele acestei stări de fapt, i s-a explicat că proprietarul a fost atât de întristat de sărăcia lucrătorilor săi încât a hotărât să le dubleze salariul. Dar rezultatul a fost că lucrătorii au început să muncească doar jumătate din timp, ceea ce a avut consecinţe dezastroase în anotimpul critic când plantele trebuie să fie îngrijite în fiecare zi. Prietenul meu a ridicat această problemă într-o discuţie cu un comunist indian. Soluţia propusă de acesta din urmă a fost ca lucrătorii să fie plătiţi dublu şi obligaţi să muncească. Apoi, prietenul meu a discutat problema şi cu un om de afaceri american. Soluţia lui a fost să-i plătim dublu – şi să le dotăm casele cu aparate de radio! Nimeni nu părea să înţeleagă că pentru acei lucrători timpul liber era mai preţios decât banii.

Pentru activiştii nestăpâniţi este dificil să vadă că marile probleme sociale şi economice ale lumii nu pot fi rezolvate doar prin efort şi mijloace tehnice. Cineva din afară nu poate pur şi simplu să apară precum Moş Crăciun şi să pună lucrurile la punct – mai ales cineva din afară care, deoarece nu are sentimentul apartenenţei la lume, se va simţi întotdeauna un intrus. Acesta nu ştie ce vrea cu adevărat, motiv pentru care toată lumea îi pune la îndoială competenţele. Căci, dacă ştii ceea ce vrei, şi vei fi mulţumit cu asta, atunci ceilalţi pot avea încredere în tine. Dar, dacă nu ştii, dorinţele tale sunt nelimitate, şi nimeni nu ştie ce atitudine să aibă faţă de tine. Nimic nu satisface pe cel

---

[63] Op. cit., p. 22.

incapabil să resimtă bucuria. Nu spun despre corporaţiile americane şi europene că sunt conduse de ticăloşi care trăiesc din resursele celorlalţi. Ceea ce vreau să spun devine foarte clar când ne dăm seama, cu tristeţe şi compasiune, că mulţi dintre oamenii foarte puternici şi bogaţi sunt nişte nătărăi mizerabili şi nişte prizonieri ai rutinei, care – cu rarisime excepţii – nu au nici cea mai vagă idee despre cum să-şi cheltuie şi să se bucure de bani.

De aş fi Păgân.
Aş lăuda viţa de vie,
Sclavii mei ar săpa-o,
Iar eu aş bea vinul;
Dar Higgins e Păgân,
Sclavii lui sunt tot mai slabi şi cenuşii,
Ca el să-şi bea laptele călduţ
Fix de două ori pe zi.[64]

Adevărul uimitor despre strădaniile noastre pentru drepturile civile, pacea mondială, controlul demografic, prezervarea resurselor naturale şi ajutorul dat celor care flămânzesc pe planetă – oricât de presante ar fi – vor aduce mai mult rău decât bine dacă sunt făcute în spiritul care le animă în prezent. Căci, aşa cum stau lucrurile, nu avem nimic de dat. Dacă bogăţiile şi modul nostru de viaţă nu pot să ne aducă bucurie aici, n-o vor aduce nicăieri altundeva. Desigur, eforturile noastre vor furniza acel puseu de energie şi speranţă pe care methedrina şi alte asemenea medicamente îl dau celor care suferă de oboseală extremă. Dar pacea poate fi adusă în lume doar de cei care sunt paşnici, doar cei ce iubesc pot să dăruiască iubire. Lucrarea dragostei nu se poate ivi din vinovăţie şi frică, nu poate înflori într-o inimă pustie, aşa cum cei lipsiţi de capacitatea de a trăi în prezent nu pot face planuri realiste de viitor.

O persoană separată este veşnic nemulţumită. Fiind fără conţinut propriu, ea trăieşte mereu din speranţa unui viitor mai bun. Căci aşa a fost educată din copilărie, când furia resimţită faţă de îndemnurile contradictorii i-a fost îmblânzită cu jucării. Dacă vreţi să descoperiţi o religie cu adevărat populară în cultura noastră, uitaţi-vă la riturile legate de Moş Crăciun. Chiar înainte de începerea Postului, care avea rostul unei perioade de trei-patru săptămâni de asceză pentru a ne pregăti de sărbăoare, străzile sunt decorate ca de Crăciun, beteala sclipeşte în magazine, care îşi prezintă deja oferta festivă, din difuzoare se aude murmurul colindelor, aşa că suntem plictisiţi de *Venite Adoremus* cu mult înaintea Crăciunului. În majoritatea caselor, brazii sunt deja împodobiţi,

---

[64] G. K. Chesterton, "The Song of the Strange Ascetic," *Collected Poems.* Dodd, Mead, New York, 1932. p. 199;

iar, pe măsură ce se apropie ziua cea mare, sunt înconjuraţi de pachete lucioase cu panglici sclipitoare, de parcă darurile pe care le conţin sunt destinate unor prinţi. Până atunci, s-au organizat petreceri de Crăciun în şcoli şi birouri înainte ca ele să fie închise şi oamenii să plece în vacanţă, astfel că, în Ajunul Crăciunului, chefurile sunt pe sfârşite. Cu toate astea, pachetele sunt tot sub brad, iar ghetele sunt lângă sobă.

Când, în sfârşit, vine Ziua Cea Mare, copiii sunt cuprinşi de frenezie. După ce au stat treji apeoape toată noaptea, ei sunt nerăbdători să ia cât mai repede micul dejun, apoi sfâşie acele pachete aurii şi argintii, de parcă s-ar aştepta să găsească acolo Elixirul Vieţii sau Piatra Filosofală. La prânz, sufrageria arată ca şi cum un camion cu deşeuri din hârtie ar fi intrat într-un magazin de jucării, devastându-l – bucăţi de carton contorsionat, hârtie de împachetat şi panglici, cravate, păpuşi cu fundul în sus, şine pentru trenuleţe electrice, costume de astronaut, bombe atomice din plastic şi batoane de ciocolată împrăştiate peste tot: ornamente pentru brad sfărâmate, maşini sport în miniatură, pistoale cu apă, sticle de whiskey şi baloane. O oră mai târziu, copiii plâng în hohote sau urlă, trebuind să fie goniţi din casă pentru a putea aduna mizeria şi a face loc cinei de Crăciun. De aceea, perioada Crăciunului este petrecută având stomacul întors pe dos, răceli şi gripă, iar de Revellion, adulţii se îmbată criţă pentru a da totul uitării.

Oricât de amuzantă a fost descrierea, problema este că această aşteptare imensă a eşuat lamentabil. Fata era superbă, dar băiatul era impotent. Dar cum bănuim că undeva tot trebuie să existe ceva, flacăra speranţei se aprinde din nou pentru a ne susţine moralul pe calea către binele care ne aşteaptă la sfârşit. Oare, ce anume ar putea fi? Copiii o ştiu foarte bine înainte de a intra în cursa nebună a societăţii de consum. Unul dintre cele mai frumoase cadouri de Crăciun pe care le-am primit vreodată a fost un inel ieftin cu o imitaţie de diamant din sticlă. A fost o întâmplare – inelul ieşise dintr-o petardă în timpul unei petreceri. Dar m-am aşezat în faţa şemineului cu acest obiect fermecat şi l-am răsucit pentru a prinde toate nuanţele luminii care pâlpâia înăuntrul său. Ştiam că am găsit Inelul lui Solomon, cu ajutorul căruia puteau fi chemate duhuri de tot felul – nu că aş fi dorit să facă ceva pentru mine, era suficient că mă aflam în acea atmosferă, că puteam să privesc acele făpturi magice care prindeau viaţă în flăcările şemineului şi să simt că eram în legătură cu o lume paradisiacă unde timpul nu exista.

Este simptomatic pentru tipul nostru de normalitate că în cultura noastră există foarte puţine obiecte magice. Bijuteriile sunt lucioase şi neinteresante. Arhitectura este aproape total lipsită de exuberanţă, fiind obsedată să ridice cutii de sticlă. Cărţile pentru copii sunt scrise de doamne serioase cu trei nume şi fără imaginaţie, cât despre benzile desenate, v-aţi uitat vreodată la mobila din casa lui Dagwood? În Biserica Romano- Catolică, ceremoniile care ar putea să te farmece sunt

---

Methuen, 1950.

fie mormăite la viteză maximă, fie raţionalizate cu ajutorul unui comentator. În viaţa de zi cu zi, spectacolul sau ritualul sunt considerate drept dovezi de afectare sau necuviinţe – iar manierele au devenit tot una cu manierismele – acolo unde ele există totuşi. Nu producem nimic comparabil cu covoarele orientale, sticlăria şi cahlele sau miniaturile din cărţile persane, marochinăria arabă, cu intarsiile spaniole, textilele indiene, porţelanul şi broderiile chinezeşti, lacul şi brocartul japonez, goblenurile franţuzeşti sau bijuteriile incaşe. (Deşi, din întâmplare, există unele mici dispozitive electronice care ajung să se asemene, neintenţionat, cu bijuteriile fine).

Dacă lucrurile stau astfel nu doar pentru că ne grăbim mereu, ceea ce ne face să nu sesizăm prezentul; nu doar pentru că nu ne putem permite tipul de muncă pe care l-ar presupune acum aceste obiecte; nu doar pentru că preferăm banii în locul materialelor. Motivul este că am curăţat conştiincioşi lumea de orice urmă de magie. Am pierdut până şi imaginea paradisului, astfel că artiştii şi mesteşugarii noştri nu-l mai pot întruchipa. Iată preţul pe care trebuie să-l plătim pentru încercarea de a controla lumea de pe meterezele unui „Eu" pentru care tot ceea ce poate experimenta este un „simplu obiect".

Speranţa de a ne întoarce în timp este sentimentală şi iluzorie. Copiii locuiesc în paradis în măsura în care nu au învăţat până la capăt şmecheria egoului, ceea ce este adevărat şi în privinţa culturilor care, după standardele noastre, sunt mai „primitive" şi – prin analogie – mai copilăreşti. Atunci, dacă, după ce ai înţeles, măcar în teorie, că ego-ul este o iluzie şi că, dincolo de aparenţe, „Eu" şi „univers" sunt una şi aceeaşi realitate, întrebi „Şi ce dacă? Care este următorul pas, punerea în practică?" – voi răspunde că lucrul cel mai important este de a aprofunda înţelegerea, de a deveni capabil de bucurie, de a trăi în prezent şi de disciplina pe care o presupune asta. În lipsa acestora, nu ai nimic de oferit cauzei păcii mondiale, egalităţii rasiale, hinduşilor şi chinezilor care flămânzesc şi nici măcar celor mai apropiaţi prieteni. Fără acestea, activismul social este condamnat să fie o intruziune oarbă iar orice efort care vizează viitorul va fi doar o planificare a dezastrului.

Nu ne putem întoarce din drum. După cum ştiinţa a depăşit viziunea pur atomistă şi mecanicistă asupra lumii *progresând*, iluzia egoului va fi depăşită prin intensificarea conştiinţei de sine. Căci nu avem cum să scăpăm de sentimentul de separativitate printr-un „act de voinţă", încercând să te uiţi sau să fii absorbit în altceva mai interesant. Este motivul pentru care predicile moralizatoare eşuează lamentabil: ele nu fac decât să semene în sufletul oamenilor ruşinea, vina sau frica, care, apoi, îi obligă să se comporte ca şi cum şi-ar iubi semenii cu adevărat, astfel încât, deseori „virtuţile" lor sunt mai distrugătoare, şi stârnesc resentimente mai puternice decât „viciile" pe care le-au avut. O organizaţie caritabilă din Marea Britanie, condusă de nişte doamne cât se poate de oneste şi formidabile, numită Charity Organizaion Society – pe scurt, C.O.S – era

cunoscută printre săraci drept „Înjoseşte-te sau Flămânzeşte”[65].

Filosoful taoist Chuang-tzu a spus despre o asemenea strădanie de a fi altruist că este „ca şi cum ai bate toba când cauţi un fugar”, sau, în cuvintele noastre, ca şi cum poliţia ar pleca într-un raid cu sirenele pornite. Ori, aşa cum spun hinduşii, este ca şi cum ai încerca să *nu* te gândeşti la o maimuţă când iei o pastilă, din cauza superstiţiei că, gândindu-te la o maimuţă, medicamentul nu va avea efect. Tot ceea ce putem învăţa de la aceste strădanii este că ele nu dau roade, căci, cu cât încercăm să eliminăm lăcomia sau frica din comportamentul nostru, ne dăm seama că facem acest lucru din lăcomie sau din frică. Sfinţii au spus întotdeauna că sunt cei mai răi dintre păcătoşi – realizând că aspiraţia lor spre sfinţenie este motivată de cel mai rău dintre păcate, slava deşartă, dorinţa de a se admira pe ei înşişi drept cei mai pricepuţi în arta dragostei de apropapele şi a altruismului. Dincolo de asta se află capcana unui teribil cerc vicios: jocul: „Sunt mai ascet decât tine” sau „Mândria care se ascunde în smerenia mea este mai rea decât a ta”. Există vreo cale pentru a *nu* fi implicat în vreun fel de competiţie? „Nu sunt atât de interesat în competiţie ca tine” „Sunt un competitor mai necinstit decât tine”” Îmi dau seama mai bine decât tine că tot ceea ce fac este pentru a avea un avantaj”. Ego-ul pare să fie suficient de abil pentru a reuşi să se reafirme în fiecare dintre ipostaze.

Dar, pe măsură ce particip la aceste jocuri – pe măsură ce devin mai conştient că sunt conştient, realizând că sunt incapabil să mă definesc ca fiind undeva *sus* fără tine (sau ceva diferit faţă de mine) care este *jos* – văd limpede că *depind* de faptul că eşti jos ca eu să fiu sus. Nu voi putea să mă definesc ca făcând parte dintr-un grup de aleşi[66] cu oameni „simpatici” sau „mântuiţi” fără ajutorul unui grup de oameni „răi” sau „osândiţi” Cum ar putea grupul de aleşi să îşi menţină ego-ul colectiv dacă nu condimentându-şi discuţiile cu remarci legate de comportamentul dezgustător al celorlalţi? Identitatea rasiştilor din Sudul Statelor Unite depinde de contrastul dintre ei şi acei negri murdari pe care îi numesc „cioroi”. În acelaşi timp, cei din grupul „răilor[67]” se consideră nişte veritabili „aleşi” şi îşi hrănesc ego-ul colectiv bârfindu-i pe încuiaţi, filistini şi, mai ales, blestemata *burghezie*. Până şi Toma de Aquino a spus că o parte din fericirea de care se vor bucura sfinţii în Ceruri este că vor putea să privească chinurile şi să se bucure de spectacolul „răsplăţii cuvenite” păcătoşilor care se agită în Iad. Toţi câştigătorii au nevoie de unii care pierd; toţi sfinţii au nevoie de păcătoşi; toţii înţelepţii au nevoie de proşti – asta, atâta vreme cât rostul vieţii este să „faci ceva pe lume” sau să „fii cineva” ca o mică zeitate specială şi separată de rest.

Dar eu mă definesc pe mine cu ajutorul tău: mă cunosc pe mine doar în contrast cu „alteritatea”, nu contează dacă eu consider „alteritatea” ca fiindu-mi inferioară sau superioară pe

---

[65] În original *„Cringe or Starve”*.
[66] În original *in-group*.
[67] În original *out-group*.

scara valorilor. Dacă este superioară, îmi voi găsi desfătarea compătimindu-mă; dacă este inferioară, mă voi bucura fălindu-mă. Faptul că eu sunt eu merge mână-n mână cu faptul că tu eşti tu. În cuvintele unui mare rabin din tradiţia hassidică: „Eu sunt eu pentru că tu eşti tu, iar dacă tu eşti tu pentru că eu sunt eu, atunci eu nu sunt eu, iar tu nu eşti tu". În schimb, suntem amândoi un spaţiu comun între ceea ce Martin Buber a numit Eu-şi-Tu şi Eu-şi-El[68] – însuşi magnetul aşezat între poli, între eu însumi şi tot ceea ce este perceput ca diferit.

Iată – avem dovada teoretică de netăgăduit a acestui fapt. Însă problema este cum să depăşim *senzaţia* de a fi izolaţi de tot ceea ce ne este „diferit", de a fi un simplu organism azvârlit într-o lume unde nu poate evita să intre în competiţie şi conflict cu aproape fiecare „obiect" pe care îl întâlneşte. Există nenumărate căi pentru a atinge acest scop, fiecare cu meritele sale incontestabile. Putem practica meditaţia yoga, dansul dervishilor, psihoterapia, Buddhismul Zen, metodele de rugăciune ignatiană, salesiană sau isihastă, putem lua substanţe care ne modifică starea de conştiinţă, precum LSD-ul sau mescalina, există psihodrama, dinamicile de grup, tehnicile de trezire senzorială, quakerismul, exerciţiile lui Gurdjieff, terapiile de relaxare, metoda Alexander, instruirea autogenă şi auto-hipnoza. Problema cu fiecare dintre aceste discipline este că, în momentul când eşti implicat serios în practică, descoperi că te afli într-unul dintre acele grupe de „aleşi" care se definesc pe sine, recurgând adesea la cele mai elegante subtilităţi, prin excluderea celorlalţi. Astfel, fiecare religie sau sectă se auto-distruge, ceea ce este la fel de adevărat în cazul unor proiecte care se definesc drept nereligioase, sau a unor religii cu vocaţie universală, care se joacă de-a „Sunt mai puţin exclusivist decât tine."

Astfel că tot ceea ce înjghebăm în numele solidarităţii umane şi a dragostei universale – fie de natură religioasă sau nu – se dovedeşte a fi invariabil un factor de învrăjbire şi ceartă. Ce ne dezbină mai tare decât – de exemplu – proiectul unei societăţi cu adevărat democratice şi lipsite de clase? Cu toate acestea, originile istorice ale acestei mişcări sunt de ordin mistic. Ele coboară în timp până la Iisus şi Sfântul Apostol Pavel, la Eckhart şi Tauler, la anabaptişti şi la Fraţii Libertăţii în Duh[69], cu insistenţa lor că toţi oamenii sunt egali în ochii lui Dumnezeu. Aproape că putem spune că a fi înseamnă a te certa, sau, cel puţin, a fi diferit, a fi în contrast cu altceva. Dacă este aşa, cine nu intră în luptă nu are identitate; cine nu este egoist nu are personalitate.[70] Nimic nu uneşte o comunitate la fel de bine ca o cauză comună care trebuie apărată împotriva unui inamic extern, dar, în acelaşi moment, inamicul respectiv devine un suport esenţial al unităţii sociale. În consecinţă, societăţile mari au nevoie de duşmani mari, ceea ce, cu timpul, a făcut să ne aflăm în situaţia riscantă de azi, când lumea este împărţită în două tabere imense. Dacă, însă, funcţionarii de rang

---

[68] În original:*I-and-It.*
[69] În original *Brothers of the Free Spirit*
[70] În original: *whoever is not selfish has no self.*

înalt din ambele părţi sunt cât de cât inteligenţi, vor face o înţelegere secretă de a nu escalada conflictul; de a se face reciproc albie de porci, dar de a se abţine să arunce bombe. Sau, dacă vor cu tot dinadinsul să lupte, pentru a-şi păstra armatele în formă, să se limiteze la conflicte locale, în ţări „neimportante.” Sau, cum ar fi spus Voltaire – dacă diavolul n-ar exista, ar trebui inventat.

Totuşi, cu cât este mai clar că a fi înseamnă a te certa şi a-ţi urmări propriul interes, cu atât eşti obligat să recunoşti că ai nevoie de duşmani pentru a te sprijini. Tot astfel, cu cât mai hotărât îţi pui întrebarea „Cine şi ce sunt eu?” – cu atât mai inevitabil este să realizezi că nu eşti nimic dacă eşti separat de tot *restul*. Şi iarăşi, cu cât te străduieşti să excelezi în moralitate, artă sau spiritualitate – cu atât îţi este mai clar că eşti implicat într-o variantă foarte subtilă şi arogantă a vechiului joc al egoului şi că dacă ţi se pare că ai ajuns pe culmi de spiritualitate, înălţimea acestora poate fi măsurată doar prin contrast cu abisul sau eşecul altuia.

La început, înţelegera acestui lucru este paralizantă. Te afli într-o capcană – victimă a celei mai rele contradicţii. Vezi că, orice direcţie ai urma, ea va presupune, şi, deci, va face să se ivească realitatea contrară. Dacă decizi să îl imiţi pe Hristos, va exista nrgreşit un Iuda care să te trădeze şi o gloată care să te răstignească. Dacă decizi să fii diavol, oamenii se vor uni împotriva ta animaţi de cea mai vie dragoste frăţească. Prima ta reacţie poate fi să dai dracului toată treaba, să abandonezi orice efort şi să te laşi absorbit în frivolităţi, sau să întrerupi jocul prin sinucidere sau psihoză şi să-ţi petreci restul zilelor bolborosind într-un ospiciu.

Dar există şi o altă posibilitate. În loc să abandonezi, să te întrebi în ce anume constă capcana. Ce înseamnă a fi paralizat, incapabil să scapi dintr-un joc ale cărui reguli sunt, în totalitate, contradictorii şi în care orice mişcare este contra-productivă? Cu siguranţă, ea este o nouă ipostază a îndemnurilor contradictorii care ţi-au fost impuse din fragedă pruncie, când comunitatea ţi-a spus că trebuie să fii liber, responsabil şi iubitor şi când, pentru a te aduce la disperare, erai definit ca un agent independent. Senzaţia de paralizie este semnul că ţi-ai dat seama de absurditate ai realizat că aşa-zisul tău ego independent este o ficţiune. El, pur şi simplu nu există, nici pentru a face ceva, nici pentru a fi pus în mişcare de forţe din exterior, pentru a schimba lucrurile sau pentru a se supune schimbării. Senzaţia de „Eu”, care ar fi trebuit să se identifice cu întreg universul experienţei tale, a fost retezată şi izolată pentru a juca rolul cuiva care observă universul dinafară. În capitolul precedent, am văzut că unitatea dintre organism şi mediu este un fapt dovedit ştiinţific. Dar, în clipa când şti cu siguranţă că eul tău separat este o ficţiune, te *simţi ca* fiind întregul proces sau formulă a vieţii. Experienta şi experientatorul devin una în procesul experimentării, cunoscutul şi cunoscătorul sunt una în procesul cunoaşterii.

Fiecare organism experimentează acest proces dintr-un punct de vedere diferit şi într-o modalitate diferită, deoarece fiecare organism este universul care se experimentează într-o varietate infinită de moduri. De aceea, respectiva experienţă nu trebuie să ne inducă în eroare, aşa cum se

întâmplă cu acei care cred într-un Dumnezeu exterior şi atot-puternic, şi să cădem în capcana de a simţi că fiecare este „Dumnezeu” în acest sens şi să aştepte veneraţie şi supunere din partea tuturor celorlalte organisme.

Înainte de orice, ţine minte că o experienţă de acest gen nu se poate ivi forţat, nu se poate întâmpla prin acţinea aşa-zisei noastre „voinţe”, decât în măsura în care eforturile noastre repetate de a domina universul îşi vor revela, în cele din urmă, inutilitatea. Nu încerca să te desbarasezi de senzaţia de eu. Atâta vreme cât ai parte de ea, consider-o ca pe un aspect sau un joc al întregului proces – precum un nor sau un val, precum senzaţia de cald sau rece, sau orice alceva care se întâmplă de la sine. Debarasarea de ego este ultimul tertip al egoismului nostru invincibil! Ea nu face decât să confirme şi să întărească realitatea senzaţiei. Însă, în clipa în care această senzaţie de izolare[71] este abordată şi acceptată ca oricare altă senzaţie, ea se evaporează, dovedindu-se a fi o simplă iluzie.

Iată de ce nu sunt din cale-afară de entuziasmat în privinţa diferitelor „exerciţii spirituale”, cum ar fi meditaţia sau yoga, pe care unii le consideră esenţiale pentru eliberarea de ego. Când ele sunt practicate *cu intenţia* de a „obţine” un anume tip de iluminare spirituală sau trezire, nu fac decât să întărească aberaţia că egoul se poate arunca în aer cu ajutorul propriei dinamite. Nu e nimic rău dacă meditezi doar pentru a medita, aşa cum asculţi muzică doar de dragul muzicii. Dacă mergi la concerte pentru a „te cultiva” sau pentru a fi mai deştept, vei sta în sala de concert la fel de surd ca un cuier.

Dacă mă vei întreba, apoi, cum să treci dincolo de percepţia egoului, te voi întreba *de ce* vrei să ajungi acolo. Dacă vei răspunde sincer – anume că eul tău se va simţi mai bine în postura de înaltă spiritualitate a depăşirii de sine, vei realiza că tu – ca ego – eşti un fals. Te vei simţi ca o ceapă: strat după strat, tertip după tertip, este îndepărtat, fără a găsi miezul în centru. Totul se rezumă la asta: vei descoperi, într-adevăr, că ego-ul este un fals – un zid de apărare în jurul unui zid de apărare… În jurul nimicului. Nici măcar nu poţi dori să te debarasezi de el, ba nici măcar să doreşti să-ţi doreşti asta.

Când ai înţeles cum stau lucrurile, vei vedea că ego-ul este exact ceea ce pretinde a nu fi. Nici vorbă să fie centrul liber al personalităţii; el este un mecanism automat ce ni s-a implantat încă din copilărie pe calea autorităţii sociale şi, poate, într-o oarecare măsură, prin moştenirea noastră genetică. Asta poate să-ţi dea sentimentul temporar că eşti un zombie fără responsabilitate, o marionetă pusă în mişcare cu ajutorul unor sfori pe care nu ştim cine anume le mânuieşte. Acum egoul poate să intre iar în scenă cu jocul său insidios. „N-am ce să fac” când egoul se rupe în două şi pretinde că este propria sa victimă. „Vezi, sunt doar un conglomerat de reflexe condiţionate, nu

---

[71] În original *separateness.*

trebuie să te superi pe mine dacă fac numai ceea ce-mi vine să fac.” (La care ai putea răspunde: „În acest caz, şi noi suntem simple marionete, n-ar trebui să te plângi dacă ne înfuriem.”).

Dar cine este cel care *nu trebuie* să se înfurie sau *nu s-ar cuveni* să se plângă, ca şi cum noi am fi ales să fim astfel? Ego-ul supravieţiueşte încă sub forma acelui „Eu” care trebuie să îndure pasiv comportamentul automat al „sinelui propriu”[72] şi al celorlalţi – iarăşi, ca şi cum sinele martor ar avea posibilitatea să aleagă între a se împăca cu situaţia şi a o contesta violent. Ceea ce s-a întâmplat este că eul frustrat s-a retras în cel din urmă refugiu al independenţei, păstrându-şi identitatea ca simplu observator, sau suferitor a tot ce se petrece. Aici el îşi plânge de milă sau se consolează, considerându-se o marionetă a sorţii.

Dar, dacă vedem asta ca încă un subterfugiu, ne apropiem de confruntarea finală. O linie de separaţie a fost trasată acum între tot ceea ce mi se întâmplă, inclusiv propriile mele sentimente, pe de-o parte, şi, pe de alta, eu însumi în calitate de martor conştient. E atât de greu să vedem că linia este pur imaginară, şi că ea, împreună cu martorul din spatele ei, fac parte din aceeaşi farsă pe care am învăţat-o papagaliceşte în copilărie, acelaşi vechi clivaj între cunoscător şi obiectul cunoscut, aceeaşi veche separaţie între organism/mediu şi feedback-ul organismului, sau mecanismul conştiinţei de sine? Dacă, prin urmare, nu pot alege ce mi se întâmplă, de o parte a liniei de demarcaţie, înseamnă că nici eul martor nu are posibilitatea de a alege dacă acceptă sau respinge ceea ce se întâmplă. Accept, resping, mă mulţumesc să observ automat modul în care se petrec lucrurile sau cel în care emoţiile mele reflectă chimia propriului psihism.

Cu toate acestea, tocmai când cineva pare să fie pe punctul de a deveni un zombie fără nicio scăpare, totul se face ţăndări. Căci nu există soartă fără cineva sau ceva care să poată avea o soartă[73]. Nu există capcană fără cineva care să fie prins. Nu există constrângere în lipsa libertăţii de alegere, căci percepţia comportamentului involuntar apare doar prin contrast cu aceea a compotamentului voluntar. Astfel, când se dizolvă linia de demarcaţie dintre eu însumi şi ceea ce mi se întâmplă şi nu mai există nicio fortăreaţă pentru ego, fie şi doar în calitatea sa de martor pasiv, nu mă mai aflu *într-o* lume, ci *sunt* o lume care nu este nici constrângătoare, nici capricioasă. Ceea ce se întâmplă nu este ceva automat, nici arbitrar: se întâmplă pur şi simplu, iar toate întâmplările se află într-o relaţie de interdependenţă reciprocă într-un mod care pare incredibil de armonios. Fiecare îl completează pe fiecare. În lipsa altora, nu există sine, fără altundeva nu există aici, aşa că – în acest sens – sinele este altul iar aici este acolo.

Când se iveşte această nouă percepţie de sine, ea este în acelaşi timp revigorantă şi deconcertantă. Seamănă cu momentul când mergi pe bicicletă sau înoţi pentru prima dată. Ai senzaţia că nu tu o faci, că se întâmplă, cumva, de la sine şi te întrebi dacă nu vei pierde ce ai

---

[72] În original *myself.*

câştigat – ceea ce poate, într-adevăr, să se întâmple dacă încerci să o păstrezi cu tot dinadinsul. În contrast evident cu vechea percepţie, acum există, desigur, o anumită pasivitate în senzaţie, ceea ce te face să te simţi ca o frunză luată de vânt, până când îţi dai seama că eşti atât frunza, cât şi vântul. Tu eşti în aceeaşi măsură lumea de dincolo de propria piele, după cum eşti lumea de dincoace de ea: cele două se mişcă într-o sincronie inseparabilă şi, la început, simţi că eşti puţin depăşit de situaţie, deoarece lumea de dincolo de propria piele este cu mult mai vastă decât lumea dinăuntru. Cu toate acestea, descoperi în curând că eşti capabil să îndeplineşti activităţile cele mai anodine – să munceşti şi să iei decizi ca şi până acum, dar, cumva, acestea nu mai sunt chiar aşa o corvoadă. Corpul nu mai este un cadavru căruia ego-ul trebuie să-i dea viaţă şi să-l ducă de colo colo. Ai senzaţia că pământul te susţine, simţi cum dealurile te ajută să le urci. Aerul intră şi iese singur din plămâni şi, în loc de a privi şi asculta, lumina şi sunetul vin singure la tine. Ochii văd şi urechile aud aşa cum vântul bate şi apa curge. Spaţiul întreg devine mintea ta. Timpul te duce cu el ca un râu, dar nu curge niciodată decât în prezent: cu cât se mişcă mai mult, cu atât stă mai mult, aşa că nu mai eşti nevoit să te lupţi cu el sau să îl omori.

Nu întrebi care este valoarea sau rostul acestei percepţii. Care este rostul universului? Ce utilitate practică are un milion de galaxii? Totuşi, tocmai pentru că nu are niciun rost, are unul – ceea ce poate să sune ca un paradox, dar nu este. Ce rost are, de exemplu, să cânţi la un instrument muzical? Dacă o faci pentru a câştiga bani sau pentru a fi mai bun decât alt muzician, pentru a fi un om de cultură sau pentru a fi mai deştept, tu nu cânţi cu adevărat – căci nu îţi stă mintea la muzică. Nu ai impulsul necesar.[74] Când stai să te gândeşti, a interpreta sau a asculta muzică este o simplă extravaganţă, un viciu, o pierdere de timp şi bani doar pentru a produce formule sonore foarte elaborate. Cu toate acestea, ce am crede despre o societate în care nu ar exista muzică, care nu ar permite dansul, sau oricare altă activitate care nu este legată direct de practica supravieţuirii? Desigur, supraviţuirea unei astfel de societăţi nu ar avea niciun scop – dacă nu ne găsim cumva desfătarea în „sarcini esenţiale" precum agricultura, construcţiile, milităria sau gătitul. Dar, în acel moment, scopul supravieţuirii este uitat. Sarcinile sunt îndeplinite doar de dragul lor, după care fermele încep să arate a grădini, cutiile de locuit dobândesc acoperişuri interesante şi ornamente misterioase, pe braţe apar desene ciudate, dulgherii nu se grăbesc să îşi „finiseze" lucrările, iar bucătarii devin gurmanzi.

În opul filosofic chinezesc numit *Secretul Florii de Aur* se spune că „în clipa când scopul a fost utilizat pentru a ajunge la lipsa de scop, a fost surprins esenţialul." Căci o societate care supraviţuieşte fără niciun scop este o societate în care nu există norme pentru comportamentul lipsit de scop – mai precis, pentru acţiunile care nu vizează în mod direct supravieţiurea, care îşi găsesc

---

[73] În original *to be fated.*

împlinirea în a fi înfăptuite în prezent şi nu presupun neapărat o răsplată viitoare. Dar, indirect şi neintenţionat, un asemenea comportament este util pentru supravieţuire, deoarece oferă un sens supravieţuirii. – dar, oricum, nu când se urmăreşte utilitatea în sine. A te juca pentru a fi relaxat şi odihnit pentru muncă este a nu te juca, după cum nicio muncă nu este făcută bine şi cu temei dacă, la rându-i, nu este o formă de joacă.

Pentru a te elibera de îndemnul absurd care îţi spune că „*Trebuie* să supravieţuieşti" este foarte important să înţelegi că viaţa este, în chip originar, joacă. Dificultatea noastră de a asimila acest adevăr provine din faptul că ideea de „joacă" are două semnificaţii care sunt, deseori, confundate între ele. Pe de-o parte, a face un lucu *doar* sau *pur şi simplu* în joacă, presupune o intenţie frivolă şi nesinceră, ceea ce ne va face să folosim cuvântul „amuzament[75]" în loc de „joacă." Dar, dacă o femeie mi-ar spune că mă iubeşte, ar fi nimerit să o întreb: „Vorbeşti serios sau te joci cu mine?" La urma urmelor, dacă este ca relaţia să funcţioneze cu adevărat, sper din toată inima că respectiva femeie *nu* este serioasă şi că se *va* juca cu mine. Deci, ar fi mai bine să o întreb: „Eşti sinceră sau doar te amuzi pe seama mea?" În acest caz, sinceritatea este mai bună decât seriozitatea, căci cine vrea să fie iubit cu sobrietate? Pe de altă parte, există o formă de joacă deloc frivolă, ca în clipa când Segovia cântă la chitară, Sir Laurence Olivier joacă rolul lui Hamlet, sau când cineva cântă la orgă în biserică. Sfântul Grigore din Nazianz are în vedere acest sens al cuvântului când spune despre Logos, înţelepciunea creatoare a lui Dumnezeu:

Căci Logosul de-acolo din înalt
Mişcă tot cosmosul, încoace şi încolo, după plac
Întruchipându-i forme felurite.

Şi, la celălalt capăt al pământului, maestrul Zen Hakuin:

În cântec şi în dans se află glasul Legii.

La fel în Vedanta întreaga lume este definită ca *lila* şi *maya* pusă în scenă de către Sine, primul cuvânt însemnând „joc" iar al doilea având sensul complex de iluzie (din latinescul *ludere*, a juca), magie, putere creatoare, artă şi metrică – ca atunci când cineva dansează sau desenează o anume măsură. Din acest punct de vedere, universul în general şi jocul în particular, sunt „lipsite de sens", cu alte cuvinte, ele nu semnifică şi nu trimit către ceva de dincolo de ele – aşa cum fac cuvintele sau simbolurile. O sonată mozartiană nu transmite vreun mesaj de ordin moral sau social

---

[74] În original *You don't swing.*

şi nu-şi propune să sugereze sunetul natural al vântului, tunetului sau al păsărilor care ciripesc. Când rostesc cuvântul „apă”, şti ce vreau să spun. Dar ce semnificaţie are întregul proces care mă include pe mine cel care rostesc sunetele şi pe tine care înţelegi? Ce semnificaţie are un pelican, o floare a soarelui, o piatră pătată sau o galaxie? Care este semnificaţia lui *a b b a?* Toate acestea sunt contururi mereu mişcătoare ale luminii şi sunetului, apei şi focului, ritmului şi vibraţiei, electricităţii şi spaţiului-timp, care fac

Thrummular, thrummular thrilp.
Hum lipsible, lipsible lilp;
Dim thricken mithrummy
Lumgumptulous hummy,
Stormgurgle umbumdular bilp.

Sau, cu faimosul citat artibuit lui Sir Arthur Eddington unde se vorbeşte despre natura electronilor:

„Vedem atomii, cu inelele lor de electroni care sar încoace şi încolo, se ciocnesc şi ricoşează. Electroni liberi ieşiţi de pe orbită se precipită de o sută de ori mai repede, virând brusc în ultimul moment pentru a evita o coliziune. Spectacolul este atât de fascinant încât nici nu ne vine să credem că a fost o vreme când doream să ni se spună ce este un electron. Nu s-a răspuns niciodată la această întrebare… *Ceva necunoscut face nu ştim ce* – iată la ce se rezumă teoriile noastre. Nu sună ca o teorie foarte lămuritoare. Am citit ceva asemănător în altă parte:

Obele sioase
Se învârteau şi oscilau în bab.

Aici ni se sugerează acelaşi tip de activitate. Natura activităţii şi ce anume acţionează rămân imposibil de definit.**76**

Nu întâmplător se spune că „spectacolul este atât de fascinant” Căci lumea este o vrajă (în latină *fascinum*), o încântare (ceea ce înseamnă a fi fermecat de o incantaţie), o mirare, un arabesc cu un ritm de-a dreptul uluitor şi o intrigă atât de surprinzătoare că sfârşim prin a ne identifica pe de-a-ntregul cu el, uitând că este un joc. Suntem atât de vrăjiţi, încât aplauzele şi huiduielile se

---

[75] În original *toying*.

transformă în dragoste fierbinte sau ură neînduplecată, desfătare sau groază, orgasm extatic sau urlete înspăimântate. Totul alcătuit din prezenţe-şi-absenţe sau alb-şi-negru, pulsaţii, bâlbâieli, formând un mozaic de diagrame, sincope, umbre, zdruncinături, tangouri şi cadenţe în toate măsurile şi dimensiunile posibile. Este, în acelaşi timp, cea mai mare absurditate şi cea mai desăvârşită măiestrie.

Ascultă cu atenţie un glas care cântă fără cuvinte. Te poate face să plângi, să dansezi, te poate înfuria sau bucura peste măsură. Nu-ţi poţi da seama unde se sfârşeşte muzica şi încep emoţiile, căci totul este un fel de muzică – vocea îţi străbate nervii aşa cum expirul trece printr-un fluier, făcându-l să cânte. Orice experienţă se rezumă la asta, doar că muzica ei are mult mai multe dimensiuni decât sunetul. Experienţa vibrează în dimensiunile văzului, atingerii, gustului şi mirosului, şi în dimensiunea intelectuală a simbolurilor şi cuvintelor – toate evocând şi dând substanţă fiecăruia în parte. Dar, în principiu – iar aceasta este o modalitate negativă de a exprima ceva extrem de pozitiv – nu este nimic altceva decât tainica litanie a bătrânului din Spithead care a deschis fereastra şi a zis:

Umple jumple, umple jumple
Umple rumple-vino-rumpe.

Bach o spune mai elegant, însă cu tot atât de puţină semnificaţie exterioară:

Odată ce ai realizat asta te poţi întoarce în lumea preocupărilor pragmatice animat de un suflu nou. Ai văzut că, în principiu, lumea este o iluzie, o vrajă şi un joc fabulos, şi că nu există vreun „tu” izolat care să poată obţine ceva de pe urma ei, de parcă viaţa ar fi o bancă tocmai bună de jefuit. Singurul „tu” adevărat este cel care vine şi pleacă, manifestându-se şi ascunzându-se perpetuu în şi sub forma fiecărei fiinţe vii. Pentru că „tu” eşti universul care se priveşte pe sine din miliarde de puncte de vedere, puncte care apar şi dispar, astfel că perspectiva este mereu nouă. Acolo unde noi vedem moarte, spaţiu vid sau pustiire este doar intervalul dintre valurile acestui ocean nesfârşit. Dacă ni se pare că este ceva de câştigat în viitor, asta face parte din aceeaşi iluzie, de unde nevoia noastră de a ne continua insistenţele până obţinem acel ceva. Dar, după cum nu există timp în afara prezentului, şi nimeni în afară de tot-şi-fiecare, nu există nimic de câştigat –

---

[76] The Nature of the Physical World. J. M. Dent, 1935. pp. 280-81.

deşi farmecul jocului constă în a ne preface că există.

Oricine s-ar lăuda că ştie cum stau lucrurile în această problemă, nu înţelege despre ce este vorba, căci el nu face decât să se folosească de teorie ca de un truc pentru a menţine iluzia separativităţii, o şmecherie în jocul unei competiţii de ordin spiritual. Mai mult, aceste pretenţii sunt extrem de ofensatoare la adresa celor care nu înţeleg, şi care cred cu sinceritate că sunt singuri, suflete individuale aflate într-o luptă disperată şi chinuitoare pentru a supravieţui. Căci o asemenea înţelegere trebuie exprimată printr-o compasiune profundă şi lipsită de orice superioritate, ba chiar printr-un anume gen de veneraţie şi respect, deoarece, la urma urmelor, în aceşti oameni, Sinele joacă cele mai insolite şi îndrăzneţe variante ale jocului – jocul pierderii totale, când Sinele este periclitat de o catastrofă cumplită şi iremediabilă. Iată motivul pentru care, când se întâlnesc, hinduşii nu dau mâna, ci îşi unesc palmele şi se înclină într-un gest de reverenţă, onorând chipul lui Dumnezeu din străin.

Şi să nu crezi că, înţelegând acest lucru, te vei transforma imediat într-un model de virtute. Nu am întâlnit niciodată vreun sfânt sau vreun înţelept care să nu aibă slăbiciuni omeneşti. Atât timp cât te manifeşti într-o formă umană sau animală, trebuie să mănânci alte forme de viaţă şi să accepţi limitările inerente unui anume organism, pe care focul poate să-l ardă şi înăuntrul căruia pericolul va secreta în continuare adrenalină. Odată ce am înţeles cum stau lucrurile, suntem nevoiţi – înainte de orice – să recunoaştem cu sinceritate că depindem de inamici, slujitori, de celelalte grupuri, şi, în cele din urmă, de toate celelalte forme de viaţă, oricare ar fi ele. Oricât de implicat ai fi în jocul competiţiilor pe care îl presupune viaţa cotidiană, nu vei mai putea niciodată să te complaci în iluzia că „străinul cel agresiv”, „celălalt” greşeşte întotdeauna şi că ar trebui să fie eliminat. Asta îţi va da priceperea de a ţine conflictele în frâu, astfel încât să nu scape de sub control, priceperea de a face un compromis şi de a fi capabil să te adaptezi, să te joci, da, dar să te joci păstrându-ţi luciditatea. Este ceea ce se numeşte „onorabilitatea hoţilor” – căci oamenii cu adevărat periculoşi sunt cei care nu recunosc că sunt hoţi – nefericiţiii care joacă rolul de „băieţi buni” cu atâta zel că nu conştienţizează în ce măsură sunt îndatoraţi „băieţilor răi” care le garantează statutul. Pentru a parafraza Evanghelia „Iubeşte-ţi competitorii şi roagă-te pentru cei care vând mai ieftin decât tine.” Fără ei nu ţi-ar reuşi nimic din câte îţi propui.

În Occident şi mai ales în Statele Unite, regulile de conduită care definesc moralitatea sunt, atât în sfera publică, cât şi în cea privată, de-a dreptul schizofrene, datorită absurdităţii lor. Ele sunt o combinaţie monstroasă de idealism intransigent şi banditism lipsit de scrupule, fiind, astfel, văduvite de umorul şi omenia care permit unor răufăcători sinceri să se adune şi să pună la punct acorduri rezonabile. Nimeni nu poate fi moral – mai precis, nimeni nu poate armoniza tendinţe conflictuale – fără a ajunge la un acord viabil între îngerul din el şi diavolul din el, între trandafirul aflat deasupra şi bălegarul aflat dedesubt. Cele două forţe sau tendinţe sunt reciproc

interdependente, iar jocul este viabil doar atâta vreme cât îngerul câştigă pe moment, dar nu permanent, iar diavolul pierde momentan, dar nu este niciodată pierdut. (Invers, jocul nu funcţionează, aşa cum nu poate exista un ocean cu coamele valurilor îndreptate în jos)

Este foarte important ca lucrul acesta să fie înţeles de cei preocupaţi de drepturile civice, de pacea internaţională şi de neproliferarea armelor nucleare. Fără îndoială, cauzele respective merită tot sprijinul nostru, dar într-o manieră care acordă respectul cuvenit părţii adverse, fără a o considera pe de-a-ntregul malefică sau dementă. Nu degeaba, în box, judo, scrimă şi chiar în dueluri, regulile pretind combatanţilor să se salute înainte de a începe lupta. În viitorul previzibil, vor exista, pesemne, mii şi mii de oameni care îi vor detesta visceral pe negri, comunişti, ruşi, chinezi, evrei, catolici, beatnici, homosexuali şi drogaţi. În loc de a fi descurajate, aceste ipostaze ale urii se vor amplifica dacă îi vom insulta pe cei care le nutresc, lipindu-le diverse etichete – încuiaţi, fascişti, extremişti de dreapta, neştiutori; acestea pot deveni insigne şi simboluri purtate cu mândrie şi catalizatori în jurul cărora se vor aduna şi care le vor da putere. Nu are sens nici să înfrunţi opoziţia în public cu pichete şi demonstraţii politicoase şi non-violente, în timp ce ego-ul colectiv este flatat prin insultele pe care le adresăm opoziţiei în particular. Dacă dorim dreptate pentru minorităţi şi să îmblânzim conflictele cu inamicii noştri naturali – fie aceşitia umani sau non-umani – trebuie să facem, mai întâi, pace cu minoritatea şi inamicul din noi înşine şi din inima noastră, căci banditul se află acolo, la fel de mult ca oriunde în lumea „exterioară” – mai ales când realizezi că lumea aflată dincolo de graniţa pielii tale este la fel de mult parte din tine ca lumea din interiorul ei. În lipsa acestei conştientizări, nimeni nu poate fi mai războinic decât un pacifist mânios sau naţionalist mai înfocat decât un anti-imperialist.

Desigur, se poate argumenta că asta înseamnă să pretindem prea mult. Poţi recurge la vechiul alibi că sarcina de a „schimba natura umană” este prea dificilă şi cere prea mult timp şi că în prezent avem nevoie de acţiune imediată şi intensă. Evident, o schimare radicală în compotamentul cuiva presupune disciplină, iar şedinţele de psihoterapie se pot prelungi pe ani în şir. Dar nu asta sugerez. Este, oare, necesar chiar atât de mult timp sau efort pentru a *înţelege* că depinzi de inamici şi străini pentru a te defini, şi că în lipsa unei opoziţii ai fi pierdut? A înţelege asta înseamnă a dobândi, aproape instantaneu, darul umorului, iar umorul şi orgoliul se exclud reciproc. Umorul înseamnă sclipirea jucăuşă din ochii judecătorului cinstit care ştie că el este *de asemenea* infractorul din boxa acuzaţilor. Cum ar mai putea el să se bucure de poziţia pe care o ocupă, de faptul că oamenii i se adresează cu „Onorată Instanţă”, dacă nu ar exista bieţii nefericiţi care sunt aduşi zilnic în faţa lui? Recunoaşterea acestui fapt nu-i subminează activitatea şi funcţia. El îşi joacă mai bine rolul de judecător dându-şi seama că roata norocului se învârte şi că mâine poate să devină acuzat, şi că dacă s-ar cunoaşte *întregul* adevăr, el ar fi acum acolo.

Dacă asta înseamnă cinism, măcar este un cinism animat de dragoste – o atitudine şi o

atmosferă care atenuează conflictele inter-umane mai eficient decât orice doză de violenţă fizică sau psihică. Căci el recunoaşte că adevărata bunătate a naturii umane este de fapt un ciudat echilibru între dragoste şi egoism, raţiune şi pasiune, spiritualitate şi senzualitate, misticism şi materialism, în cadrul căruia polul pozitiv are un mic avans în faţa celui negativ. (Dacă ar fi altfel şi cele două s-ar afla într-un echilibru perfect, viaţa ar intra în impas şi ar stagna definitiv.) Astfel, când cei doi poli, binele şi răul, uită de interdependenţa lor şi încearcă să se elimine reciproc, omul devine subuman, transformându-se într-un cruciat intransigent sau într-un ucigaş sadic şi rece. Statutul de înger este la fel de inuman precum acela de diavol, iar cei care vor să devină îngeri trebuie să ştie că, în cazul în care reuşesc în ambiţiile lor, vor face să apară hoarde întregi de diavoli pentru a menţine echilibrul. Asta a fost lecţia Prohibiţiei, ca şi a tuturor celorlalte încercări de a impune un comportament întrutotul angelic sau de a smulge răul din rădăcină odată pentru totdeauna.

Pe scurt, putem rezuma întreaga problemă astfel: pentru a fi „viabilă", pentru a putea fi trăită, sau, măcar, pentru a fi cu adevărat pragmatică, viaţa trebuie trăită ca joc – aici, „trebuie" exprimă o condiţie, nu o poruncă. Trebuie trăită mai degrabă în spiritul jocului decât în cel al muncii, iar conflictele pe care le presupune trebuie purtate realizând că nicio specie, nicio tabără implicată în joc nu poate supravieţui fără duşmanii ei naturali, dragii ei duşmani, oponenţii ei indispensabili. Căci „a-ţi iubi duşmanii" înseamnă a-i iubi *ca* duşmani; nu este neapărat un tertip inteligent pentru a-i câştiga de partea ta. Leul se odihneşte alături de miel în paradis, dar nu pe pământ – „paradisul" fiind partea din spatele scenei unde toate părţile aflate în conflict îşi recunosc interdependenţa, şi recunoscându-şi-o, sunt capabile să ţină conflictele în frâu. Recunoaşterea interdependenţei ţine de un cavalerism esenţial, care trebuie să traseze limitele oricărui război, fie acesta cu nişte duşmani umani sau neumani, deoarece cavalerismul este spiritul de veselie superioară al cavalerului care „îşi pune viaţa în joc", ştiind că însăşi lupta până la moarte este un joc.

Dacă ai fost păcălit să crezi că nu eşti altceva decât ego-ul tău, sau nimic alceva decât organismul tău individual nu poţi da dovadă de cavalerism, nici nu poţi fi un membru civilizat, sensibil şi inteligent al cosmosului.

Dar, pentru a fi trăit astfel, jocul vieţii trebuie să fie curăţat de reguli contradictorii. Aceasta, şi nu vreo strădanie de ordin moral, este calea de ieşire din farsa izolării. Când un joc le impune participanţilor nişte sarcini nu doar dificile, ci de-a dreptul imposibile, în curând el nu va mai merita să fie jucat. Nu ai cum să respecţi o regulă contradictorie – mai precis, o regulă compusă din două părţi care se exclud reciproc. Nimeni nu poate fi obligat să se comporte liber sau forţat să acţioneze independent. Cu toate acestea, culturi şi civilizaţii întregi s-au îmbătat cu asemenea prostii, şi, nereuşind a le sesiza caracterul contradictoriu, membrii lor au fost bântuiţi toată viaţa de sentimentul că existenţa individuală este o problemă şi o corvoadă – o formă de viaţă condamnată la

veşnică frustrare. Acesta se află la originea oricărei neplăceri sau plictiseli, ceea ce rezultă clar din fraze ca: „Am nevoie să uit de mine[77]” sau „Ar trebui să găseşti ceva care să te facă să ieşi din problemele tale[78]” sau „Citesc pentru a uita de mine”. Să fim serioşi! De aici fanatismele şi intoxicările – de ordin religios, politic şi sexual, naziştii, Klu-Klux-Klan-ul, Hell’s Angels, Circus Maximus, trista fascinaţie a ecranului TV, vânătorile de vrăjitoare, Mickey Spillane şi James Bond, sălile de jocuri mecanice, apatia indusă de alcool, modele retro, tabloidele, infracţionalitatea juvenilă – toate acestea sunt supapele de siguranţă şi paliativele de care au nevoie fiinţele umane a căror existenţă este definită în termeni contradictorii şi auto-distructivi.

În cele din urmă, modaliatea în care occidentalul îşi „joacă” viaţa în ultimul secol a pus accentul pe pragmatism, rezultate, progres şi agresiune, motiv pentru care discut *viziunea* în sine, nefiind preocupat a justifica viziunea prin aplicaţiile şi consecinţele sale practice. Orice ar considera chinezii şi hinduşii ca adevărat, a venit vremea ca şi *noi* să recunoaştem că viitorul este un miraj care ne fuge mereu de sub ochi, şi să ne canalizăm energiile şi competenţele de ordin tehnic spre contemplaţie, şi nu către acţiune. Chiar dacă adesea nu suntem de acord cu logica şi metaforele lui Aristotel, el trebuie respectat deorece ne-a amintit că scopul acţiunii este întotdeauna contemplaţia – a cunoaşte şi a fi mai curând decât a căuta şi a deveni.

În prezent, nu facem decât să trăim la repezeală – ghiftuindu-ne cu experienţe nedigerate pe care le înfulecăm una după alta – deorece conştiinţa propriei noastre existenţe este atât de superficială şi de îngustă încât nimic nu ne pare mai plictisitor decât simplul fapt de a fi. Dacă te întreb ce ai făcut, văzut, auzit, mirosit şi gustat ieri, este foarte probabil să îmi oferi doar o descriere foarte sumară celor câteva lucruri pe care le-ai băgat de seamă, şi doar a celor pe care le-ai considerat că merită să fie amintite. Este de mirare că o existenţă trăită astfel pare să fie goală şi pustie şi că foamea ei de viitor este fără saţ? Dar, poate că-mi vei răspunde:” Mi-ar lua o veşnicie să-ţi spun, şi sunt mult prea interesat în ceea ce se întâmplă acum.” Cum se poate ca o fiinţă cu nişte ochi de fineţea unor bijuterii, cu urechi precum nişte imstrumente muzicale fermecate şi cu un creier asemenea unui fabulos arabesc de legături nervoase poate să se experimenteze pe sine drept orice altceva decât un zeu? Şi când te gândeşti că acest organism extrem de subtil este inseparabil de structurile încă mai fascinante ale mediului său – de la cele mai mici circuite electrice la toate galaxiile care ne însoţesc – cum este cu putinţă ca această întruchipare a veşniciei să fie plictisită de viaţă?

---

[77] În original *I need to get away from myself.*

CAPITOLUL ŞASE

INEXPRIMABILUL[79]

Dacă a avea cu adevărat umor înseamnă a fi capabil de auto-ironie, a fi cu adevărat uman înseamnă a fi capabil de auto-cunoaştere. S-ar putea ca şi alte creaturi să iubească şi să râdă, să vorbească şi să gândească, dar se pare că este caracteristica fiinţelor umane de a reflecta: ele se gândesc la gândire şi ştiu că ştiu. Ca şi alte sisteme de feed-back, reflecţia poate să ducă la cercuri vicioase şi confuzii dacă este greşit folosită, dar conştiinţa de sine face experienţa omului să reverbereze. Ea împărtăşeşte acel „ecou" simultan tuturor gândurilor, senzaţiilor şi sentimentelor noastre, aşa cum cutia de rezonanţă a unei viori reverberează la sunetul corzilor. Ea dă profunzime şi amploare. Fără ea sunetul ar fi superficial şi plat.

Din conştiinţa de sine provine mirarea, din mirare curiozitatea şi dorinţa de a cerceta, aşa că nimic nu-i interesează pe oameni ca oamenii, chiar dacă e vorba doar de propria persoană. Orice individ inteligent doreşte să ştie ce anume îl face să fie aşa cum este[80], totuşi el este fascinat şi frustrat de faptul că, dintre toate lucrurile, sinele propriu este cel mai dificil de cunoscut. Căci dacă, după câte se pare, organismul uman este cel mai complex dintre toate organismele şi există avantajul unei cunoaşteri intime, din interior, a propriului organism, există şi dezavantajul de a fi atât de aproape de organism că nu putem ajunge niciodată cu adevărat la el. Nimic nu scapă într-o asemenea măsură inspecţiei conştiente ca însăşi conştiinţa. Acesta este motivul pentru care s-a spus că la originea conştiinţei se află, paradoxal, inconştientul.

Oamenii pe care suntem tentaţi să-i numim tâmpiţi şi necioplţi sunt cei care par a nu găsi nimic fascinant în faptul de a fi umani; umanitatea lor este incompletă, căci nu i-a uluit niciodată. Există de asemenea ceva incomplet la cei care nu nimic fascinant în *a fi*. S-ar putea să fie o deformaţie profesională a filosofilor a crede că oamenii care nu au sensibilitate metafizică sunt infirmi. Însă, oricine gândeşte e filosof – bun sau rău – căci este imposibil să gândeşti fără premize, fără anumite supoziţii fundamentale (şi, în acest sens, de natură metafizică) despre ce este raţional, ce înseamnă viaţa bună, ce este frumuseţea şi ce este plăcerea. A face asemenea supoziţii, conştient sau inconştient, înseamnă să filosofezi. Cel mai pragmatic om de afaceri care dispreţuieşte filosofia ca fiind o grămadă de noţiuni vagi este el însuşi un utilitatist sau un pozitivist, ba încă unul destul de prost, de vreme ce nu s-a gândit la propria sa condiţie.

Dacă organismul uman este fascinant, mediul care îl însoţeşte este fascinant în aceeaşi

---

[78] În original *You should find something to take you out of yourself.*
[79] În original *IT* (pron. Pers. a-III-a sing. folosit pentru a desemna lucruri şi noţiuni abstracte.
[80] În original *what makes him tick.*

măsură – nefiind un simplu conglomerat de lucruri şi întâmplări specifice. Chimia, biologia, geologia şi astronomia sunt fascinate, fiecare în parte, de detalii ale mediului nostru, însă metafizica este fascinată de întreg. Mi se pare aproape imposibil să găsesc o fiinţă umană cu simţurile funcţionale care să fie incapabilă de interogaţie metafizică[81]; o persoană care să nu simtă nevoia imperioasă de a-şi pune o întrebare care nu poate fi formulată precis. Dacă, după cum spune de Chardin, singurul atom real este universul, şi singurul lucru real este totul, ce este acesta?

Dar, în momentul în care pun această întrebare, trebuie să o pun, la rândul ei, sub semnul întrebării. Ce răspuns poate avea o astfel de întrebare? De obicei, se răspunde la întrebarea „Ce este acesta?" încadrând respectivul lucru sau întâmplare într-o categorie – animal, vegetal, sau mineral, solid, lichid sau gaz, alergător, săritor sau umblător. Dar ce categorie va cuprinde totul? Ce putem spune despre tot? A defini înseamnă a limita, a pune hotare, a compara prin contrast – motiv pentru care universul, totul, pare să desfidă orice definiţie. Mintea pare să întâlnească aici o limitare absolută şi se poate spune, aşadar, că a pune o asemenea întrebare echivalează cu a întrebuinţa greşit mintea. Aşa cum niciun om normal nu ar căuta ştirile din ziar într-un dicţionar, nimeni nu ar trebui să folosească vorbirea şi gândirea pentru a descoperi ceea ce nu poate fi vorbit sau gândit. Prin urmare, întrebarea „Ce este totul?" nu are sens, chiar dacă pare să fie profundă. Aşa cum sugera Wittgenstein, este posibil ca oamenii care pun asemenea întrebări să sufere de o dereglare a intelectului care poate fi vindecată prin terapie filosofică. A „face filosofie", este, după cum a spus-o el, a gândi despre gândire astfel încât să putem distinge gândirea veritabilă de nonsens.

Dar aceste considerente de ordin logic nu înlătură nevoia de a şti care se exprimă – oricât de inept – în respectiva întrebare. Cum am spus la început, este incredibil de straniu chiar faptul că se întânplă ceva. Cu toate acestea, cum voi putea eu să exprim acest sentiment sub forma unei întrebări raţional alcătuite, care să aibă un răspuns satisfăcător? Dar poate că, la urma urmei, eu nu caut un răspuns *verbal*, ca în clipa când cer un sărut, ştiind bine că nu vreau o foaie de hârtie cu enunţul „Un sărut" scris pe ea. Această interogaţie de ordin metafizic caută, mai curând, o experienţă, o viziune, o revelaţie care să explice, fără ajutorul cuvintelor, de ce există universul şi ce este el – aşa cum actul de a iubi explică de ce există bărbaţi şi femei.

Cel mai bun răspuns la întrebarea „Ce este totul?" este, poate, „Deschide ochii şi vezi!" Dar, aproape întotdeauna, întrebarea presupune căutarea unui *fundament* pe care se sprijină totul, a unităţii subiacente pe care gândirea şi simţirea noastră obişnuită nu le pot percepe. Gândirea şi simţurile sunt analitice şi selective şi ne prezintă lumea ca pe o multitudine de lucruri şi evenimente. Cu toate acestea, omul are un „instinct metafizic" pe care aparenta multitudine nu îl satisface.

---

[81] În original *metaphysical wonder*

Cum putem fi siguri că cele cinci simţuri, luate împreună, acoperă într-adevăr tot câmpul de experienţe posibile? Ele acoperă doar experienţa noastră concretă, cunoaşterea noastră omenească despre lucruri şi evenimente. Există spaţii goale între degete; există spaţii goale între simţuri. În aceste spaţii goale este întunericul care ascunde legătura dintre lucruri. Întunericul este sursa vagilor noastre frici şi anxietăţi, dar şi casa zeilor. Doar ei văd legăturile, sensul revelator a tot ceea ce se petrece; ceea ce acum percepem fragmentar, „accidentele" care există numai în capul nostru, în percepţia noastră limitată[82].

Prin urmare, omul are certitudinea intuitivă că întreaga multitudine de lucruri şi evenimente este „pe" sau „în" ceva, aşa cum reflecţiile sunt pe o oglindă, sunetele pe o diafragmă, luminile şi culorile într-un diamant sau cuvintele şi muzica unui cântec în cântăreţ. Asta se întâmplă, poate, deoarece omul este el însuşi un organism unitar, iar dacă lucrurile şi evenimentele sunt reflectate „pe" ceva, ele sunt reflectate pe sistemul său nervos. Fiind evident că există nu doar un singur sistem nervos, se pune întrebarea pe ce sunt reflectate toate aceste sisteme? Se reflectă ele reciproc?

Acest ceva misterios a fost numit Dumnezeu, Absolutul, Natura, Substanţă, Energie, Spaţiu, Eter, Mental, Fiinţă, Vidul, Infinitul – nume şi idei care au variat ca popularitate şi respectabilitate, odată cu modele intelectuale, care considerau universul inteligent sau idiot, suprauman sau subuman, specific sau vag. Toate acestea pot fi repudiate ca zgomote fără nicio noimă dacă noţiunea unui Temei Subiacent al Fiinţei ar fi doar un produs al speculaţiei intelectuale. Dar aceste nume sunt deseori folosite pentru a desemna conţinutul unei experienţe vii şi de o concreteţe aproape senzorială – experienţa „unificatoare" a misticului, care, în variante secundare, se găseşte în aproape toate culturile şi în toate timpurile. Această experienţă este o percepţie transfigurată a sinelui despre care discutam în capitolul precedent, deşi o făceam în termeni „naturalişti", fără tot cortegiul intelectual de cuvinte despre minte, suflet, spirit şi alte abstracţiuni la fel de imponderabile.

În pofida universalităţii şi a faptului că este descrisă de repetate ori în termeni aproape identici[83], cei lipsiţi de înţelegere consideră respectiva experienţă drept o halucinaţie des întâlnită care are propriile simptome ca, de pildă, paranoia, şi care nu aduce informaţii în plus în legătură cu universul fizic. Aşa cum nu putem spune nimic despre tot, nu putem percepe sau experimenta nimic despre tot. Căci toate simţurile noastre sunt selective. Experimentăm prin contrast, aşa cum gândim prin contrast. A experimenta ceva subiacent *tuturor* experienţelor ar fi ca şi cum am vedea însăşi vederea, ca pe ceva comun tuturor lucrurilor văzute. În ce culoare, sub ce formă – altele decât

---

[82] Idris Parry, "Kafka, Rilke, and Rumpelstiltskin." *The Listener.* British Broadcasting Corporation, December 2, 1965. p. 895.

[83] Pentru care Bibliografia îndrumă cititorul către opere precum *Cosmic Consciousness* a lui Bucke, *Varieties of*

culorile şi formele reciproc exclusive – am putea noi să vedem vederea însăşi?

Cu toate acestea, metafizica, precum întreaga filosofie, nu este ceva care poate fi vindecat sau abandonat, de parcă ar fi o maladie de ordin intelectual. Filosofii cei mai anti-metafizici au, de fapt, propria lor metafizică tacită, care stă la pândă în spatele afirmaţiei că întraga experienţă şi întreaga cunoaştere trebuie să se întemeieze pe categorii, pe contraste şi pe comparaţii între ele. Pe scurt, ei sunt dispuşi să admită că pot vorbi despre ceva alb, deoarece eu cunosc albul prin contrast cu negrul şi prin comparaţie cu alte culori: roşu, oranj, galben, verde, albastru, indigo şi violet. Ei vor admite enunţuri raţionale despre câini şi pisici, pentru că aceste animale fac parte din regnul organic, care se distinge de cel anorganic, dintre mamifere, care, la rându-le, se disting de marsupiale, existând criterii clare care le deosebesc de întregul domeniu al non-câinilor şi al non-pisicilor.

Însă presupoziţia subiacentă potrivit căreia orice cunoaştere se realizează prin contrast este metafizică doar în măsura în care o presupoziţie poate fi metafizică. Sau, altfel spus: „Toate actele de cunoaştere sunt o recunoaştere a relaţiilor reciproce dintre raţiune-experienţe şi/sau lucruri şi evenimente.” Am putea spune că această afirmaţie seamănă periculos cu un enunţ coerent despre univers ca întreg… „Toate lucrurile pot fi cunoscute pe baza diferenţelor şi asemănărilor dintre ele.” Silit să se retragă pe această poziţie, antimetafizicianul poate fi dus, în ciuda protestelor lui zgomotoase, către un nivel metafizic încă mai profund.

Admite că afirmaţia „Totul este energie” nu transmite mai multe înformaţii decât „Totul este tot.” Pentru a descrie energia, trebuie să o deosebesc de ne-energie, sau de masă, şi astfel, dacă „totul” va include ne-energia – masă, spaţiu, sau orice altceva – va fi absurd să spui că totul este energie. Dacă, prin urmare, insistăm în a spune că energia poate fi cunoscută şi descrisă doar în contrast cu ne-energia, asta echivalează, de fapt, cu a spune că energia (sau mişcarea) se manifestă – sau, pur şi simplu, există – numai prin contrast cu ceva inert. Dar, în acest caz, energia depinde de acel ceva inert pentru a fi energică, aşa cum inertul depinde de energic pentru a fi inert. Această relativitate sau interdependenţă a celor două este identică unităţii metafizice aflate în spatele diferenţelor.

Am uneori impresia că toate disputele filosofice se reduc la o ceartă între ţepoşi şi lipicioşi. Oamenii ţepoşi sunt încăpăţânaţi, riguroşi şi precişi, plăcându-le să evidenţieze diferenţele dintre lucruri. Preferă particulele, nu undele, discontinuitatea, nu continuitatea. Oamenii lipicioşi sunt nişte romantici sentimentali care iubesc generalizările largi şi marile sinteze. Ei evidenţiază unitatea subiacentă, şi sunt înclinaţi spre panteism şi misticism. Undele le convin mult mai bine decât particulele când vine vorba despre constituenţii ultimi ai materiei, iar discontinuităţile au darul de a

---

Religious Experience a lui James şi *Watcher on the Hills* a lui Johnson.

le găuri dinţii ca un burghiu cu aer comprimat. Filosofii ţepoşi îi consideră pe cei lipicioşi oarecum dezgustători – nedisciplinaţi, visători lipsiţi de rigoare, care alunecă pe deasupra faptelor concrete precum un nămol intelectual care ameninţă să înghită universul întreg într-un „continuum estetic nediferenţiat" (mulţumită profesorului F.S.C. Northrop). Însă filosofii lipicioşi cred despre colegii lor ţepoşi că sunt nişte schelete ambulante care trăncănesc şi păcăne neavând niciun pic de carne sau sevă dătătoare de viaţă, simple mecanisme lipsite de orice sentimente autentice. Fiecare tabără ar fi complet pierdută fără cealaltă, deoarece ar dispărea obiectul disputei, nimeni n-ar mai şti pe ce poziţie se află iar cursurile de filosofie ar lua sfârşit.

După cum stau lucrurile acum în lumea filosofiei academice, ţepoşii predomină de ani buni atât în Anglia, cât şi în Statele Unite. Cu înclinaţia lor către analiza lingvistică, logica matematică şi empirismul ştiinţific, au pus filosofia pe acelaşi plan cu mistica ştiinţei şi au început să transforme bibleoteca sau refugiul montan al filosofului într-un fel de laborator şi, aşa cum spunea William Earle, ar veni la servici în halate albe, dacă li s-ar permite. Revistele de specialitate sunt, în prezent, la fel de flatant de ilizibile precum tratatele de fizică matematică, iar problemele luate în discuţie sunt tot atât de minuţios analizate ca orice vietate aflată sub microscop. Dar victoria repurtată de ţepoşi asupra lipicioşilor aproape că a abolit filosofia ca disciplină, căci nu este departe momentul când departamentele de filosofie dn universităţi se vor desfiinţa, transferându-şi membrii la departamentele de matematică şi lingvistică.

Din perspectivă istorică, aceasta este probabil limita extremă a balansului făcut de pendulul modelor intelectuale care a pus în circulaţie Modelul Complet Automat al universului, a unei epoci a analizei şi specializării, când perspectiva pe care o aveam asupra universului a dispărut în copleşitoarea complexitate a detaliilor sale[84]. Însă, printr-un proces pe care C.G. Jung l-a numit „enantiodromie", atingerea oricărei limite extreme este punctul unde începe balansul către limita opusă – un proces care poate fi plictisitor şi repetitiv fără conştiinţa faptului că extremele opuse sunt polare – şi că polii au nevoie unul de celălalt. Nu există ţepoşi fără lipicioşi, nici lipicioşi fără ţepoşi.

---

[84] Filosofia academică a ratat ocazia de a-şi schimba paradigma în 1921 când Ludwig Wittgenstein a publicat prima ediţie din *Tractatus Logico-Philosophicus* care se încheia cu următorul pasaj: Metoda filosofică justă ar fi să nu spui nimic în afară de ceea ce poate fi spus, de exemplu, enunţurile ştiinţelor naturii, mai précis ceea ce nu are nimic în comun cu filosofia; dar şi atunci când altcineva doreşte să spună ceva metafizic, metoda serveşte pentru a-i demonstra că nu a acordat nicio semnificaţie anumitor semne din enunţurile sale. Această metodă nu l-ar mulţumi pe celălalt, care nu ar avea sentimentul că l-am învăţat filosofie – dar ar fi singura riguros corectă. Afirmaţiile mele sunt clarificatoare în sensul că cel care mă înţelege sfârşeşte prin a recunoaşte lipsa de sens a propoziţiilor, în clipa când a urcat prin ele, pe ele, deasupra lor. (El trebuie, ca să spunem aşa, să arunce scara, după ce s-a urcat pe ea.) El trebuie să depăşească aceste afirmaţii; penttru ca apoi să vadă corect lumea. În legătură cu lucrurile despre care nu se poate vorbi, trebuie să tăcem. " Acesta a fost momentul critic pentru toţi filosofii academici, momentul în care ei puteau să păstreze o tăcere absolută şi să-şi ducă disciplina la nivelul contemplaţiei pure, pe direcţiile practicilor de meditaţie ale buddhismului Zen. Dar până şi Wittgenstein a fost nevoit să vorbească şi să scrie în continuare, căci cum altfel poate arăta un filosof că lucrează şi nu se preface? (Fragmentul de mai sus face parte din traducerea engleză a *Tratatului*, publicată de Routledge & Kegan Paul, 1929. Secţiunile 6.53, 6.54 şi 7, pp. 187-89).

Pentru a ajunge undeva în filosofie, fără a ne mişca înainte şi înapoi, sau în cerc, trebuie să avem intuiţia clară a unei *viziuni corelative*. Aceasta este o denumire tehnică pentru o înţelegere profundă a Jocului Complementarităţii – graţie căruia vedem că toate opoziţiile explicite sunt nişte aliaţi impliciţi – corelativi în sensul că merg împreună unul cu altul şi nu pot exista separaţi. Aceasta, iar nu dispariţia diferenţelor într-un continuum al supremei indistincţii, este unitatea metafizică subiacentă a lumii. Căci această unitate nu este simpla opoziţie dintre unu şi multiplicitate, devreme ce aceştia sunt doi termeni polari. De aceea, filosofia Vedanta se referă la unitatea, sau inseparabilitatea lui unu şi a multiplului ca la „non-dualitate" (*advaita*), pentru a o distinge de simpla uniformitate. E adevărat că termenul are propriul său antonim, „dualitate", căci, atâta timp cât fiecare termen desemnează a categorie, fiecare categorie are un exterior îi care face posibilă polarizarea interiorului. Din acest motiv, limbajul nu poate transcende dualitatea, după cum picturile sau fotografiile de pe o suprafaţă plană nu pot să depăşească limitele celor două dimensiuni. Cu toate acestea, prin convenţia perspectivei, se consideră că anumite linii bidimensionale care alunecă spre un „punct de fugă" reprezintă o a treia dimensiune, aceea a profunzimii. În acelaşi fel, se consideră că termenul dualist „non-dualitate" reprezintă „dimensiunea" în cadrul căreia diferenţele explicite au o unitate implicită.

Nu este la îndemâna oricui să păstreze o viziune corelativă. *Upanişadele* o descriu ca pe o echilibristică pe muchie de cuţit, un mers dificil pe cea mai tăioasă şi subţire lamă. În viziunea noastră obişnuită nu există nimic vizibil „între" categorii şi contrarii. Viaţa este o serie de alegeri urgente care pretind un angajament ferm într-o direcţie sau alta. Dacă materia este ceva cât se poate de concret, spaţiul este întrutotul asemănător nimicului. Orice dimensiune comună între cele două – materie şi spaţiu – pare de neconceput, dacă nu cumva acest interval este chiar propria noastră conştiinţă, mentalul nostru, care, considerându-se „ceva", ţine partea materiei – constant ameninţată cu nimicirea. Totuşi, printr-o uşoară deplasare a punctului de vedere, nimic nu este mai evident ca interdependenţa contrariilor. Dar cine poate să creadă aşa ceva?

Este, oare, posibil ca eu însumi, existenţa mea să *conţină* astfel fiinţa şi neantul, iar moartea să fie doar intervalul de absenţă al unei pulsaţii prezenţă/absenţă care trebuie să fie veşnică – căci fiecare alternanţă a pulsaţiei (de exemplu, momentul absenţei), ar implica, de asemenea, prezenţa sa la momentul oportun? Prin urmare, este de conceput faptul că eu sunt, în fond, o existenţă eternă care este îngrozită momentan şi fără niciun motiv de o jumătate din ea însăşi, deoarece s-a identificat total cu cealaltă jumătate? Dacă trebuie să aleg între alb şi negru, trebuie, oare, să mă dedic într-o asemenea măsură albului încât să nu am imparţialitatea necesară pentru a juca într-adevăr Jocul Complementarităţii, ştiind foarte bine că niciuna dintre părţi nu poate câştiga? Sau toate astea înseamnă doar o modificare radicală a relaţiilor formale dintre cuvinte şi noţiuni, fără vreo legătură cu situaţia mea concretă?

Dacă am răspunde afirmativ la ultima întrebare, ar însemna să credem că logica gândirii este total arbitrară – mai precis, că este pur şi simplu o invenţie omenească fără niciun fundament în universul fizic. În vreme ce este adevărat, aşa cum am văzut deja, că proiectăm tipare logice (reţele, grile şi alte tipuri de structurare) peste neregularităţile inerente lumii fizice – ceea ce poate genera unele confuzii dacă nu ne dăm seama ce facem – totuşi, aceste tipare nu vin *dinafara* lumii. Ele au oarecum de a face cu structura sistemului nervos omenesc, care este, indubitabil, în şi din lume. Apoi, este mult mai ştiinţific să gândeşti relaţia dintre organism şi mediu într-o manieră corelativă, decât să persişti în concepţia învechită că există un sine care se confruntă cu o lume străină şi izolată. Pentru a tăia legăturile dintre logica omenească şi universul fizic, ar trebui să revin la iluzia egoului conceput ca un observator izolat şi independent, pentru care restul lumii este întrutotul exterior, fiind perceput drept „altceva". Nici neurologia, nici biologia, nici sociologia nu pot admite asta.

Dacă, pe de-o parte, sinele şi altul, subiectul şi obiectul, organismul şi mediul sunt polii unui proces unic, ACESTA este existenţa mea reală. Aşa după cum spun *Upanişadele*: „Acesta este Sinele. Acesta este realul. Acesta eşti tu!" Dar nu putem gândi sau spune nimic despre ACESTA, sau, INEXPRIMABILUL, aşa cum îl voi numi acum, fără a recurge la o convenţie care permite folosirea limbajului dualist, după cum sunt folosite liniile de perspectivă pentru a reda adâncimea pe o suprafaţă plană. Suntem nevoiţi să discutăm despre ceea ce se află dincolo de contrarii folosind limbajul analogiilor, a metaforelor şi a mitului.

Dificultatea constă nu doar în natura duală a limbajului, în măsura în care cuvintele sunt nişte etichete pentru categorii reciproc exclusive. Problema este că INEXPRIMABILUL este eu însumi într-o măsură mult mai mare decât am crezut eu, el este centrul şi fundamentul existenţei mele într-un asemenea chip, încât nu-l pot transforma în obiect. Este absolut imposibil să te plasezi în afara lui, şi, de fapt, nici nu ai nevoie s-o faci. Căci, câtă vreme încerc să-l iau în stăpânire, plec de la premiza că el nu este cu adevărat eu însumi. Dacă ar fi cu putinţă, putem spune că, prin încercarea de a-l descoperi, îl pierd din vedere. Acesta este motivul pentru care cei care ştiu cu adevărat că sunt una cu INEXPRIMABILUL spun mereu că nu îl înţeleg, deorece INEXPRIMABILUL înţelege înţelegerea – iar nu vice-versa. Cineva nu poate, şi nici nu trebuie, să se piardă în scrutarea unor false profunzimi!

Dacă INEXPRIMABILUL scapă oricărei descrieri, asta nu înseamnă că suntem îndreptăţiţi a-l descrie cu ajutorul celor mai diafane abstracţiuni, ca pe un continuum literalmente transparent sau ca pe un jeleu cosmic nediferenţiat. Cea mai banală imagine a lui Dumnezeu Tatăl, cu barbă albă şi robă aurie, este mult mai potrivită. Cu toate acestea, occidentali care studiază filosofiile orientale îi acuză mereu pe hinduşi şi buddhişti că ar crede într-un Dumnezeu amorf şi gelatinos, deoarece aceştia din urmă insistă că orice concept sau imagine obiectivă a INEXPRIMABILULUI

este vidă. Dar termenul de „vid” se referă la respectivele concepţii, nu la INEXPRIMABIL.

Totuşi, când vorbim şi gândim INEXPRIMABILUl, suntem nevoiţi să folosim concepte şi imagini. Nu este nimic rău aici, cât timp suntem conştienţi de ceea ce facem. Idolatria nu constă în folosirea unor imagini, ci în confuzia dintre ele şi ceea ce reprezintă ele, iar, din acest punct de vedere, imaginile mentale şi abstracţiunile diafane pot fi mult mai insidioase decât idolii de bronz.

Probabil că aţi fost educaţi într-o cultură unde imaginea supremă a INEXPRIMABILULUI a fost vreme de secole Dumnezeu Tatăl, pe care îl desemnăm drept „El”, deoarece dacă l-am numi „Ceva”[85] ar fi prea impersonal, iar „Ea” ar fi, cu siguranţă, depreciativ. Este această imagine încă funcţională ca mit care să dea o oarecare conştiinţă asupra vieţii şi a semnificaţiei sale pentru toate diferitele popoare de pe această planetă? Sincer vorbind, imaginea lui Dumnezeu-Tatăl a devenit de-a dreptul ridicolă – dacă nu cumva îi citeşti pe Sf. Toma de Aquino, Martin Buber sau Paul Tilich şi realizezi că poţi să fii un evreu sau un creştin devotat, fără a fi nevoit să crezi, literalmente, în Părintele Cosmic de Sex Masculin. Chiar şi în acest caz, este dificil să scapi de forţa imaginii respective, deoarece imaginile ne guvernează emoţiile mult mai eficient decât concepţiile. Aşa cum, în calitate de creştin devotat, spui rugăciunea „Tatăl Nostru Carele eşti în Ceruri” iar în cele din urmă te prinzi în joc: eşti într-o relaţie emoţională cu INEXPRIMABILUL sub chipul idealizat al unui tată – masculin, iubitor dar ferm, o fiinţă personală, complet diferită de tine. Este evident că trebuie să fii diferit de Dumnezeu atâta timp cât te concepi pe tine ca un „eu” separat, dar când realizăm că această formă de identitate este numai o simplă instituţie socială, ba încă una care a încetat să mai funcţioneze în jocul vieţii, distincţia netă între cineva şi realitatea ultimă devine irelevantă.

Pe lângă toate acestea, membrii mai tineri ai societăţii noastre sunt tot mai revoltaţi împotriva paternalismului şi a patriarhatului. Unul dintre motive este că, în societatea industrială, casa este mai ales un dormitor, iar tatăl nu lucrează acolo, astfel că soţia şi copiii nu joacă niciun rol în meseria sa. El este doar un personaj care aduce bani în casă, presupunându-se că, după orele de program el uită de servici şi se distrează. Prin urmare, romanele, revistele, televiziunea şi desenele animate portretizează „Tatăl” ca pe un clown incompetent. Iar imaginea nu este întrutotul falsă, deoarece Tatăl a căzut pradă păcălelii că munca este doar ceva pe care o faci pentru a câştiga bani, iar cu bani poţi să obţii orice doreşti.

Nu este surprinzător că din ce în ce mai mulţi studenţi nu vor să facă parte din lumea Tatei, şi sunt dispuşi la orice pentru a evita rutina în care sunt antrenaţi comis-voiajorul, navetistul, funcţionarul şi directorul de corporaţie. La fel, arhitecţii, medicii, avocaţii, miniştrii şi profesorii au birourile departe de casă şi, prin urmare, deoarece pretenţiile familiilor lor se rezumă aproape

---

[85] Autorul foloseşte aici pronumele impersonal *it*, folosit în limba engleză pentru a desemna obiecte şi noţiuni abstracte.

exclusiv la bani, ei sunt tot mai tentaţi să-şi considere vocaţiile lor profesionale ca modalităţi de a face bani. Lucrurile sunt agravate de faptul că părinţii nu-şi mai educă proprii copii. Astfel, copilul nu ajunge să înţeleagă şi să iubească munca tatălui său. În schimb, copilul este trimis la o şcoală cu personal insuficient, condusă mai ales de femei, care, în situaţia dată, nu fac decât să furnizeze o educaţie nivelatoare, care pregăteşte copilul pentru totul şi nimic. O asemenea educaţie nu are nicio legătură cu meseria tatălui său.

Pe lângă devalorizarea figurii paterne, ne familiarizăm treptat cu o concepţie asupra universului atât de misterioasă şi atât de tulburătoare că nici cea mai minunată imagine a tatălui nu mai poate oferi o explicaţie despre modul cum funcţionează. Dar, atunci, problema noastră este că nu putem concepe o imagine superioară imaginii umane. Puţin dintre noi au întâlnit vreodată un înger, şi probabil că nu l-am recunoaşte dacă am vedea unul, iar imaginile pe care le folosim pentru a întruchipa un Dumnezeu impersonal sau suprapersonal sunt jalnic de subumane – lumină gelatinoasă şi amorfă, spaţiu omagenizat, sau o enormă descărcare electrică. În schimb, imaginea pe care o avem despre om se modifică, pe măsură ce devine din ce în ce mai clar că fiinţa umană nu se rezumă doar la organismul său fizic. Corpul meu este, de asemenea, întregul meu mediu înconjurător, iar acesta din urmă trebuie măsurat în miliarde de ani-lumină.

Până acum poeţii şi filosofii ştiinţei s-au folosit de vastitatea şi durata universului ca pretext pentru a reflecta la lipsa de importanţă a omului, uitând că tocmai omul este cel care, „graţie creierului sau ca un gherghef fermecat”, transformă această uriaşă pulsaţie electrică în lumină şi culoare, formă şi sunet, mare şi mic, dur şi greu, lung şi scurt. Prin actul de cunoaştere a lumii, o umanizăm, iar dacă, aşa cum vedem, suntem uluiţi de dimensiunile şi complexitatea sa, ar trebui să fim la fel de uluiţi de faptul că avem un creier pentru a le percepe.

Până în prezent am fost învăţaţi că, oricum, nu suntem responsabili pentru creierul nostru. Nu ştim (în termeni exprimabili prin cuvinte sau cifre) cum este construit şi, prin urmare, ni se pare că atât creierul, cât şi organismul ca întreg constituie un vehicul ingenios care ne-a fost „dat”, sau un labirint straniu în care, pentru o vreme, suntem ţinuţi prizonieri. Cu alte cuvinte, în cadrul definiţiei pe care o avem despre noi, sinele este identificat cu sursa şi limitările atenţiei conştiente. Această definiţie este insuficientă, căci, de fapt, noi ştim cum să facem să crească creierul şi ochii, urechile şi degetele, inima şi oasele, tot aşa cum ştim să mergem şi să respirăm, să vorbim şi să gândim – doar că nu putem s-o exprimăm prin cuvinte. Cuvintele sunt o modalitate prea lentă şi prea grosieră pentru asemenea lucruri, iar atenţia conştientă este prea îngustă pentru a le înregistra toate detaliile.

Când îi spui unei fete cât de frumoasă este, se întâmplă adesea să-ţi răspundă: „Aşa sunteţi

---

Neavând echivalent în limba română, l-am tradus prin termenul *INEXPRIMABIL*.

voi, bărbaţii! Vă gândiţi numai la corp. Bine, să zicem că sunt frumoasă, dar am moştenit trupul de la părinţii mei, e vorba numai despre noroc, prefer să fiu admirată pentru cine sunt, nu pentru caroserie.” Biata şoferiţă! Ce vrea ea să spună este că a pierdut orice contact cu uluitoarea ei înţelepciune şi ingenuitate şi că doreşte să fie admirată pentru câteva trucuri banale de care este capabilă graţie atenţiei sale conştiente. Şi noi toţi ne aflăm în aceeaşi situaţie, după ce ne-am rupt de propriile noastre corpuri şi de întreaga reţea de forţe în care corpurile pot să se nască şi să trăiască.

Cu toate acestea, putem să trezim în noi conştiinţa faptului că respectivele forţe constituie, de asemenea, sinele – sau, oricum, o variantă a sinelui care este mult mai cuprinzătoare decât imaginea egoului sau a corpului omenesc limitat de propria piele. Astfel, avem sub ochii noştri Sinele oriunde am privi, iar imaginea sa este universul cu lumina şi întunericul, cu corpurile şi spaţiile lui. Iată noua imagine a omului – dar vorbim încă despre o imagine. Căci, pentru a folosi un limbaj dualist, undeva „în spatele”, sub”, „de jur împrejurul” şi „în centrul” ei se află INEXPRIMABILUL care nu poate fi conceput, polarizându-se în contrastele vizibile dintre piscuri şi văi, solide şi spaţii. Dar ciudat este că acest INEXPRIMABIL, deşi de neconceput, nu este vreo abstracţiune insipidă: el este pur şi simplu tu însuţi.

După cum spune un maestru Zen chinez: „În acest moment, nu-ţi rămâne altceva decât să râzi în hohote!” Sau, în cuvintele lui James Broughton:

Asta e
Şi Eu sunt Asta
Şi Tu eşti Asta
Şi Acela este
Şi El este Asta
Şi Ea este Asta
Şi Asta e Asta
Şi Acela-i Acela [86]

A avea, într-adevăr, umor înseamnă a râde de Sine – de Divina Comedie, de farsa fabuloasă, care ne face să credem că o creatură aflată *în* lume[87] nu este de asemenea *de-o fiinţă* cu lumea şi că omul nu este şi ceea ce este totul. O intuiţie aproape viscerală ne-a spus dintotdeauna că aşa stau lucrurile, dar atenţia conştientă, distrasă de detalii şi diferenţe, nu poate să vadă pădurea din cauza copacilor.

---

[86] Din *The Bard and the Harper,* înregistrat de James Broughton şi Joel Andrews. LP-1013, produs de Musical Engineering Associates, Sausalito, California, 1965.
[87] În original *in existence.*

Trucul cel mai important din această farsă este, desigur, moartea. Să privim moartea ca finalul permanent al oricărei forme de conştiinţă, momentul în care tu şi modul tău de cunoaştere a universului pur şi simplu încetaţi, punctul în care este ca şi cum nu ai fi existat niciodată. Să privim lucrurile şi la o scară mai vastă – moartea universului în momentul în care toată energia se epuizează, când, conform unor astro-fizicieni, explozia care a azvârlit galaxiile în spaţiu îşi pierde instantaneu suflul. Va fi ca şi cum nu s-a întâmplat niciodată nimic, aşa cum era *înainte de a se întâmpla ceva.* Tot astfel, când eşti mort, vei fi aşa cum te aflai înaintea momentului în care ai fost conceput. Deci – a fost o străfulgerare, o străfulgerare a conştiinţei sau o străfulgerare a galaxiilor. S-a întâmplat. Chiar dacă nu a rămas nimeni pentru a-şi aminti.

Dar, dacă în clipa când s-a întâmplat şi a dispărut, lucrurile sunt exact aşa cum erau înainte de a începe (inclusiv posibilitatea ca lucrurile să nu fi existat), înseamnă că se poate întâmpla din nou. De ce nu? Pe de altă parte, aş putea presupune că după ce s-a întâmplat, lucurile nu mai sunt aceleaşi care erau înainte. Energia era prezentă înaintea exploziei, dar după explozie s-a disipat, epuizându-se complet. Ea se afla dintotdeauna în stare latentă. Apoi a izbucnit, şi cu asta basta. Am putea să ne imaginăm, eventual, că ceea ce a existat dintotdeauna s-a plictisit de sine, a izbucnit apoi s-a oprit. Dar imaginaţia mea poate depăşi idea că aceste străfulgerări sunt periodice şi ritmice. Ele pot continua la nesfârşit, perpetuându-se mereu: Nu e mare diferenţă. Mai mult, dacă energia în stare latentă a existat *dintotdeauna* înainte de explozie, mi-e greu să-mi imaginez că a putut veni un moment când a trebuit să se oprească. Oare, se poate ca un lucru să fie doar pe jumătate veşnic? Cu alte cuvinte, este posibil să înceteze un proces care nu a avut început?

Prin urmare, presupun că, odată cu moartea mea, voi uita cine am fost, tot aşa după cum atenţia mea conştientă nu poate să-şi amintească – dacă a ştiut vreodată – cum să alcătuiască celulele din creier sau reţeaua venelor. Rolul memoriei conştiente în existenţa noastră biologică este minor. Astfel, dacă senzaţia pe care o am asupra propriului „Eu”[88] şi a faptului că sunt viu a apărut odată fără ajutorul memoriei sau intenţiei conştiente, ea se va ivi iar şi iar, pe măsură ce Sinele „central” – INEXPRIMABILUL – apare sub forma dualităţii sine/alteritate în miliardele sale de întruchipări pulsatorii – întotdeauna acelaşi şi întotdeauna nou, un aici în miezul unui acolo, un acum în miezul unui atunci şi un unu în miezul multiplului. Şi, dacă se va întâmpla să uit de câte ori am fost aici şi în câte felurite forme, această uitare este intervalul de întuneric necesar între pulsaţiile de lumină. Mă întorc în fiecare nou-născut.

De fapt, noi ştim asta deja. După ce oamenii mor, se nasc copii – şi, în caz că nu sunt roboţi – fiecare dintre ei este, aşa cum am fost şi noi, experienţa „Eului” care apare din nou. Condiţiile care ţin de ereditate şi mediu se modifică, dar fiecare dintre aceşti nou-născuţi întruchipează aceeaşi

---

[88] În original *„I-ness”*.

experienţă în care este centrul unei lumi percepute ca „altceva”. Fiecare copil intră în viaţă, aşa cum am făcut-o şi eu, fără vreo amintire legată de trecut. Astfel, când plec, este cu neputinţă ca Sinele să experimenteze, să trăiască perpetuu într-un „a fost odată”… Natura „are oroare de vid” iar senzaţia de „Eu” apare iar, aşa cum a făcut-o înainte – şi nu contează dacă este vorba despre un interval de zece secunde sau de miliarde de ani. În starea de inconştienţă, toate intervalele temporale sunt aceeaşi clipă.

Dacă nu putem recunoaşte evidenţa este deoarece am fost forţaţi să ne identificăm cu mirajul acelui „Eu” care vine în lume sau este aruncat în afara ei, astfel încât să nu aibă nicio legătură esenţială cu ea. Prin urmare, nu avem încredere într-un univers care repetă ceea ce a făcut deja – să întruchipeze „Eul” iar şi iar. Vedem universul ca pe o arenă eternă unde undividul joacă temporar rolul unui străin – a unui vizitator căruia îi este dificil să-şi găsească locul – deoarece raza conştiinţei nu-şi poate lumina propria sursă. Uităm că, în clipa când ne aplecăm asupra lumii pentru a o cerceta, lumea însăşi se cercetează pe sine – prin ochii noştri şi prin cei ai INEXPRIMABILULUI.

Acum şti – chiar dacă abia mai târziu vei resimţi cu adevărat impactul celor spuse aici. Poate nu-ţi va fi uşor să-ţi revii după atâtea generaţii de taţi care şi-au doborât copiii, ca pe nişte piese de domino, spunându-le: „Să nu îndrăzneşti să gândeşti aşa! Eşti doar o mică obrăznicătură, o simplă creatură, şi-ar fi bine să-ţi cunoşti lungul nasului.” Dimpotivă, tu eşti INEXPRIMABILUL. Dar este posibil ca taţii să fi încercat involuntar să le spună copiilor că INEXPRIMABILUL (se) joacă sub aparenţe care nu dau deloc de bănuit. Nu vii (adică, nu apari pe scenă) ca Dumnezeu, pentru că eşti cu adevărat Dumnezeu, iar rostul scenei este de a-ţi permite să te exprimi, nu să bravezi. Să apari ca INEXPRIMABILUL – să te joci de-a Dumnezeu – este să joci Sinele ca pe un rol, adică tocmai ca ceea ce nu este. Când INEXPRIMABILUL asumă vreun rol, EL se joacă de-a orice altceva.

CĂRŢILE

Acestea sunt volume care, din multe puncte de vedere diferite, se referă la şi dezvoltă temele din *Cartea* de faţă.

Reginald H. Blyth, *Zen în English Literature and Oriental Classics*. Luzac, 1942.

Norman O. Brown, *Life against Death: The Psychoanalytical Meaning of History.* Routledge Kegan Paul, 1959.

Richard M. Bucke, *Cosmic Consciousness.* Rev. Ed. Dutton, New York, 1959.

Trigant Burrow, *Science and Man's Behavior.* Philosophical Library, New York, 1953.

Wing-tsit Chan, *The Platform Scripture of the Sixth Patriarch.* St. John's University Press, New York, n.d.

S.P.R. Charter, *Man on Earth: A Preliminary Evaluation of the Ecology of Man.* Contact Editions, The Tides, Sausalito, Cal., 1962.

Alexandra David-Neel, *The Secret Oral Teachings în the Tibetan Buddhist Sects.* Maha-Bodhi Society, Calcutta, n.d.

Pierre Teilhard de Chardin, *The Phenomenon of Man.* Collins, 1961.

John Dewey and Arthur F. Bentley, *Knowing and the Known.* Beacon Press, Boston, 1960.

Georg Groddeck, *The Book of the It.* Vision Press, 1961.

René Guénon, *Introduction to the Study of the Hindu Doctrines.* Luzac, 1945.

Aldous Huxley, *Island.* Chatto Windus, 1962.

William James. *The Varieties of Religious Experience*. Collins, 1960.

Raynor Carey Johnson, *Watcher on the Hills*. Hodder Stoughton, 1959.

Carl G. Jung, *Memories, Dreams, Reflections.* Înregistrată şi editată de Aniel Jaffe. Routledge and Collins, 1963.

J. Krishnamurti. *Commentaries on Living.* 3 vols. Harper Row, New York, 1956-60.

Lin Yutang, *The Wisdom of Loa-tse.* Michael Joseph, 1958.

Sarvepalli Radhakrishnan, trans., *The Bhagavad-Gita.* Allen Unwin, 1948.

— Trans., *The Principal Upanishads.* Allen Unwin, 1953.

D.T. Suzuki, *Zen Buddhism.* Ed. William Barrett. Doubleday, New York, 1956.

Alan Watts, *Nature, Man, and Woman.* Thames Hudson, 1958.

Raymond H. Wheeler, *The Laws of Human Nature.* Nisbet, London, 1931.

Lancelot Law Whyte, *The Next Development în Man.* Cresset Press, 1944.

Richard Wilhelm şi Carl G. Jung, *The Secret of the Golden Flower.* Harcourt, Brace, New York, 1962.

Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus.* Routledge and Kegan Paul, London, and Humanities Press, New York, 1961.

John Z. Young, *Doubt and Certainty în Science.* Oxford University Press, 1951.